

447
A 101 2

II/105/8

BIBLIOTHECA

TEUBNERIANA.



I A 101/3
7



GERMANY'S WEISER BORN

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBRI.

EDITIONEM PRIMAM CURAVIT

GUILELMUS WEISSENBORN.

EDITIO ALTERA, QUAM CURAVIT

MAURITIUS MÜLLER.

PARS III. FASC. I.

LIB. XXIV—XXVI.



LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXXVI.



TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXIV.

PERIOCHA LIBRI XXIV.

Hieronimus, Syracusanorum rex, cuius pater Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Carthaginienses defecit et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Tib. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Poenos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit servorum maxime opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo, Macedonum regi, bellum indictum est, qui ad Apolloniam nocturno proelio oppressus fugatusque in Macedoniam cum prope inermi exercitu profugit. ad id bellum gerendum M. Valerius praetor missus. res praeterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet, a quibus Syphax, rex Numidiae, in amicitiam adscitus, qui a Masinissa, Massylorum rege, pro Carthaginiensibus pugnante victus in Hispaniam ad Scipionem cum magna manu transiit contra Gades, ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. [Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt, quorum auxiliis adscitis tunc primum mercennarium militem Romana castra habuerunt.]

I. Ut ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno¹ adiutoribus et ducibus Bruttii Graecas urbes temptavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Regium primum temptatum est dies² que aliquot ibi nequiquam absumpti. interim Locrenses frumentum lignaque et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hosti-

bus esset, et in dies maior omnibus portis multitudo
 3 effundi; postremo ii modo relictis in urbe erant, qui
 reficere muros ac portas telaque in propugnacula con-
 4 gerere cogebantur. in permixtam omnium aetatum
 ordinumque multitudinem et vagantem in agris magna
 ex parte inermem Hamilcar Poenus equites emisit, qui,
 violare quemquam vetiti, tantum ut ab urbe exclude-
 5 rent fuga dissipatos, turmas obiecere. dux ipse loco
 superiore capto, unde agros urbemque posset conspi-
 cere, Bruttiorum cohortem adire muros atque evocare
 principes Locrensiarum ad conloquium iussit et polli-
 centes amicitiam Hannibalis adhortari ad urbem tra-
 6 dendam. Bruttii in conloquio nullius rei primo fides
 est; deinde, ut Poenus apparuit in collibus et refugientes
 pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium
 esse adferebant, tum metu victi consulturos se populum
 7 responderunt. advocataque extemplo contione cum et
 levissimus quisque novas res novamque societatem
 mallent et, quorum propinqui extra urbem interclusi
 ab hostibus erant, velut obsidibus datis pigneratos
 8 haberent animos, pauci magis taciti probarent constan-
 tem fidem quam probatam tueri auderent, haud dubio
 9 in speciem consensu fit ad Poenos deditio. L. Atilio
 praefecto praesidii quique cum eo milites Romani erant,
 clam in portum deductis atque impositis in flavis, ut
 Regium deveherentur, Hamilcarem Poenosque ea con-
 ditione, ut foedus extemplo aequis legibus fieret, in
 10 urbem acceperunt. cuius rei prope non servata fides
 deditis est, cum Poenus dolo dimissum Romanum in-
 11 cusaret, Locrenses profugisse ipsum causarentur. in-
 secuti etiam equites sunt, si quo casu in freto aestus
 morari aut deferre naves in terram posset, et eos quidem,
 quos sequebantur, non sunt adepti; alias a Messana
 12 traicientis freto Regium naves conspexerunt. milites
 erant Romani a Claudio praetore missi ad obtinendam
 urbem praesidio. itaque Regio extemplo abscessum est.
 13 Locrensiarum iussu Hannibalis data pax, ut liberi suis

legibus viverent, urbs pateret Poenis, portus in potesta-
 tem Locrensiarum esset, societas eo iure staret, ut Poe-
 nus Locrensem Locrensisque Poenum pace ac bello
 iuvaret.

II. Sic a freto Poeni reducti frementibus Bruttii, 1
 quod Regium ac Locros, quas urbes direpturos se de-
 stinaverant, intactas reliquissent. itaque per se ipsi 2
 conscriptis armatisque iuventutis suae quindecim mili-
 bus ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam 3
 et ipsam urbem et maritimam, plurimum accessurum
 opibus, si in ora maris urbem ac portum moenibus
 validam tenuissent, credentes. ea cura angebat, quod 4
 neque non accersere ad auxilium Poenos satis audebant,
 ne quid non pro sociis egisse viderentur, et, si Poenus
 rursus magis arbiter pacis quam adiutor belli fuisset,
 ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra
 pugnaretur. itaque optimum visum est ad Hannibalem 5
 mitti legatos caverique ab eo, ut receptus Croto Brut-
 tiorum esset. Hannibal cum praesentium eam consul- 6
 tationem esse respondisset et ad Hannonem eos reiecisset,
 ab Hannone nihil certi ablatum. nec enim diripi 7
 volebat nobilem atque opulentam urbem et sperabat,
 cum Bruttii oppugnaret, Poenos nec probare nec
 iuvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad 8
 se defecturos. Crotone nec consilium unum inter po-
 pulares nec voluntas erat: unus velut morbus invaserat
 omnes Italiae civitates, ut plebes ab optimatibus dis-
 sentirent, senatus Romanis faveret, plebs ad Poenos
 rem traheret. eam dissensionem in urbe perfuga nun- 9
 tiat Bruttii: Aristomachum esse principem plebis tra-
 dendaeque auctorem urbis, et in vasta urbe lateque
 moenibus disiectis raras stationes custodiasque sena-
 torum esse; quacumque custodiant plebis homines, ea
 patere aditum. auctore ac duce perfuga Bruttii corona 10
 cinxerunt urbem acceptique ab plebe primo impetu
 omnem praeter arcem cepere. arcem optimates tene- 11
 bant praeparato iam ante ad talem casum perfugio.

eodem Aristomachus perfugit, tamquam Poenis, non Bruttiiis auctor urbis tradendae fuisset.

1 III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duo-
 2 decim milia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam
 adventum. post vastitatem eo bello factam vix pars
 dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat,
 3 extra frequentia tectis loca praeterfluebat, et arx erat
 4 procul eis, quae habitabantur. sex milia aberat ab
 Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi fre-
 5 quenti silva et proceris abietis arboribus saeptus laeta
 in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deae
 6 pecus pascebatur sine ullo pastore; separatimque greges
 sui cuiusque generis nocte remeabant ad stabula, num-
 quam insidiis ferarum, non fraude violati hominum.
 7 magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque
 inde aurea solida facta et sacrata est; inclitumque
 8 templum divitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. ac
 miracula aliqua adfingunt, ut plerumque tam insignibus
 locis. fama est aram esse in vestibulo templi, cuius
 9 cinerem nullus umquam moveat ventus. sed arx Cro-
 tonis una parte imminens mari, altera vergente in
 agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea
 et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio
 10 Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. ea tum arce
 satis, ut videbatur, tuta Crotoniatum optimates tene-
 bant se, circumsedente cum Bruttiiis eos etiam plebe
 11 viderent arcem, coacti necessitate Hannonis auxilium
 inplorant. is *his* condicionibus ad deditionem compelle-
 re Crotoniates conatus, ut coloniam Bruttiorum eo
 deduci antiquamque frequentiam recipere vastam ac
 12 desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem
 praeter Aristomachum movit. morituros se adfirma-
 bant citius quam inmixti Bruttiiis in alienos ritus,
 mores legesque ac mox linguam etiam verterentur.
 13 Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem

satis valebat nec, sicut urbem prodiderat, locum pro-
 14 dendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Lo-
 crenses brevi post legati, cum permissu Hannonis arcem
 intrassent, persuadent, ut traduci se Locros paterentur
 nec ultima experiri vellent. iam hoc ut sibi liceret, 15
 impetraverant et ab Hannibale missis ad id ipsum
 legatis. ita Crotone excessum est, deductique Croto-
 niatae ad mare naves conscendunt. Locros omnis mul-
 16 titudo abeunt. — In Apulia ne hiems quidem quieta
 inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sem-
 pronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat.
 inter eos levia proelia ex occasione aut opportunitate 17
 huius aut illius partis oriebantur, meliorque eis Ro-
 manus et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors 1
 Hieronis regnumque ad Hieronymum nepotem eius
 translatum, puerum vixdum libertatem, nedum domi-
 nationem modice laturum. eam aetatem, id ingenium 2
 tutores atque amici ad praecipitandum in omnia vitia
 acceperunt. quae ita futura cernens Hiero ultima se-
 3 necta voluisse dicitur liberam Syracusas relinquere, ne
 sub dominatu puerili per ludibrium bonis artibus par-
 tum firmatumque interiret regnum. huic consilio eius 3
 summa ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum
 futurum ratae, regimen rerum omnium penes se viros-
 que suos *Adranodorum et Zoippum, qui Syracusanorum*
 4 primi relinquebantur. non facile erat nonagensimum
 iam agentis annum, circumsessio dies noctesque mulie-
 5 ribus blanditiis, liberare animum et convertere ad
 publicam a privata curam. itaque tutores modo quin-
 6 decim puero relinquit, quos precatus est moriens, ut
 fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab
 se cultam inviolatam servarent iuvenemque suis potissi-
 mum vestigiis insistere vellent *et disciplinae*, in qua
 eductus esset. haec mandata. cum expirasset, tutores 6
 7 testamento prolato pueroque in contionem producto —
 erat autem quindecim tum ferme annorum — paucis,

qui per contionem ad excitandos clamores dispositi erant, adprobantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus *munus suscipiunt*. funus fit regium, magis amore civium et caritate quam cura suorum celebre. brevi deinde ceteros tutores summovet Adranodorus, iuvenem iam esse dictitans Hieronymum ac regni potentem; deponendoque tutelam ipse, quae cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem vel bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos succedenti tantae caritati Hieronis; verum enim vero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu omnia quam disparia essent ostendit. nam qui per tot annos Hieronem filiumque eius Gelonem nec vestis habitu nec alio ullo insigni differentes a ceteris civibus vidissent, ei conspexere purpuram ac diadema ac satellites armatos quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem more Dionysi tyranni. hunc tam superbum apparatus habitumque convenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus non alienis modo sed tutoribus etiam, libidines novae, inhumana crudelitas. itaque tantus omnis terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria aut fuga praeverterent metum suppliciorum. tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Adranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur; tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis, cum coniuratio in tyranni caput facta indicatur per Callonem quendam, aequalem Hieronymi et iam inde a puero in omnia familiaria iura adsuetum. index unum ex coniuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare potuit; qui comprehensus extemplo traditusque Adranodoro

torquendus de se ipse haud cunctanter fassus conscios celabat. postremo, cum omnibus intolerandis patientiae humanae cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans avertit ab consciis in insontes indicium, Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, — nec nisi tam potenti duce confisos rem tantam ausuros *fuisse* —, *socios ignobiles quosdam viros* ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit; itaque extemplo traditur ad supplicium, adiectique poenae ceteri iuxta insontes. consciorum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, aut latuit aut fugit; tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiducia fuit tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat; legatique ad Hannibalem missi ac remissi ab eo cum Hannibale nobili adolescente Hippocrates et Epicycles, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exule avo, Poeni ipsi materno genere. per hos iuncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno; nec invito Hannibale apud tyrannum manserunt. Appius Claudius praetor, cuius Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit. qui cum sese ad renovandam societatem, quae cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quaerente per iocum Hieronymo, quae fortuna eis pugnae ad Cannas fuisset; vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare; velle, quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat. Romani, cum serio legationes audire coepisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad foedus ex societate cum Hannibale pacta faciendum. convenit, ut, cum Romanos Sicilia expulissent — id

autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent —
 Himera annis, qui ferme dividit *insulam*, finis regni
 8 Syracusani ac Punici imperii esset. aliam deinde in-
 flatus adsentationibus eorum, qui eum non Hieronis
 tantum sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, iubebant
 meminisse, legationem misit, qua aecum censebat Si-
 cilia sibi omni cedi, Italiae imperium proprium quaeri
 9 Carthaginensi populo. hanc levitatem ac iactationem
 animi neque mirabantur in iuvene furioso neque argue-
 1 bant, dummodo averterent eum ab Romanis. VII. Sed
 omnia in eo praecipitia ad exitum fuerunt. nam cum
 praemissis Hippocrate atque Epicyre cum binis mili-
 2 tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero
 omni exercitu — erant autem ad quindecim milia
 3 peditum equitumque — profectus erat, liberas aedis
 coniurati — et omnes forte militabant — imminentes
 viae angustae, qua descendere ad forum rex solebat,
 4 sumpserunt. ibi cum instructi armatique ceteri transi-
 tum expectantes starent, uni ex eis — Dinomeni fuit
 nomen —, quia custos corporis erat, partes datae sunt,
 ut, cum adpropinquaret ianuae rex, per causam ali-
 quam in angustiis sustineret ab tergo agmen. ita ut
 5 convenerat factum est. tamquam laxaret elatum pedem
 ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes tantum
 intervalli fecit, ut, cum in praetereuntem sine armatis
 regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vul-
 6 neribus quam succurri posset. clamore et tumultu
 audito in Dinomenem iam haud dubie obstantem tela
 coniciuntur, inter quae tamen duobus acceptis vulne-
 7 ribus evasit. fuga satellitum, ut iacentem videre regem,
 facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem
 laetam libertate, pars Syracusas pergunt ad praeoccu-
 8 panda Adranodori regionumque aliorum consilia. in-
 certo rerum statu Ap. Claudius bellum oriens ex propin-
 quo cum cerneret, senatum litteris certiore fecit
 Siciliam Carthaginensi populo et Hannibali conciliari;

ipse adversus Syracusana consilia *ad* provinciae regni- 9
 que fines omnia convertit praesidia.

Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus 10
 Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium,
 communiit praesidiumque inposuit. inde Romam comi- 11
 tiorum causa veniens in eum quem primum diem co-
 mitialem habuit comitia edixit atque ex itinere praeter
 urbem in campum descendit. eo die cum sors praero- 12
 gativae Anieni iuniorum exisset, eaque T. Otacilium
 M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius
 silentio facto tali oratione est usus: VIII. "Si aut 1
 pacem in Italia aut *id* bellum eumque hostem habere-
 mus, in quo neglegentiae laxior locus esset, qui vestris
 studiis, quae in campum ad mandandos, quibus velitis,
 honores adfertis, moram ullam offerret, is mihi parum
 meminisse videretur *vestrae* libertatis; sed cum in hoc 2
 bello, in hoc hoste numquam ab ullo duce sine in-
 genti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua
 in aciem armati descenditis, inire suffragium ad crean-
 dos consules decet et sibi sic quemque dicere: 'Hanni-
 bali imperatori parem consulem nomino.' hoc anno 3
 ad Capuam Vibellio Taureae, Campano summo equiti,
 provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius
 est oppositus. adversus Gallum quondam provocantem 4
 in ponte Anienis T. Manlium fidentem et animo et
 viribus misere maiores nostri. eandem causam haud 5
 multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio
 non diffideretur adversus similiter provocantem arma
 capienti Gallum ad certamen. quem ad modum pedites 6
 equitesque optamus ut validiores, si minus, ut pares
 hosti habeamus, ita duci hostium parem imperatorem
 quaeramus. cum, qui est summus in civitate dux, eum 7
 legerimus, tamen repente lectus, in annum creatus ad-
 versus veterem ac perpetuum imperatorem compara-
 bitur, nullis neque temporis nec iuris inclusum angustiis,
 quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora
 postulabunt belli; nobis autem in apparatu ipso ac 8

9 tantum incohantibus res annus circumagitur. quoniam,
 quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum,
 restat, ut pauca de eis, in quos praerogativae favor
 10 inclinavit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est
 Quirinalis, quem neque mittere a sacris neque retinere
 possumus, ut non deum aut belli deseramus curam.
 11 Otacilius sororis meae filiam uxorem atque ex ea liberos
 habet; ceterum non ea vestra in me maioresque meos
 merita sunt, ut non potiore privatis necessitudinibus
 12 rem publicam habeam. quilibet nautarum vectorum
 que tranquillo mari gubernare potest; ubi saeva orta
 tempestas est ac turbato mari rapitur vento navis, tum
 13 viro et gubernatore opus est. non tranquillo naviga-
 mus, sed iam aliquot procellis submersi paene sumus;
 itaque, quis ad gubernacula sedeat, summa cura pro-
 videndum ac praecavendum vobis est. in minore te
 experti, T. Otacili, re sumus; haud sane, cur ad maiora
 14 tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. classem hoc
 anno, cui tu praefuisti, trium rerum causa paravimus,
 ut Africae oram popularetur, ut tuta nobis Italiae litora
 essent, ante omnia ne supplementum cum stipendio
 commeatuque ab Carthagine Hannibali transportaretur.
 15 create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia haec,
 sed si aliquid eorum rei publicae praestitit. sin autem
 te classem obtinente adiumenta *omnia belli* velut pacato
 mari navibus Hannibali tuta atque integra ab domo
 16 venerunt, si ora Italiae infestior hoc anno quam Africae
 fuit, quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hanni-
 17 bali hosti opponamus? si consul esses, dictatorem
 dicendum exemplo maiorum nostrum censeremus, nec
 tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana
 meliorem bello haberi quam te. magis nullius interest
 quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus,
 18 sub quo concidas. ego magnopere suadeo *moneoque*,
 eodem animo, quo, si stantibus vobis in acie armatis
 repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu
 19 atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis,

quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum
 edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura mili-
 tent. lacus Trasumennus et Cannae tristia ad recorda- 20
 tionem exempla, sed ad praecavendas similes *clades*
 utilia documento sunt. praeco, Aniensem iuniorum in
 suffragium revoca." IX. Cum T. Otacilius ferociter 1
 eum continuare consulatum velle vociferaretur atque
 obstreperet, lictores ad eum accedere consul iussit et,
 quia in urbem non inierat protinus in campum ex 2
 itinere profectus, admonuit cum securibus sibi fasces
 praeferrī. interim praerogativa suffragium inivit, creati 3
 que in ea consules Q. Fabius Maximus quartum M.
 Marcellus tertium. eosdem consules ceterae centuriae 4
 sine variatione ulla dixerunt. et praetor unus refectus 4
 Q. Fulvius Flaccus, novi alii creati, T. Otacilius Crassus
 iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis
 erat, P. Cornelius Lentulus. comitiis praetorum per- 5
 fectis senatus consultum factum, ut Q. Fulvio extra
 ordinem urbana provincia esset, isque potissimum con-
 sulibus ad bellum profectis urbi praeesset. — Aquae 6
 magnae bis eo anno fuerunt, Tiberisque agros inun-
 davit cum magna strage tectorum pecorumque et homi-
 num pernicie.

Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maxi- 7
 mus quartum M. Claudius Marcellus tertium consulatum
 ineuntes plus solito converterant in se civitatis animos;
 multis enim annis tale consulum par non fuerat. re- 8
 ferebant senes sic Maximum Rullum cum P. Decio ad
 bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliūque
 adversus Samnites Bruttiosque et Lucanum cum Taren-
 tino populum consules declaratos. absens Marcellus 9
 consul creatus, cum ad exercitum esset; praesenti Fabio
 atque ipso comitia habente consulatus continuatus.
 tempus ac necessitas belli ac discrimen summae rerum 10
 faciebant, ne quis aut in *eam rem* exemplum exquireret
 aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet;
 quin laudabant potius magnitudinem animi, quod cum 11

summo imperatore esse opus rei publicae sciret sequere eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex ea re oreretur, quam utilitatem rei publicae fecisset.

1 X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus
2 in Capitolio est habitus, decretumque omnium primum,
ut consules sortirentur compararentve inter se, uter
3 censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exerci-
omnibus, qui ad exercitus erant, iussique in provinciis
manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum volonum exerci-
4 citu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pom-
ponius in Gallico, et praetores prioris anni pro prae-
toribus Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad
5 Brundisium orae maritimae intentus adversus omnes
6 motus Philippi Macedonum regis praeesset; P. Cornelio
Lentulo praetori Sicilia decreta provincia, T. Otacilio
classis eadem, quam adversus Carthaginenses priore
anno habuisset.

6 Prodigia eo anno multa nuntiata sunt, quae quo
magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura
nuntiabantur: Lanuvi in aede intus Sospitae Iunonis
7 corvos nidum fecisse; in Apulia palmam viridem arsisse;
Mantuae stagnum effusum Mincio amni cruentum visum;
et Calibus creta et Romae in foro bovario sanguine
8 pluvisse; et in vico Insteio fontem sub terra tanta vi
aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco
9 erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit; tacta
de caelo atrium publicum in Capitolio, aedem in campo
Vulcani, arcem in Sabinis publicamque viam, murum
10 ac portam Gabiis. iam alia vulgata miracula erant:
hastam Martis Praeneste sua sponte promotam; bovem
in Sicilia locutum; infantem in utero matris in Mar-
rucinis "io triumphe" clamasse; ex muliere Spoleti
virum factum; Hadriae aram in caelo speciesque homi-
11 num circum eam cum candida veste visas esse. quin
Romae quoque in ipsa urbe secundum apum examen in
foro visum, quod mirabile est, quia rarum,] adfirmantes

quidam legiones se armatas in Ianiculo videre con-
citaverunt civitatem ad arma, cum qui in Ianiculo 12
essent, negarent quemquam ibi praeter adsuetos collis
eius cultores adparuisse. haec prodigia hostiis maiori- 13
bus procurata sunt ex haruspicum responso, et suppli-
catio omnibus deis, quorum pulvinaria Romae essent,
indicta est.

XI. Perpetratis quae ad pacem deum pertinebant, 1
de re publica belloque gerendo et quantum copiarum
et ubi quaeque essent, consules ad senatum rettulerunt.
duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas con- 2
sules sibi sumere, binis Galliam Siciliamque ac Sar-
diniam obtineri; duabus Q. Fabium praetorem Apuliae, 3
duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam prae-
esse; singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum et
M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui; duas
urbi praesidio esse. hic ut numerus legionum explere- 4
tur, sex novae legiones erant scribendae. eas primo 5
quoque tempore consules scribere iussi et classem
parare, ut cum eis navibus, quae pro Calabriae litoribus
in statione essent, centum quinquaginta longarum classis
navium eo anno expleretur. dilectu habito et centum 6
navibus novis deductis Q. Fabius comitia censoribus
creandis habuit; creati M. Atilius Regulus et P. Furius
Philus.

Cum increbresceret rumor bellum in Sicilia esse, 7
T. Otacilius eo cum classe proficisci iussus est. cum
deessent nautae, consules ex senatus consulto edixerunt,
ut, qui L. Aemilio C. Flamini censoribus milibus aeris
quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset usque
ad centum milia, aut cui postea tanta res esset facta,
nautam unum cum sex mensum stipendio daret; qui 8
supra centum milia usque ad trecenta, tris nautas cum
stipendio annuo; qui supra trecenta usque ad deciens
aeris, quinque nautas; qui supra deciens, septem; sena-
tores octo nautas cum annuo stipendio darent. ex hoc 9
edicto dati nautae armati instructique ab dominis cum

triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. tum primum est factum, ut classis Romana sociis navibus privata inpensa paratis conpleretur.

1 XII. Hic maior solito adparatus praecipue conterruit
 2 Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum eius anni
 3 Romani inciperent. itaque legatos ad Hannibalem ora-
 4 tum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret: ad
 5 eam oppugnandam novos exercitus scribi Romae, nec
 6 ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos
 7 esse. id quia tam trepide nuntiabant, maturandum
 8 Hannibal ratus, ne praevenirent Romani, profectus Arpis
 9 ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit.
 10 inde Numidis Hispanisque ad praesidium simul castro-
 11 rum simul Capuae relictis cum cetero exercitu ad lacum
 12 Averni per speciem sacrificandi, re ipsa, ut temptaret
 13 Puteolos quodque ibi praesidium erat, descendit. Maxi-
 14 mus, postquam Hannibalem Arpis profectum et regredi
 15 in Campaniam adlatum est, nec die nec nocte inter-
 16 misso itinere ad exercitum redit et Ti. Gracchum ab
 17 Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium prae-
 18 torem — is filius consulis erat — ad Luceriam Graccho
 19 succedere iubet. in Siciliam eodem tempore duo prae-
 20 tores profecti, P. Cornelius ad exercitum, T. Otacilius,
 21 qui maritimae orae rei que navali praeesset. et ceteri
 22 in suas quisque provincias profecti; et quibus pro-
 23 rogatum imperium erat, easdem, quas priori anno,
 24 regiones obtinuerunt.

1 XIII. Ad Hannibalem, cum ad lacum Averni esset,
 2 quinque nobiles iuvenes ab Tarento venerunt, partim
 3 ad Trasumennum lacum partim ad Cannas capti di-
 4 missique domos cum eadem comitate, qua usus ad-
 5 versus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. ei
 6 memores beneficiorum eius perpulisse magnam partem
 7 se inventutis Tarentinae referunt, ut Hannibalis ami-
 8 citiam ac societatem quam populi Romani mallent, lega-
 9 tosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum
 10 propius Tarentum admoveat. si signa eius, si castra

conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram
 moram, quin urbs *in potestatem eius tradatur*: in pote-
 state iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam
 esse. Hannibal conlaudatos eos oneratosque ingentibus 4
 promissis domum ad coepta maturanda redire iubet: se
 in tempore adfuturum esse. hac cum spe dimissi Ta-
 rentini. ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. 5
 urbem esse videbat cum opulentam nobilemque tum
 maritimam et in Macedoniam opportune versam, regem-
 que Philippum hunc portum, si transiret in Italiam,
quoniam Brundisium Romani haberent, petiturum. 6
 inde perpetrato, ad quod venerat, et, dum ibi moratur,
 pervastato agro Cumano usque ad Miseni promuntu-
 rium, Puteolos repente agmen convertit ad opprimen-
 dum praesidium Romanum. sex milia hominum erant, 7
 et locus munimento quoque, non natura modo tutus.
 triduum ibi moratus Poenus ab omni parte temptato
 praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum
 agrum Neapolitanum magis ira quam potiundae urbis
 spe processit. adventu eius in propincum agrum mota 8
 Nolana est plebs, iam diu aversa ab Romanis et in-
 festa senatui suo. itaque legati ad arcessendum Han-
 nibalem cum haud dubio promisso tradendae urbis
 venerunt. praevenit inceptum eorum Marcellus consul 9
 a primoribus accitus. die uno Suessulam a Calibus,
 cum Vulturnus amnis traicientem moratus esset, con-
 tenderat; inde proxima nocte sex milia peditum equites 10
quingentos, qui praesidio senatui essent, Nolam intro-
 misit. et uti a consule omnia inpigre facta sunt ad 11
 praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat,
 bis iam ante nequiquam temptata re segnior ad cre-
 dendum Nolanis factus.

XIV. Isdem diebus et Q. Fabius consul ad Casi- 1
 linum temptandum, quod praesidio Punico tenebatur,
 venit, et ad Beneventum velut ex composito parte altera
 Hanno ex Bruttiiis cum magna peditum equitumque
 manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit. qui 2

primo oppidum intravit; deinde, ut Hannonem tria milia
 ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse et
 inde agrum populari audivit, et ipse egressus moeni-
 3 bus mille ferme passus ab hoste castra locat. ibi con-
 tionem militum habuit. legiones magna ex parte volo-
 num habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite
 mereri quam postulare palam maluerant. senserat tamen
 hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium,
 4 en umquam liberi militaturi essent, scripseratque sena-
 tui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent:
 bona fortique opera eorum se ad eam diem usum, ne-
 que ad exemplum iusti militis quicquam eis praeter
 5 libertatem deesse. de eo permissum ipsi erat, faceret,
 quod e re publica duceret esse. itaque priusquam cum
 hoste manum consereret, pronuntiat tempus venisse eis
 6 libertatis, quam diu sperassent, potiundae. postero die
 signis conlatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi
 sine ullo insidiarum metu vera virtute geri res posset.
 7 qui caput hostis rettulisset, eum se extemplo liberum
 iussurum esse; qui loco cessisset, in eum servili sup-
 8 plicio animadversurum; suam cuique fortunam in manu
 esse. libertatis auctorem eis non se fore solum, sed
 consulem M. Marcellum, sed universos patres, quos
 consultos ab se de libertate eorum sibi permisisset.
 9 litteras inde consulis ac senatus consultum recitavit.
 ad quae clamor cum ingenti adsensu est sublatus.
 pugnam posebant, signumque ut daret, extemplo fero-
 10 citer instabant. Gracchus proelio in posterum diem
 pronuntiato contionem dimisit. milites laeti, praecipue
 quibus merces navatae in unum diem operae libertas
 futura erat, armis expediendis *dici* quod *erat* relicum
 1 consumunt. XV. postero die ubi signa coeperunt ca-
 nere, primi omnium parati instructique ad praetorium
 conveniunt. sole orto Gracchus in aciem copias educit;
 2 nec hostes moram dimicandi fecerunt. decem septem
 milia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lu-
 cani, equites mille ducenti, inter quos pauci admodum

Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique. pugnatum 3
 est et acriter et diu; quattuor horis neutro inclinata
 est pugna. nec alia magis Romanum impediabat res
 quam capita hostium pretia libertatis facta; nam ut 4
 quisque hostem impigre occiderat, primum capite aegre
 inter turbam tumultumque abscedendo terebat tempus;
 deinde occupata dextra tenendo caput fortissimus quis-
 que pugnator esse desierat, segnibus ac timidis tradita
 pugna erat. quod ubi tribuni militum Graccho nun- 5
 tiaverunt, neminem stantem iam vulnerari hostem,
 carnificari iacentes, et in dextris militum pro gladiis
 humana capita esse, signum dari propere iussit, pro-
 6 icerent capita invaderentque hostem: claram satis et
 insignem virtutem esse nec dubiam libertatem futuram
 strenuis viris. tum redintegrata pugna est, et eques
 etiam in hostes emissus. quibus cum impigre Numidae 7
 occurrissent, nec segnior equitum quam peditum pugna
 esset, iterum in dubium adducta res. cum utrimque
 duces, Romanus Bruttium Lucanumque totiens a maio-
 ribus suis victos subactosque, Poenus mancipia Romana
 et ex ergastulo militem verbis obtereret, postremo pro- 8
 nuntiat Gracchus esse nihil, quod de libertate spera-
 rent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. XVI. ea 1
 demum vox ita animos accendit, ut renovato clamore,
 velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerint,
 ut sustineri ultra non possent. primo antesignani Poe- 2
 norum, dein signa perturbata, postremo tota impulsa
 acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes
 in castra adeo pavidi trepidique, ut ne in portis qui-
 dem aut vallo quisquam restiterit; ac prope continenti
 agmine Romani insecuti novum de integro proelium
 inclusi hostium vallo ediderunt. ibi sicut pugna in- 3
 peditior in angustiis, ita caedes atrocior fuit. et ad-
 iuvare captivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati
 et ab tergo ceciderunt Poenos et fugam impediunt.
 itaque minus duo milia hominum ex tanto exercitu, et 4
 ea maior pars equitum, cum ipso duce effugerunt; alii

omnes caesi aut capti; capta et signa duodequadraginta.
 5 ex victoribus duo milia ferme cecidere. praeda omnis
 praeterquam hominum captorum militi concessa est;
 et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini
 cognovissent.
 6 Cum praeda onusti in castra redissent, quattuor
 milia ferme volonum militum, quae pugnaverant segnius
 nec in castra intraverant simul, metu poenae collem haud
 7 procul castris ceperunt. postero die per tribunos mili-
 tum inde deducti contione militum advocata a Graccho
 8 superveniunt. ubi cum proconsul veteres milites pri-
 mum, prout cuiusque virtus atque opera in ea pugna
 9 fuerat, militaribus donis donasset, tunc, quod ad volones
 attineret, omnes ait malle laudatos a se dignos in-
 dignosque, quam quemquam eo die castigatum esse.
 quod bonum faustum felixque rei publicae ipsisque
 10 esset, omnes eos liberos esse iubere. ad quam vocem
 cum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc
 complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad cae-
 lum tollentes bona omnia populo Romano Gracchoque
 11 ipsi precarentur, tum Gracchus "priusquam omnes iure
 libertatis aequassem" inquit, "neminem nota strenui
 12 aut ignavi militis notasse volui; nunc exsoluta iam
 fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviaeque
 pereat, nomina eorum, qui detractatae pugnae memores
 secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me iubebo
 13 citatosque singulos iure iurando adigam, nisi cui mor-
 bus causa erit, non aliter quam stantes cibum potio-
 nemque, quoad stipendia facient, capturos esse. hanc
 multam ita aequo animo feretis, si reputabitis nulla
 14 ignaviae nota leviove vos designari potuisse." signum
 deinde colligendi vasa dedit; militesque praedam por-
 tantes agentesque per lasciviam ac iocum ita ludibundi
 15 Beneventum rediere, ut ab epulis *per* celebrem festum-
 16 que diem actis, non ex acie reverti viderentur. Bene-
 ventani omnes turba effusa cum obviam ad portas
 exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospi-

tium. adparata convivia omnibus in propatulo aedium 17
 fuerant; ad ea invitabant Gracchumque orabant, ut
 epulari permetteret militibus. et Gracchus ita permisit,
 si in publico epularentur omnes ante suas quisque fores.
 prolata omnia. pilleati aut lana alba velatis capitibus 18
 volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes, qui
 simul ministrabant vescebanturque. digna res visa, ut 19
 simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam
 Romam rediit, pingi iuberet in aede Libertatis, quam
 pater eius in Aventino ex multatitia pecunia faciendam
 curavit dedicavitque.

XVII. Dum haec ad Beneventum geruntur, Han- 1
 nibal depopulatus agrum Neapolitanum ad Nolam castra
 movet. quem ubi adventare consul sensit, Pomponio 2
 propraetore cum eo exercitu, qui super Suessulam in
 castris erat, accito ire obviam hosti parat nec moram
 dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore 3
 equitum silentio noctis per aversam maxime ab hoste
 portam emittit circumvectumque occulte subsequi sen-
 sim agmen hostium iubet et, cum coortum proelium
 videret, ab tergo se obicere. id errore viarum an exigui- 4
 tate temporis Nero exsequi non potuerit, incertum est.
 absente eo cum proelium commissum esset, superior 5
 quidem haud dubie Romanus erat; sed quia equites
 non adfuere in tempore, ratio compositae rei turbata
 est. non ausus insequi cedentes Marcellus vincentibus
 suis signum receptui dedit. plus tamen duo milia hostium 6
 eo die caesa traduntur, Romani minus quadringenti.
 solis fere occasu Nero diem noctemque nequiquam fati- 7
 gatis equis hominibusque ne viso quidem hoste rediens
 adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum
 stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas red-
 deretur hosti clades. postero die Romanus in aciem 8
 descendit, Poenus, tacita etiam confessione victus, castris
 se tenuit. tertio die silentio noctis omissa spe Nolae
 potiundae, rei numquam prospere temptatae, Tarentum
 ad certio rem spem prodicionis proficiscitur.

1 XVIII. Nec minore animo res Romana domi quam
 2 militiae gerebatur. censores vacui ab operum locan-
 dorum cura propter inopiam aerarii ad mores hominum
 regendos animum adverterunt castigandaque vitia, quae,
 velut diutinis morbis aegra corpora ex sese gignunt,
 3 eo nata bello erant. primum eos citaverunt, qui post
 Cannensem *cladem deserendae Italiae consilia agitasse*
 dicebantur. princeps eorum M. Caecilius Metellus quae-
 4 stor tum forte erat. iusso deinde eo ceterisque eius-
 dem noxae reis causam dicere, cum purgari nequissent,
 pronuntiarunt verba orationemque eos adversus rem
 publicam habuisse, quo coniuratio deserendae Italiae
 5 causa fieret. secundum eos citati nimis callidi exsol-
 vendi iuris iurandi interpretes, qui captivorum ex itinere
 regressi clam in castra Hannibalis solutum, quod iura-
 6 verunt redituros, rebantur. his superioribusque illis
 equi ademti, qui publicum equom habebant, tribuque
 7 moti aerarii omnes facti. neque senatu modo aut
 equestri ordine regendo cura se censorum tenuit; no-
 mina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui
 quadriennio non militassent, quibus neque vocatio iusta
 8 militiae neque morbus causa fuisset. et ea supra duo
 milia nominum in aerarios relata tribuque omnes moti;
 9 additumque tam truci censoriae notae triste senatus
 consultum, ut ei omnes, quos censores notassent, pedi-
 bus mererent mitterenturque in Siciliam ad Camensis
 exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam
 pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus
 10 erat. Cum censores ob inopiam aerarii se iam loca-
 tionibus abstinerent aedium sacrarum tuendarum curu-
 limumque equorum praebendorum ac similium his rerum,
 11 convenere ad eos frequentes, qui hastae huius generis
 adsueverant, hortatique censores *sunt*, ut omnia per-
 inde agerent locarent, ac si pecunia in aerario esset:
 neminem nisi bello confecto pecuniam ab aerario peti-
 12 turum esse. convenere deinde domini eorum, quos Ti.
 Sempronius ad Beneventum manu emiserat, accessitos-

que se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia
 servorum acciperent; ceterum non ante quam bello
 confecto accepturos esse. cum haec inclinatio animorum 13
 plebis ad sustinendam inopiam aerarii fieret, pecuniae
 quoque pupillares primo, deinde viduarum coeptae con-
 ferri, nusquam eas tutius sanctiusque deponere creden- 14
 tibus qui deferebant quam in publica fide. inde si quid
 emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a quae-
 store perscribatur. manavit ea privatorum benignitas 15
 ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio
 stipendium acciperet, mercennariumque increpantes
 vocarent qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, 1
 quod duum milium Campanorum et septingentorum mi-
 litum Hannibalis tenebatur praesidio. praeerat Statius 2
 Metius missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno
 medix tuticus erat, servitiaque et plebem promiscue
 armarat, ut castra Romana invaderet intento consule
 ad Casilinum oppugnandum. nihil eorum Fabium fefellit. 3
 itaque Nolam ad collegam mittit, altero exercitu, dum
 Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis oppo-
 natur; vel ipse relicto Nolae praesidio modico veniret, 4
 vel, si eum Nola teneret necdum securae res ab Han-
 nibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Bene-
 vento acciturum. hoc nuntio Marcellus duobus militum 5
 milibus Nolae in praesidio relictis cum cetero exercitu
 Casilinum venit, adventuque eius Campani iam moven-
 tes sese quieverunt. ita ab duobus consulibus Casili- 6
 num oppugnari coepit. ubi cum multa succedentes
 temere moenibus Romani milites acciperent vulnera,
 neque satis inceptum succederet, Fabius omittendam
 rem parvam ac iuxta magnis difficilem abscedendumque
 inde censebat, cum res maiores instarent; Marcellus 7
 multa magnis ducibus sicut non adgredienda, ita semel
 adgressis non dimittenda esse dicendo, quia magna
 famae momenta in utramque partem fierent, tenuit,
 ne inrito incepto abiretur. vineae inde omniaque alia 8

operum machinationumque genera cum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto
 9 liceret, paucis egressis Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit, caedesque promiscue omnium circa portam primo, deinde inruptione facta etiam in urbe
 10 fieri coepta est. quinquaginta fere primo egressi Campanorum, cum ad Fabium confugissent, praesidio eius Capuam pervenerunt. Casilinum inter conloquia cunctationemque petentium fidem per occasionem captum est,
 11 captivique Campanorum quique Hannibalis militum erant Romam missi atque ibi in carcere inclusi sunt; oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

1 XX. Quibus diebus a Casilino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas cum praefecto socium in
 2 agros hostium praedatum misit. eos effuse palatos Hanno adortus haud multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem atque in Brut-
 3 tios raptim, ne Gracchus adsequeretur, concessit. consules Marcellus retro, unde venerat, Nolam rediit; Fabius in Samnites ad populandos agros recipiendasque
 4 armis quae defecerant urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus: perusti late agri, praedae pecudum
 5 hominumque actae; oppida vi capta Conpulneria, Telesia, Compsa inde; Fugifulae et Orbitanium ex Lucanis;
 6 Blanda et Apulorum Aecae oppugnatae. milia hostium in his urbibus viginti quinque capta aut occisa, et recepti perfugae trecenti septuaginta; quos cum Romam misisset consul, virgis in comitio caesi omnes ac de saxo deiecti. haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolae
 7 tenuit. et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Acuea oppidum per eos dies vi captum stativaeque ad Ardaneas communita.

9 Dum haec, alia aliis locis, ab Romanis geruntur, iam Tarentum pervenerat Hannibal cum maxima omnium,
 10 quacumque ierat, clade; in Tarentino demum agro paca-

tum incedere agmen coepit. nihil ibi violatum neque usquam via excessum est; apparebatque non id modestia militum aut ducis *, sed ad conciliandos animos Tarentinorum fieri. ceterum cum prope moenibus successisset nullo ad conspectum primum agminis, ut rebatur, motu facto castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti triduo ante, quam Hannibal ad moenia accederet, a M. Valerio propraetore, qui classi ad Brundisium praeerat, missus M. Livius impigre conscripta iuventute dispositisque ad omnes portas circaque muros, qua res postulabat, stationibus die ac nocte iuxta intentus neque hostibus neque dubiis sociis loci quicquam praebuit ad temptandam vim. quare diebus aliquot frustra ibi absumptis Hannibal, cum eorum nemo, qui ad lacum Averni se adissent, aut ipsi venirent aut nuntium litterasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens castra inde movit, tum quoque intacto agro Tarentino, quamquam simulata lenitas nihil dum profuerat, tamen spe labefactandae fidei haud absistens. Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi — iam enim aestas exacta erat et hibernis placebat locus — conportat. praedatum inde Numidae Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliae saltus dimissi, unde ceterae praedae haud multum, equorum greges maxime abacti, e quibus ad quattuor milia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, cum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oreretur morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam causam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. secundum Hieronymi caedem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat vociferatumque ferociter parentandum regi sanguine coniuratorum esse. deinde libertatis restitutae dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis militiaeque fungendae potioribus ducibus et relata tyranni foeda scelera foedioresque libidines adeo

mutavere animos, ut insepultum iacere corpus paulo
 4 ante desiderati regis paterentur. cum ceteri ex con-
 iuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theo-
 dotus et Sosis regiis equis quanto maximo cursu pot-
 erant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas
 5 contendunt. ceterum praevenerat non fama solum, qua
 nihil in talibus rebus est celerius, sed nuntius etiam
 6 ex regiis servis. itaque Adranodorus et Insulam et
 arcem et alia, quae poterat quaeque opportuna erant,
 7 praesidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post
 solis occasum iam obscura luce invecti cum cruentam
 regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, tra-
 vecti per Tycham, simul ad libertatem simul ad arma
 8 vocantes in Achradinam convenire iubent. multitudo
 pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex
 tectis fenestrisque prospectant et, quid rei sit, rogitant.
 9 omnia luminibus conlucent strepituque vario complen-
 tur. armati locis patentibus congregantur; inermes ex
 Olympii Iovis templo spolia Gallorum Illyriorumque,
 dono data Hieroni a populo Romano fixaque ab eo,
 10 detrahunt precantes Iovem, ut volens propitius prae-
 beat sacra arma pro patria, pro deum delubris, pro
 11 libertate sese armantibus. haec quoque multitudo sta-
 tionibus per principes regionum urbis dispositis ad-
 iungitur. in Insula inter cetera Adranodorus praesidiis
 12 firmarat horrea publica; locus saxo quadrato saeptus
 atque arcis in modum emunitus capitur ab inventute,
 quae praesidio eius loci adtributa erat, mittuntque
 nuntios in Achradinam horrea frumentumque in senatus
 potestate esse.

1 XXII. Luce prima populus omnis, armatus inermis-
 que, in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Con-
 cordiae ara, quae in eo sita loco erat, ex principibus
 unus nomine Polyaeus contionem et liberam et mode-
 2 ratam habuit. servitutis formidines indignitatesque homi-
 nes expertos adversus notum malum iritatos esse;
 discordia civilis quas inportet clades, audisse magis a

patribus Syracusanos quam ipsos vidisse. arma quod 3
 impigre ceperint, laudare, magis laudaturum, si non
 utantur nisi ultima necessitate coacti. in praesentia 4
 legatos ad Adranodorum mitti placere, qui denuntient,
 ut in potestate senatus ac populi sit, portas Insulae
 aperiat, tradat praesidium. si tutelam alieni regni suum 5
 regnum velit facere, eundem se censere multo acrius
 ab Adranodoro quam ab Hieronymo repeti libertatem.
 ab hac contione legati missi sunt. senatus inde haberi 6
 coeptus est, quod sicut regnante Hierone manserat
 publicum consilium, ita post mortem eius ante eam
 diem nulla de re neque convocati neque consulti fuerant.
 ut ventum ad Adranodorum est, ipsum quidem movebat 7
 et civium consensus et cum aliae occupatae urbis partes,
 tum pars Insulae vel munitissima prodita atque alie-
 nata. sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, 8
 filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri
 spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysi tyranni vocis,
 qua pedibus tractum, non insidentem equo relinquere 9
 tyrannidem dixerit debere. facile esse momento, quo
 quis velit, cedere possessione magnae fortunae, facere
 et parare eam difficile atque arduum esse. spatium 10
 sumeret ad consultandum ab legatis; eo uteretur ad
 arcessendos ex Leontinis milites, quibus si pecuniam
 regiam pollicitus esset, omnia in potestate eius futura.
 haec muliebria consilia Adranodorus neque tota asper- 11
 natus est neque extemplo accepit, tutiorem ad opes
 adfectandas ratus esse viam, si in praesentia tempori
 cessisset. itaque legatos renuntiare iussit futurum se 12
 in senatus ac populi potestate. postero die luce prima
 patefactis Insulae portis in forum Achradinae venit.
 ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaeus con- 13
 tionatus erat, escendit orationemque eam orsus est,
 qua primum cunctationis suae veniam petivit: se enim 14
 clausas habuisse portas non separantem suas res a
 publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis
 caedibus esset futurus, utrum, quod satis libertati foret,

contenti nece tyranni essent, an, quicumque aut propin-
 15 quitate aut adfinitate aut aliquis ministeriis regiam
 animadverterit eos, qui liberassent patriam, servare
 etiam liberatam velle atque undique consuli in medium,
 non dubitasse, quin et corpus suum et cetera omnia,
 quae suae fidei tutelaeque essent, quoniam eum, qui
 mandasset, suus furor absumpsisset, patriae restitueret.
 16 conversus deinde ad interfectores tyranni ac nomine
 appellans Theodotum ac Sosin "facinus" inquit "me-
 17 morabile fecistis; sed mihi credite, incohata vestra
 gloria, nondum perfecta est, periculumque ingens manet,
 nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur
 res *publica*."

1 XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecu-
 niaeque regiae ante pedes eorum posuit. atque illo
 quidem die dimissi ex contione laeti circa fana omnia
 deum supplicaverunt cum coniugibus ac liberis, postero
 2 die comitia praetoribus creandis habita. creatus in
 primis Adranodorus, ceteri magna ex parte inter-
 fectores tyranni; duos etiam absentes, Sopatrum ac
 3 Dinomenen, fecerunt. qui auditis iis, quae Syracusis
 acta erant, pecuniam regiam, quae in Leontinis erat,
 Syracusas devectam quaestoribus ad *id* ipsum creatis
 4 tradiderunt. et ea, quae *in* Insula erat, Achradinam
 tralata est; muri que ea pars, quae ab cetera urbe
 nimis firmo munimento intersaepebat Insulam, con-
 sensu omnium deiecta est. secutae et ceterae res hanc
 inclinationem animorum ad libertatem.

5 Hippocrates atque Epicyles audita morte tyranni,
 quam Hippocrates etiam nuntio interfecto celare vo-
 luerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex prae-
 6 sentibus videbatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti
 obversarentur tamquam novandi res aliquam occasio-
 nem quaerentes, praetores primum, dein per eos sena-
 7 tum adeunt; ab Hannibale se missos praedicant ad
 Hieronymum tamquam amicum ac socium, paruisse

imperio eius, cuius imperator suus voluerit. velle ad 8
 Hannibalem redire; ceterum, cum iter tutum non sit
 vagantibus passim per totam Siciliam Romanis, petere,
 ut praesidii dent aliquid, quo Locros in Italiam per-
 ducantur. gratiam magnam eos parva opera apud Han-
 nibalem inuituros. facile res impetrata; abire enim duces 9
 regios cum peritos militiae tum egentes eosdem atque
 audaces cupiebant. sed quod volebant, non, quam ma-
 turato opus erat, naviter expediebant. interim iuvenes 10
 militares et adsueti militibus, nunc apud eos ipsos,
 nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex nava-
 libus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimae
 plebis homines crimina serebant in senatum optimates-
 que: id moliri clam eos atque struere, ut Syracusae 11
 per speciem reconciliatae societatis in ditione Roma-
 norum sint, dein factio ac pauci auctores foederis re-
 novati dominantur.

XXIV. His audiendis credendisque opportuna mul- 1
 titudo maior in dies Syracusas confluebat, nec Epicydi
 solum spem novandarum rerum, sed Adranodoro etiam
 praebebat. qui fessus tandem uxoris vocibus monentis 2
 nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata
 omnia nova atque incondita libertate essent, dum regiis
 stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hanni-
 bale missi duces adsueti militibus iuvare possent in-
 cepta, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem
 consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico
 actori, cui et alia arcana committere adsuerat, incaute
 aperit. huic et genus et fortuna honesta erant, nec 3
 ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea de-
 formabat. itaque fidem *priorem* potioremq; ratus, quam
 patriae debebat, indicium ad praetores defert. qui ubi 4
 rem haud vanam esse certis indiciis conpererunt, con-
 sultis senioribus et auctoritate eorum praesidio ad fores
 posito ingressos curiam Themistum atque Adranodo-
 rum interfecerunt. et cum tumultus ab re in speciem 5
 atrociores causam aliis ignorantibus ortus esset, silentio

6 tandem facto indicem in curiam introduxerunt. qui
cum ordine omnia edocuisset: principium coniurationis
factum ab Harmoniae Gelonis filiae nuptiis, quibus
7 Themisto iuncta esset; Afrorum Hispanorumque auxi-
liares instructos ad caedem praetorum principumque
aliorum, bonaque eorum praedae futura interfectoribus
8 pronuntiatum; iam mercennariorum manum adsuetam
imperii Adranodori paratam fuisse ad Insulam rursus
occupandam; singula deinde, quae per quosque age-
rentur, totamque viris armisque instructam coniura-
tionem ante oculos posuit. et senatui quidem tam iure
9 caesi quam Hieronymus videbantur; ante curiam variae
atque incertae rerum multitudinis clamor erat. quam
ferociter minitantem in vestibulo curiae corpora con-
iuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram
10 plebem in contionem sequerentur. Sopatro mandatum
1 ab senatu et a collegis, ut verba faceret. XXV. is,
tamquam reos ageret, ab ante acta vita orsus, quae-
cumque post Hieronis mortem scelestae atque impie
facta essent, Adranodorum ac Themistum arguit fecisse.
2 quid enim sua sponte fecisse Hieronymum, quid pue-
rum ac vixdum pubescentem facere potuisse? tutores
ac magistros eius sub aliena invidia regnasse; itaque
aut ante Hieronymum aut certe cum Hieronymo perire
3 eos debuisse. at illos debitos iam morti destinatosque
alia nova scelera post mortem tyranni molitos, palam
primo, cum clausis Adranodorus Insulae portis here-
ditatem regni creverit et, quae procurator tenuerat,
4 pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in
Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quae
Achradinam tenuerit, nequiquam palam atque aperte
petitum regnum clam et dolo adfectare conatus sit
5 et *ne* beneficio quidem atque honore potuerit vinci, cum
inter liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatus
6 esset praetor. sed animos eis regios regias coniuges
7 fecisse, alteri Hieronis alteri Gelonis filias nuptas. sub
hanc vocem ex omnibus partibus contionis clamor oritur

nullam earum vivere debere nec quemquam superesse
tyrannorum stirpis. ea natura multitudinis est: aut 8
servit humiliter aut superbe dominatur; libertatem,
quae media est, nec sibi parare modice nec habere
sciunt. et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, 9
qui avidos atque intemperantes suppliciorum animos
ad sanguinem et caedes iritent; sicut tum extemplo 10
praetores rogationem promulgarunt, acceptaque paene
prius quam promulgata est, ut omnes regiae stirpis
interficerentur. missique a praetoribus Damaratam
Hieronis et Harmoniam Gelonis filiam, coniuges Adra-
nodori et Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclia erat filia Hieronis, uxor Zoippi, 1
qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolomaeum missus
voluntarium consciverat exilium. ea cum ad se quo- 2
que venire praescisset, in sacrarium ad penates con-
fugit cum duabus filiabus virginibus resolutis crinibus
miserabilique alio habitu et ad ea addidit preces, nunc 3
per *deos*, *nunc per* memoriam Hieronis patris Gelonisque
fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare
sinerent: nihil se ex regno illius praeter exilium viri 4
habere; neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo
fuisse quam sororis, neque interfecto eo causam eandem
esse. quid? quod, si Adranodoro consilia processissent, 5
illa cum viro fuerit regnatura, sibi cum ceteris ser-
viendum. si quis Zoippo nuntiet interfectum Hierony- 6
mum ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin
extemplo conscensurus sit navem atque in patriam
rediturus? quantum spes hominum falli! in liberata 7
patria coniugem eius ac liberos de vita dimicare —
quid obstantes libertati aut legibus? quod ab se cui- 8
quam periculum, a sola ac prope vidua et puellis in
orbitate degentibus esse? at enim periculi quidem nihil
ab se timeri, invisam tamen stirpem regiam esse.
ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque et aspor- 9
tari Alexandriam iuberent ad virum uxorem, ad patrem
filias. aversis auribus animisque: quid cessarent? ne 10

tempus tererent, *illi alius alium increpant.* ut ferrum
 11 quosdam expedientes cernebat, tum omissis pro se
 precibus, puellis ut saltem parcerent orare institit, a
 qua aetate etiam hostes iratos abstinere; ne tyrannos
 12 ulciscendo quae odissent scelera ipsi imitarentur. inter
 haec abstractam a penetralibus iugulant; in virgines
 deinde respersas matris cruore impetum faciunt. quae
 alienata mente simul luctu metuque velut captae furore
 eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium
 patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu
 13 fuerint. tum quoque haud magno aedium spatio inter
 medios tot armatos aliquotiens integro corpore evase-
 runt tenentibusque, cum tot ac tam validae eluctandae
 14 manus essent, sese eripuerunt. tandem vulneribus con-
 fectae, cum omnia repressent sanguine, exanimis cor-
 ruerunt. caedemque *per se miserabilem miserabiliorem*
 casus fecit, quod paulo post nuntius venit, mutatis
 repente ad misericordiam animis, ne interficerentur.
 15 ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum
 ad supplicium neque locus paenitendi aut regressus
 16 ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo et in
 locum Adranodori ac Themisti — nam ambo praetores
 fuerant — comitia poscere, quae nequaquam ex sen-
 1 tentia praetorum futura essent. XXVII. Statutus est
 comitiis dies; quo necopinantibus omnibus unus ex
 ultima turba Epicyden nominavit, tum inde alius Hip-
 pocratem; crebriores deinde hae voces et cum haud
 2 dubio adsensu multitudinis esse. et erat confusa contio
 non populari modo sed militari quoque turba, magna
 ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant,
 3 permixtis. praetores dissimulare primo et trahenda re
in mora esse; postremo victi consensu et seditionem
 4 metuentes pronuntiant eos praetores. nec illi primo
 statim creati nudare, quid vellent, quamquam aegre
 ferebant et de indutiis dierum decem legatos isse ad
 Appium Claudium et inpetratis eis alios, qui de foe-
 5 dere antiquo renovando agerent, missos: ad Murgantiam

tum classem navium centum Romanus habebat, quoniam
 evaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis,
 quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens.

Per eosdem dies cum ad Marcellum venientem in 6
 Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis
 condicionibus pacis Marcellus posse rem convenire ratus
 et ipse legatos Syracusas, qui coram cum praetoribus
 de renovando foedere agerent, misit. et iam ibi ne 7
 quaquam eadem quies ac tranquillitas erat. Postquam
 Punicam classem accessisse Pachynum adlatum est,
 dempto timore Hippocrates et Epicydes nunc apud mer-
 cennarios milites, nunc apud transfugas prodi Romano
 Syracusas criminabantur. ut vero Appius naves ad 8
 ostium portus, quo amicae partis hominibus animus
 accederet, in statione habere coepit, ingens in speciem
 criminibus vanis accesserat fides; ac primo etiam tu- 9
 multuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in
 terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in contionem 1
 vocari placuit. ubi cum alii alio tenderent nec procul
 seditione res esset, Apollonides principum unus ora-
 tionem salutarem ut in tali tempore habuit: nec spem 2
 salutis nec perniciem propiorem umquam civitati ulli
 fuisse. si enim uno animo omnes vel ad Romanos vel 3
 ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum
 fortunatiorem ac beatiorem fore; si alii alio trahant 4
 res, non inter Poenos Romanosque bellum atrocius
 fore quam inter ipsos Syracusanos, cum intra eosdem
 muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos
 habitura sit duces. itaque, ut idem omnes sentiant, 5
 summa vi agendum esse. utra societas sit utilior, eam
 longe minorem ac levioris momenti consultationem esse;
 sed tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctori- 6
 tatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta
 annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitae,
 quondam infideli praeferendam. esse etiam momenti 7
 aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax

negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum
eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut
8 bellum habendum. quo minus cupiditatis ac studii visa
est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. adiectum
est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam
consilium, iussi et duces ordinum praefectique auxilio-
9 rum simul consulere. cum saepe acta res esset magnis
certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis ge-
rendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit cum
eis mittique legatos ad rem confirmandam.

1 XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, cum
ex Leontinis legati praesidium finibus suis orantes
venerunt; quae legatio peropportuna visa ad multitu-
dinem inconditam ac tumultuosam exonerandam duces-
2 que eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo
transfugas iussus; secuti multi ex mercennariis auxiliis
3 quattuor milia armatorum effecerunt. et mittentibus
et missis ea laeta expeditio fuit; nam et illis, quod
iam diu cupiebant, novandi res occasio data est, et
hi sentinam quandam urbis rati exhaustam laetabantur.
ceterum levaverunt modo in praesentia velut corpus
aegrum, quo mox in graviorem morbum recideret.
4 Hippocrates enim finitima provinciae Romanae primo
furtivis excursionibus vastare coepit; deinde, cum ad
tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium
esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem
5 cum caede multorum fecit. quae cum essent nuntiata
Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis
fidem ruptam esse dicerent nec belli defuturam um-
quam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non
6 ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegaren-
tur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris
praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando
bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos
adversus populum Romanum concitatos cernebat, aver-
7 tere etiam ab Syracusanis coepit: nam ita eos pacem
pepigiisse cum Romanis, ut quicumque populi sub

regibus fuissent, et suae dicionis essent, nec iam liber-
tate eos contentos esse, nisi etiam regnent ac domi-
nentur. renuntiandum igitur eis esse Leontinos quo- 8
que aequom censere se liberos esse, vel quod in solo
urbis suae tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum
conclamatum ad libertatem relictisque regiis ducibus
Syracusas concursum sit. itaque aut eximendum id de 9
foedere esse, aut legem eam foederis non accipiendam.
facile multitudini persuasum; legatisque Syracusanorum 10
et de caede stationis Romanae querentibus et Hippo-
cratem atque Epicyden abire seu Locros seu quo alio
mallerent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus ferociter
responsum est neque mandasse sese Syracusanis, ut 11
pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri
alienis foederibus. haec ad Romanos Syracusani de- 12
tulerunt abnuentes Leontinos in sua potestate esse:
itaque integro secum foedere bellum Romanos cum iis
gesturos, neque sese defuturos ei bello ita, ut in
potestatem redacti suae rursus dicionis essent, sicut
pax convenisset.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in 1
Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte ad-
grederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter-
condiciones pacis interfectae stationis, ut primo im-
petu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, 2
postquam capi muros refringique portas videre, in arcem
sese cum paucis recepere; inde clam nocte Herbesum
perfugiunt. Syracusanis octo milium armatorum agmine 3
profectis domo ad Mylan flumen nuntius occurrit captam
urbem esse, cetera falsa mixta veris ferens: caedem 4
promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec
quicquam puberum arbitrari superesse; direptam urbem,
bona locupletium donata. ad nuntium tam atrocem 5
constitit agmen, concitatisque omnibus duces — erant
autem Sosis ac Dinomenes —, quid agerent, consul-
tabant. terroris speciem haud vanam mendacio prae- 6
buerant verberati ac securi percussi transfugae ad duo

7 milia hominum; ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo post captam urbem violatus fuerat, suaque omnia eis, nisi quae primus tumultus captae urbis
8 absumpserat, restituebantur. nec ut Leontinos irent, proditos ad caedem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiozem nuntium expectarent. cum ad defectionem inclinatos animos cernerent praetores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiae sublati essent, exercitum ducunt
10 Megara, ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur spe territis omnibus per prodicionem urbis
11 potiundae. quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati postero die Megaris castra movent, ut Herbesum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et
12 Epicydes, non tam tutum prima specie quam unum spe undique abscisa consilium esse rati, ut se militibus permitterent et adsuetis magna ex parte sibi et tum fama caedis commilitonum accensis, obviam agmini
13 procedunt. prima forte signa sescentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis et Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasumennum
14 inter Romanorum auxilia dimissique. quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere, Hippocrates atque Epicydes ramos oleae ac velamenta alia supplicum porrigentes orare, ut reciperent sese, receptos tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus ipsi mox trucidandi populo Romano dederentur. XXXI. enimvero
1 conclamant, bonum ut animum haberent: omnem se
2 cum illis fortunam subituros. inter hoc colloquium signa constiterant tenebaturque agmen; necdum, quae morae causa foret, pervenerat ad duces. postquam Hippocraten atque Epicyden *adesse ordines* pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie adprobantium adventum eorum, extemplo praetores citatis
3 equis ad prima signa perrexerunt. qui mos ille, quae licentia Cretensium esset, rogitantes colloquia serendi cum hoste iniussuque praetorum miscendi eos agmini

suo, comprehendi iniquique catenas iusserunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretensibus
4 clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret eis timendum esse. solliciti incertique rerum suarum Megara, unde profecti erant, referri signa iubent nuntiosque de statu praesenti Syracusas mittunt. fraudem quoque Hippocrates
6 addit inclinatis ad omnem suspicionem animis et Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis velut interceptas litteras, quas ipse composuerat, recitat: "praetores Syracusani consuli Marcello." secundum
7 salutem, ut adsolet, scriptum erat recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. sed
8 omnium mercenariorum militum eandem esse causam, nec umquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu suo esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis praetoribus castra ad Megara haberent, in suam potestatem redigeret ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas. haec cum recitata essent, cum tanto clamore
10 ad arma discursum est, ut praetores inter tumultum pavidi abequitaverint Syracusas. et ne fuga quidem
11 eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant; nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates irae multitudinis obviam issent, non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditus praeciderent sibi et, cum ipsos simul milites
12 fidos haberent simul obsides, tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore
13 sibi conciliarent. expertique, quam vana aut levi aura mobile volgus esset, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas
14 perferret nuntium convenientem eis, quae ad Mylan falso nuntiata erant, auctoremque se exhibendo ac velut
15 visa, quae dubia erant, narrando concitaret iras hominum. XXXII. Huic non apud volgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit. haud

vani quidam homines palam ferre perbene detectam in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romanorum. eadem, si intrassent Syracusas, aut foediora etiam, quo maius ibi avaritiae praemium esset, facturos fuisse. itaque claudendas cuncti portas et custodiendam urbem censere. sed non ab iisdem omnis timere nec eosdem odisse, ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum; praetores optimatumque pauci, quamquam inflati vano nuntio erant, tamen ad propius praesentiusque malum cautiores esse. et iam ad Hexapyllum erant Hippocrates atque Epicydes, serebanturque conloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. iam unis foribus Hexapyli apertis coepti erant recipi, cum praetores intervenerunt. et primo imperio minisque, deinde auctoritate deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliiti maiestatis precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus et tum corruptoribus exercitus. sed surdae ad ea omnia aures concitatae multitudinis erant, nec minore intus vi quam foris portae effringebantur, effractisque omnibus toto Hexapylo agmen receptum est. praetores in Achradinam cum iuventute popularium confugiunt. mercennarii milites perfugaeque et quidquid regionum militum Syracusis erat agmen hostium augent. ita Achradina quoque primo impetu capitur, praetorumque nisi qui inter tumultum effugerunt omnes interficiuntur. nox caedibus finem fecit. postero die servi ad pilleum vocati et carcere vincti emissi, confusaque haec omnis multitudo Hippocraten atque Epicyden creant praetores; Syracusaeque, cum breve tempus libertas adfulsisset, in antiquam servitutem reciderant.

XXXIII. Haec nuntiata cum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. et ab Appio legati per portum missi forte in quinque-remi erant. praemissa quadriremis cum intrasset fauces

portus, capitur; legati aegre effugerunt. et iam non modo pacis sed ne belli quidem iura relicta erant, cum Romanus exercitus ad Olympium — Iovis id templum est — mille et quingentos passus ab urbe castra posuit. inde quoque legatos praemitti placuit; quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator non bellum se Syracusanis sed opem auxiliumque adferre ait et eis, qui ex media caede elapsi perfugerint ad se, et eis, qui metu oppressi foediorum non exilio solum sed etiam morte servitutem patiantur. nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos passuros: itaque, si eis, qui ad se perfugerint, tutus in patriam reditus pateret, caedis auctores dedantur et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse; si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos. ad ea Epicydes, si qua ad se mandata haberent, responsum eis ait se daturus fuisse; cum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur. si bello lacerarent, ipsa re intellecturos nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare. ita legatis relictis portas clausit.

Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae, terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu adluitur. et quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant vastam disiectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem apparatus oppugnandarum urbium muris ad-moverunt. XXXIV. et habuisset tanto impetu coepta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator caeli siderumque, mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus quicquid hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. muros per inaequalis ductos colles, pleraque alta et difficilia aditu, submissa quaedam et quae planis vallibus adiri possent, ut cuique aptum visum

4 est loco, ita genere omni tormentorum instruxit. Achra-
 dinae murum, qui, ut ante dictum est, mari adluitur,
 5 sexaginta quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex
 ceteris navibus sagittarii funditoresque et velites etiam,
 quorum telum ad remittendum inhabile imperitis est,
 vix quemquam sine vulnere consistere in muro patie-
 6 bantur. hi, quia spatio missilibus opus est, procul
 muro tenebant naves. iunctae aliae binae quinqueremes
 demptis interioribus remis, ut latus lateri adpli-
 7 caretur, cum exteriore ordine remorum velut una navis
 agerentur, turres contabulatas machinamentaue alia
 8 quatiendis muris portabant. adversus hunc navalem
 apparatus Archimedes variae magnitudinis tormenta
 in muris disposuit. in eas, quae procul erant, navis
 saxa ingenti pondere emittebat, propiores levioribus
 9 eoque magis crebris petebat telis; postremo, ut sui
 vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab
 imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit,
 per quae cava pars sagittis pars scorpionibus modicis
 10 ex occulto petebant hostem. quae propius quaedam
 subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum
 essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea
 manus, firmae catenae inligata, cum iniecta prorae
 esset gravique libramento plumbi recelleret ad solum,
 11 suspensa prora navem in puppim statuebat; dein re-
 missa subito velut ex muro cadentem navem cum in-
 genti trepidatione nautarum ita undae adfligebat, ut,
 etiamsi recta reciderat, aliquantum aquae acciperet.
 12 ita maritima oppugnatio est elusa omnisque spes eo
 13 versa, ut totis viribus terra adgrederentur. sed ea
 quoque pars eodem omni apparatu tormentorum in-
 structa erat Hieronis inpensis curaue per multos annos,
 14 Archimedis unica arte. natura etiam adiuvat loci,
 quod saxum, cui inposita muri fundamenta sunt, magna
 parte ita proclive est, ut non solum missa tormento,
 sed etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter
 15 in hostem inciderent. eadem causa ad subeundum

arduum aditum instabilemque ingressum praebebat.
 ita consilio habito, quoniam omnis conatus ludibrio 16
 esset, absistere oppugnatione atque obsidendo tantum
 arcere terra marique com meatibus hostem placuit.

XXXV. Interim Marcellus cum tertia fere parte 1
 exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu
 rerum ad Carthaginienses defecerant, Helorum atque
 Herbesum deditibus ipsis recepit, Megara vi capta 2
 diruit ac diripuit ad reliquorum ac maxime Syracusa-
 norum terrorem. per idem fere tempus et Himilco, 3
 qui ad Pachyni promunturium classem diu tenuerat,
 ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti
 milia peditum, tria equitum, duodecim elephantos ex-
 posuit, nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat
 ad Pachynum classem. sed, postquam ab Hippocrate 4
 occupatae Syracusae erant, profectus Carthaginem
 adiutusque ibi et ab legatis Hippocratis et litteris Han-
 nibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliae per summum
 decus repetendae, et ipse haud vanus praesens monitor 5
 facile perpulerat, ut quantae maximae possent pedi-
 tum equitumque copiae in Siciliam traicerentur. ad 6
 veniens Heracliam, intra paucos inde dies Agrigentum
 recepit; aliarumque civitatum, quae partis Carthagi-
 niensium erant, adeo accensae sunt spes ad pellendos
 Sicilia Romanos, ut postremo etiam qui obsidebantur
 Syracusis animos sustulerint. et parte copiarum satis 7
 defendi urbem posse rati ita inter se munera belli
 partiti sunt, ut Epicycles praesesset custodiae urbis,
 Hippocrates Himilconi coniunctus bellum adversus con-
 sulem Romanum gereret. cum decem milibus peditum, 8
 quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca
 profectus castra circa Acrillas urbem ponebat. munien- 9
 tibus supervenit Marcellus ab Agrigento iam occupato,
 cum frustra eo praevenire hostem festinans tetendisset,
 rediens, nihil minus ratus quam illo tempore ac loco
 Syracusanum sibi exercitum obvium fore; sed tamen 10
 metu Himilconis Poenorumque, ut quibus nequaquam

eis copiis, quas habebat, par esset, quam poterat maxime intentus atque agmine ad omnes casus composito ibat. XXXVI. forte ea cura, quae adversus Poenos praeparata erat, adversus Siculos usui fuit. castris ponendis incompósitos ac dispersos nactus eos et pleurosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit; eques levi certamine inito cum Hippocrate Acras perfugit.

2 Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas redit; et post paucos dies Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen Anapum, octo 3 ferme inde milia, castra posuit. sub idem forte tempus et naves longae quinque et quinquaginta Carthaginensium cum Bomilcare praefecto classis in magnum portum 4 Syracusas ex alto decurrere, et Romana item classis, triginta quinquereemes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum — adeo uterque populus in Siciliam intentus fuit — videri poterat. 5 legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, venientem Syracusas praedae haud dubie sibi futuram Himilco 6 ratus via decipitur; mediterraneo namque Poeni itinere duxit, legio maritimis locis classe prosequente ad Apium Claudium Pachynum cum parte copiarum obviam 7 progressum pervenit. nec diutius Poeni ad Syracusas morati sunt; et Bomilcar simul parum fidens navibus suis duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopiam adgravari sociorum, velis in altum datis in 8 Africam transmisit, et Himilco secutus nequiquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam maioribus copiis iungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat tutumque ad Syracusas et munimento 9 et viribus hostem cernebat, ne frustra adsidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit, ut, quocumque vocasset defectionis ab Romano spes, admoveret exercitum ac praesens suas 10 res foventibus adderet animos. Murgantiam primum prodito ab ipsis praesidio Romano recipit, ubi frumenti

magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum 1 civitatum animi, praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac praerupto undique sita, cum 2 loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce validum praefectumque praesidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, vir acer et qui 3 plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum reponeret, et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditae proditioes defectionesque urbium et clades praesidiorum. itaque die ac nocte iuxta parata 4 instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant, nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. quod ubi Hennensium principes iam pacti cum Himilcone de proditione praesidii animadverterunt nulli occasione fraudis Romanum patere, palam ac vi rati agendum urbem arcemque 5 suae potestatis aiunt debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi aequom 6 censent: bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse, et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes ac non coacti mansissent in amicitia. ad ea Romanus se in praesidio 8 impositum esse dicere ab imperatore suo clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed eius, qui commisisset. praesidio decedere apud Romanos 9 capital esse, et nece liberorum etiam suorum eam parentes noxam sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrii res esset. se vero negare illi missuros 10 testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suae quaesituros. tum Pinarius: at illi, si 11 ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium, ut sciretur, utrum paucorum ea de-

nuntiatio an universae civitatis esset. consensa in posterum diem contio.

1 XXXVIII. Postquam ab eo conloquio in arcem sese
recepit, convocatis militibus "credo ego vos audisse,
milites," inquit, "quem ad modum praesidia Romana
ab Siculis circumventa et oppressa sint per hos dies.
2 eam vos fraudem deum primo benignitate, dein vestra
ipsi virtute dies noctesque perstando ac pervigilando
in armis vitastis. utinam relicum tempus nec patiando
3 infanda nec faciendo traduci posset! haec occulta in
fraude cautio est, qua usi adhuc sumus; cui quoniam
parum succedit, aperte ac propalam claves portarum
reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium
extemplo Henna erit, foediusque hic trucidabimur, quam
4 Murgantiae praesidium interfectum est. noctem unam
aegre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores peri-
culi instantis facerem. orta luce contionem habituri
sunt ad criminandum me concitandumque in vos po-
5 pulum. itaque crastino die aut vestro aut Hennensium
sanguine Henna inundabitur. nec praeoccupati spem
ullam nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui
6 prior strinxerit ferrum, eius victoria erit. intenti ergo
omnes armatique signum expectabitis. ego in contione
ero et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo
7 altercandoque traham. cum toga signum dedero, tum
mihi undique clamore sublato turbam invadite ac ster-
nite omnia ferro et cavete quicquam supersit, cuius
8 aut vis aut fraus timeri possit. vos, Ceres mater ac
Proserpina, precor, ceteri superi infernique di, qui hanc
urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis
volentes propitii adsitis, si vitandae, non inferendae
9 fraudis causa hoc consilii capimus. pluribus vos, mi-
lites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset;
inermes, incautos ad satietatem trucidabitis; et con-
sulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone
1 et Carthaginiensibus timeri possit." XXXIX. Ab hac
adhortatione dimissi corpora curant. postero die alii

aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque oppositi
exitus; pars maxima super theatrum circaque, adsueti
et ante spectaculo contionum, consistunt. productus 2
ad populum a magistratibus praefectus Romanus cum
consulis de ea re ius ac potestatem esse, non suam, 3
et pleraque eadem, quae pridie, dixisset, et primo
sensim ac pars reddere claves, dein iam una voce id
omnes iuberent cunctantique et differenti ferociter mini-
tarentur nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi, tum
praefectus toga signum, ut convenerat, dedit, milites- 4
que intenti dudum ac parati alii superne *in* aversam
contionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus
theatri conferti obsistunt. caeduntur Hennenses cavea 5
inclusi coacervanturque non caede solum sed etiam
fuga, cum *alii* super aliorum capita ruerent, integri
saucii, vivi mortuis incidentes cumularentur. inde 6
passim discurretur et urbis captae modo fugaque et
caedes omnia tenet nihilo remissiore militum ira, quod
turbam inermem caedebant, quam si periculum par et
ardor certaminis eos inritaret. ita Henna aut malo 7
aut necessario facinore retenta.

Marcellus nec factum inprobavit et praedam Hen-
nensium militibus concessit ratus timore deterritos a
proditionibus praesidiorum Siculos. atque ea clades, 8
ut urbis in media Sicilia sitae claraeque vel ob in-
signem munimento naturali locum vel ob sacrata omnia
vestigiiis raptae quondam Proserpinae, prope uno die
omnem Siciliam pervasit. et quia caede infanda re- 9
bantur non hominum tantum sed etiam deorum sedem
violatam esse, tum vero etiam qui ante dubii fuerant
defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, 10
Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti a pro-
ditoribus nequiquam ad Hennam exercitum admovissent.
Marcellus retro in Leontinos redit frumentoque et com- 11
meatibus aliis in castra convectis, praesidio modico ibi
relicto ad Syracusas obsidendas venit. inde Appio Clau- 12
dio Romam ad consulatum petendum misso T. Quinc-

tium Crispinum in eius locum classi castrisque praeficit veteribus; ipse hibernacula quinque milia passuum ab Hexapylo — Leonta vocant locum — communit aedificavitque. haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

1 XL. Eadem aestate et cum Philippo rege, quod
2 iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. legati
ab Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, praesidentem
classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus, nuntiantes
Philippum primum Apolloniam temptasse lembis biremibus
centum viginti flumine adverso subvectum; deinde, ut ea res
tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse;
eamque urbem, sitam in plano neque moenibus neque viris atque
armis validam, primo impetu oppressam esse. haec nuntiantes
orabant, ut opem ferret hostemque haud dubium Romanis mari
ac terra a maritimis urbibus arceret, quae ob nullam aliam
causam, nisi quod imminerent Italiae, peterentur. M. Valerius
duorum milium praesidio relicto praepositoque eis P. Valerio
legato cum classe instructa parataque et, quod longae naves
militum capere non poterant, in onerarias inpositis altero die
6 Oricum pervenit urbemque eam levi tenente praesidio, quod
rex recedens inde reliquerat, haud magno certamine recepit.
7 legati eo ab Apollonia venerunt nuntiantes in obsidione sese,
quod deficere ab Romanis nollent, esse neque sustinere ultra
vim Macedonum posse, nisi praesidium mittatur Romanum.
8 facturum se, quae vellent, pollicitus duo milia delectorum
militum navibus longis mittit ad ostium fluminis cum praefecto
socium Q. Naevio Crista, viro inpigro et perito militiae. is
9 expositis in terram militibus navibusque Oricum retro, unde
venerat, ad ceteram classem remissis milites procul a flumine
per viam minime ab regiis obsessam duxit et nocte, ita ut nemo
10 hostium sentiret, urbem est ingressus. diem insequentem quieverit,
dum praefectus iuventutem Apolloniatium arma-

que et urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis
animorum fecere, simulque ab exploratoribus conperit, quanta
socordia ac negligentia apud hostes esset, silentio noctis ab urbe
sine ullo tumultu egressus 11 castra hostium adeo neglecta atque
aperta intravit, ut satis constaret prius mille hominum vallum
intrasse, quam quisquam sentiret, ac, si caede abstinuissent,
pervenire ad tabernaculum regium potuisse. caedes 12
proximorum portae excitavit hostes; inde tantus terror pavorque
omnis occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet aut
castris pellere hostem conaretur, sed etiam ipse rex, sicut somno
excitus erat, 13 prope seminudus fugiens militi quoque, nedum regi,
vix decoro habitu, ad flumen navisque perfugerit. eodem et alia
turba effusa est. paulo minus tria milia militum in castris aut
capta aut occisa; plus tamen hominum aliquanto captum quam
caesum est. castris direptis 15 Apolloniatae catapultas, ballistas
tormentaue alia, quae oppugnandae urbi comparata erant, ad
tuenda moenia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam
deverere; cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est.
haec cum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo
ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset.
itaque Philippus, 17 neque terrestri neque navali certamini satis fore
parem se fidens, subductis navibus atque incensis terra Macedonia
petiit magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis
cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestae. 1
nam priusquam Romani amnem Iberum transirent, ingentes
copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt. defecissetque
ab Romanis ulterior Hispania, ni 2 P. Cornelius raptim traducto
exercitu Iberum dubiis sociorum animis in tempore advenisset.
primo ad 3 Castrum Album — locus est insignis caede magni
Hamilcaris — castra Romani habuere. arx erat munita 4
et convexerant ante frumentum; tamen, quia omnia

circa hostium plena erant, agmenque Romanum in-
 pune incursatum ab equitibus hostium fuerat et ad
 duo milia aut moratorum aut palantium per agros
 interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca et
 5 ad montem Victoriae castra communivere. eo Cn. Scipio
 cum omnibus copiis et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius
 Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto advenit, con-
 traque castra Romana trans fluvium omnes consedere.
 6 P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa
 visenda haud fefellit hostes, oppressissentque eum in
 patentibus campis, ni tumultum in propinquo cepisset.
 ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione ex-
 7 imitur. Castulo, urbs Hispaniae valida ac nobilis et
 adeo coniuncta societate Poenis, ut uxor inde Hanni-
 8 bali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Ili-
 turgim oppugnare adorti, quia praesidium ibi Roma-
 num erat, videbanturque inopia maxime eum locum
 9 expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis praesidioque ferret
 opem, cum legione expedita profectus inter bina castra
 cum magna caede hostium urbem est ingressus et
 10 postero die eruptione aequae felici pugnavit. supra duo-
 decim milia hominum caesa duobus proeliis; plus mille
 hominum captum cum sex et triginta militaribus signis.
 11 ita ab Iiturgi recessum est. Bigerra inde urbs — socii
 et hi Romanorum erant — a Carthaginiensibus op-
 pugnari coepta est. eam obsidionem sine certamine
 1 adveniens Cn. Scipio solvit. XLII. Ad Mundam exinde
 castra Punica mota, et Romani eo confestim secuti
 2 sunt. ibi signis conlatis pugnatum per quattuor ferme
 horas; egregieque vincentibus Romanis signum receptui
 est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum
 erat pavorque circa eum ceperat milites, ne morti-
 3 ferum esset vulnus. ceterum haud dubium fuit, quin,
 nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi
 potuerint. iam non milites solum sed elephantum etiam
 usque ad vallum acti erant, superque ipsum novem et
 4 triginta elephantum pilis confixi. hoc quoque proelio ad

duodecim milia hominum dicuntur caesa, prope tria
 milia signis militaribus septem et quinquaginta.
 ad Auringem inde urbem Poeni recessere, et, ut territis 5
 instaret, secutus Romanus. ibi iterum Scipio lecticula
 in aciem inlatus confixit, nec dubia victoria fuit;
 minus tamen dimidio hostium quam antea, quia pau-
 ciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. sed gens 6
 nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad con-
 quisitionem militum a fratre misso, brevi replevit exer-
 citum animosque ad temptandum de integro certamen
 fecit; alii plerique milites, quippe pro parte totiens 7
 intra paucos dies victa, iisdem animis, quibus priores,
 eodemque eventu pugnare: plus octo milia hominum 8
 caesa, haud multo minus quam mille captum et signa
 militaria quinquaginta octo; et spolia plurima Gallica
 fuere, aurei torques armillaeque, magnus numerus. duo
 etiam insignes reguli Gallorum — Moeniacepto et
 Vismaro nomina erant — eo proelio ceciderunt. octo
 elephantum capti, tres occisi. — Cum tam prosperae res 9
 in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit,
 Saguntum oppidum, quae causa belli esset, octavum
 iam annum sub hostium potestate esse. itaque id 10
 oppidum vi pulso praesidio Punico receperunt cultoribusque
 antiquis, quos ex iis vis reliquerat belli, restituerunt;
 et Turdetanos, qui contraxerant eis cum 11
 Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub
 corona vendiderunt urbemque eorum delerunt.

XLIII. Haec in Hispania Q. Fabio M. Claudio 1
 consulibus gesta. Romae cum tribuni plebis novi magi- 2
 stratum inissent, extemplo censoribus P. Furio et M.
 Atilio a M. Metello tribuno plebis dies dicta ad popu- 3
 lum est. quaestorem eum proximo anno adempto equo 3
 tribu moverant atque aerarium fecerant propter con-
 iurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. sed
 novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu
 dicere dimissique fuerant. ne lustrum perficerent, mors 4
 prohibuit P. Furi. M. Atilius magistratu se abdicavit. —

5 Comitia consularia habita ab Q. Fabio Maximo con-
 6 sule. creati consules ambo absentes Q. Fabius Maximus,
 7 consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. prae-
 8 tores fiunt duo, qui tum aediles curules erant, P. Sem-
 9 pronius Tuditanus et Cn. Fulvius Centimalus et M. *Atilius*
 10 et M. Aemilius Lepidus. ludos scenicos per quadri-
 11 dum eo anno primum factos ab curulibus aedilibus
 12 memoriae proditur. aedilis Tuditanus hic erat, qui ad
 13 Cannas pavore aliis in tanta clade torpentibus per
 14 medios hostes duxit.

15 Comitii perfectis auctore Q. Fabio consule de-
 16 signati consules Romam accersiti magistratum inierunt
 17 senatumque de bello ac provinciis suis praetorumque
 18 et de exercitibus, quibus quique praeesent, consulue-
 19 runt. XLIV. Itaque provinciae atque exercitus divisi:
 20 bellum cum Hannibale consulibus mandatum et exer-
 21 cituum unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter,
 22 quem Fabius consul. eae binae erant legiones. M. Aemi-
 23 lius praetor, cuius peregrina sors erat, iuris dictione
 24 M. Atilio collegae, praetori urbano, mandata, Luceriam
 25 provinciam haberet legionesque duas, quibus Q. Fabius,
 26 qui tum consul erat, praetor praefuerat. P. Sempronio
 27 provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula cum binis
 28 item legionibus evenerunt, ut Fulvius urbanas legiones
 29 duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. pro-
 30 rogata imperia provinciaeque, M. Claudio Sicilia finibus
 31 eis, quibus regnum Hieronis fuisset, Lentulo propae-
 32 tori provincia vetus, T. Otacilio classis — exercitus
 33 nulli additi novi —, M. Valerio Graecia Macedoniaque
 34 cum legione et classe, quam haberet; Q. Mucio cum
 35 vetere exercitu — duae autem legiones erant — Sar-
 36 dinia; C. Terentio legio una, cui iam praecerat, ac Pice-
 37 num. scribi praeterea duae urbanae legiones iussae et
 38 viginti milia sociorum. his ducibus, his copiis adversus
 39 multa simul aut mota aut suspecta bella muniverunt
 40 Romanum imperium.

41 Consules duabus urbanis legionibus scriptis supple-

42 mentoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent,
 43 prodigia procurarunt, quae nuntiata erant. murus ac
 44 porta Caietae et Ariciae etiam Iovis aedis de caelo
 45 tacta fuerat. et alia ludibria oculorum auriumque cre-
 46 dita pro veris: navium longarum species in flumine
 47 Tarracinae, quae nullae erant, visae; et in Iovis Vici-
 48 lini templo, quod in Compsano agro est, arma con-
 49 crepuisse, et flumen Amiterni cruentum fluxisse. his
 50 procuratis ex decreto pontificum profecti consules, Sem-
 51 pronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. pater filio
 52 legatus ad Suessulam in castra venit. cum obviam
 53 filius progrediretur, lictoresque verecundia maiestatis
 54 eius taciti anteirent, praeter undecim fasces equo prae-
 55 vectus senex, ut consul animadvertere proximum licto-
 56 rem iussit et is, ut descenderet ex equo, inclamavit,
 57 tum demum desiliens "experiri" inquit "volui, fili,
 58 satin' scires consulem te esse."

59 XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam
 60 nocte cum tribus servis venit promittens, si sibi prae-
 61 mio foret, se Arpos proditurum esse. eam rem ad
 62 consilium *cum* rettulisset Fabius, aliis pro transfuga
 63 verberandus necandusque videri ancipitis animi com-
 64 munis hostis, qui post Cannensem cladem, tamquam
 65 cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem de-
 66 scisset traxissetque ad defectionem Arpos; tum, quoniam
 67 res Romana contra spem votaue eius velut resurgere
 68 ab stirpibus videatur, novam referre proditionem pro-
 69 ditis polliceatur, aliunde stet semper, aliunde sentiat,
 70 infidus socius, vanus hostis; ad Faleriorum Pyrrhique
 71 proditorem tertium transfugis *id* documentum esset.
 72 contra ea consulis pater Fabius temporum oblitos
 73 homines in medio ardore belli, tamquam in pace, libera
 74 de quoque arbitria agere aiebat, ut, cum illud potius
 75 agendum atque cogitandum sit, si quo modo fieri possit,
 76 ne qui socii a populo Romano desciscant et novi con-
 77 ciliantur, documentum tamen dicatur statui oportere,
 78 si quis resipiscat et antiquam societatem respiciat.

6 quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non
 liceat, cui dubium esse, quin brevi desperata ab sociis
 Romana re foederibus Punicis omnia in Italia iuncta
 7 visuri sint? se tamen non eum esse, qui Altinio fidei
 quicquam censeat habendum, sed mediam secūturum
 8 consilii viam. neque enim pro hoste neque pro socio
 in praesentia habitum libera custodia haud procul
 a castris placere in aliqua fida civitate eum servari
 per belli tempus: perpetrato bello tum consultandum,
 utrum prior defectio plus merita sit poenae, an hic
 9 reditus veniae. Fabio adsensum est, Calenisque legatis
 traditus et ipse et comites; et auri satis magnum pon-
 10 dus, quod secum attulerat, ei servari iussum. Calibus
 eum interdiu solutum custodes sequebantur, nocte clau-
 11 sum adservabant. Arpis domi primum desiderari quae-
 rique est coeptus; dein fama per totam urbem volgata
 tumultum ut principe amisso fecit, metuque rerum
 12 novarum extemplo nuntii missi. quibus nequaquam
 offensus Poenus, quia et ipsum ut ambiguae fidei virum
 suspectum iam pridem habebat et causam nactus erat
 13 tam ditis hominis bona possidendi vendendique; cete-
 rum, ut irae magis quam avaritiae datum crederent
 homines, crudelitatem quoque ad aviditatem addidit,
 14 coniugemque eius ac liberos in castra accitos, quaestione
 prius habita primum de fuga Altini, dein, quantum
 auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omni-
 bus vivos combussit.

1 XLVI. Fabius ab Suessula profectus Arpos primum
 institit oppugnare. ubi cum a quingentis fere passibus
 castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis
 moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat, quia
 maxime neglectam custodia vidit, ea potissimum ad-
 2 gredi statuit. comparatis omnibus, quae ad urbes
 oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto
 exercitu delegit tribunosque viros fortes eis praefecit
 et milites sescentos, quantum satis visum est, attribuit
 eosque, ubi quartae vigiliae signum cecinisset, ad eum

locum scalas iussit ferre. porta ibi humilis et angusta 3
 erat infrequenti via per desertam partem urbis. eam
 portam scalis prius transgressos murum aperire ex
 interiore parte aut claustra refringere iubet et tenentes
 partem urbis cornu signum dare, ut ceterae copiae
 admoverentur: parata omnia atque instructa sese habi- 4
 turum. ea inpigre facta, et quod impedimentum agen-
 tibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adiuvit.
 imber ab nocte media coortus custodes vigilesque di-
 lapsos e stationibus subfugere in tecta coegit, sonitus- 5
 que primo largioris procellae strepitum molientium
 portam exaudiri prohibuit, lentior deinde aequaliorque
 accidens auribus magnam partem hominum sopivit.
 postquam portam tenebant, cornicines in via paribus 6
 intervallis dispositos canere iubent, ut consulem ex-
 cirent. id ubi factum ex composito est, signa efferri 7
 consul iubet ac paulo ante lucem per effractam por-
 tam urbem ingreditur. XLVII. tum demum hostes 1
 excitati sunt iam et imbre conquiescente et propinqua
 luce. praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque milia 2
 ferme armatorum, et ipsi Arpini tria milia hominum
 armarant. eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis
 esset, hosti opposuerunt. pugnatum primo in tenebris 3
 angustisque viis est. cum Romani non vias tantum
 sed tecta etiam proxima portae occupassent, ne peti
 superne ac vulnerari possent, cogniti inter se quidam 4
 Arpinique et Romani atque inde conloquia coepta fieri
 percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini, 5
 quam ob noxam Romanorum, aut quod meritum Poe-
 norum pro alienigenis ac barbaris Italici adversus vete-
 res socios Romanos bellum gererent et vectigalem ac
 stipendiariam Italiam Africae facerent; Arpinis pur- 6
 gantibus ignaros omnium se venum a principibus datos
 Poeno, captos oppressosque a paucis esse. initio orto 7
 plures cum pluribus conloqui; postremo praetor Arpi-
 nus ab suis ad consulem deductus, fideque data inter
 signa aciesque Arpini repente pro Romanis adversus

8 Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paulo
minus mille homines, nihil praeterea cum consule pacti,
quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium,
9 ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus
portae patefactae emissique cum fide incolumes ad Han-
10 nibalem Salapiam venerunt. *ita* Arpi sine clade ullius
praeterquam unius veteris proditoris, novi perfugae,
11 restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari
iussa; operaque eorum forti ac fideli persaepe res publica
usa est.

12 Cum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset,
equites centum duodecim nobiles Campani per speciem
praedandi ex hostium agro permissu magistratum ab
Capua profecti ad castra Romana, quae super Suessu-
lam erant, venerunt, stationi militum, qui essent, dixe-
runt: conloqui sese cum praetore velle. Cn. Fulvius
13 castris praerat; cui ubi nuntiatum est, decem ex eo
numero iussis inermibus deduci ad se, ubi, quae postu-
larent, audivit — nihil autem aliud petebant, quam
ut Capua recepta bona sibi restituerentur —, in fidem
14 omnes accepti. et ab altero praetore Sempronio Tuditano
oppidum Atrinum expugnatum. amplius septem milia
hominum capta et aeris argentique signati aliquan-
15 tum. — Romae foedum incendium per duas noctes ac
diem unum tenuit; solo aequata omnia inter Salinas
ac portam Carmentalem cum Aequimaelio Iugarioque
16 vico inde *et* templis Fortunae ac matris Matutae. et
extra portam late vagatus ignis sacra profanaque multa
absumpsit.

1 XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, cum in
Hispania res prosperae essent multosque et veteres
reciperent socios et novos adicerent, in Africam quo-
2 que spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum,
3 subito Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centu-
riones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam
societatemque facerent et pollicerentur, si perseveraret
urguere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore

senatui populoque Romano et adnuros, ut in tem-
pore et bene cumulatam gratiam referant. grata ea 4
legatio barbaro fuit; conlocutusque cum legatis de
ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit,
quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex compara-
tione tam ordinatae disciplinae animum advertit. tum 5
primum, ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit,
ut duo legationem referrent ad imperatores suos, unus
apud sese magister rei militaris resisteret. rudem ad
pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum
habilem; ita iam inde a principiis gentis maiores suos 6
bella gessisse, ita se a pueris insuetos. sed habere
hostem pedestri fidentem Marte, cui si aequari robore
virium velit, et sibi pedites comparandos esse. et ad 7
id multitudine hominum regnum abundare, sed armandi
ornandique et instruendi eos artem ignorare. omnia,
velut forte congregata turba, soluta ac temeraria esse.
facturos se in praesentia, quod vellet, legati respon- 8
dent fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si im-
peratores sui non comprobassent factum. Q. Statorio 9
nomen fuit, qui ad regem remansit. cum duobus Ro-
manis rex Numidas legatos in Hispaniam misit ad
accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. isdem 10
mandavit, ut protinus Numidas, qui intra praesidia
Carthaginiensium auxiliares *essent*, ad transitionem per-
licerent. et Statorius ex multa iuventute regi pedites 11
conscripsit ordinatosque proxime morem Romanum in-
struendo et decurrendo signa sequi et servare ordines
docuit et operi aliisque iustis militaribus ita adsuefecit,
ut brevi rex non equiti magis fideret quam pediti con- 12
latisque aequo campo signis iusto proelio Carthagi-
niensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania 13
legatorum regis adventus magno emolumento fuit; nam-
que ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis
coeptae fieri. ita cum Syphace Romanis coepta ami-
citia est.

Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo

ad Galam in parte altera Numidiae — Maesulii ea gens
 1 vocatur — regnantem legatos mittunt. XLIX. filium
 Gala Masinissam habebat septemdecem annos natum,
 ceterum iuvenem ea indole, ut iam tum appareret maius
 regnum opulentiisque, quam quod accepisset, facturum.
 2 legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut poten-
 tior societate eorum adversus reges populosque Africae
 3 esset, docent melius fore Galae quoque Carthaginiensibus
 iungi quam primum, antequam Syphax in Hispaniam
 aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem
 nihildum praeter nomen ex foedere Romano habentem
 4 posse. facile persuasum Galae, filio deposcente id
 bellum, ut mitteret exercitum; qui Carthaginiensibus
 legionibus coniunctis magno proelio Syphacem devicit.
 triginta milia eo proelio hominum caesa dicuntur.
 5 Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie
 Numidas — extremi prope Oceanum adversus Gadis
 colunt — refugit adfluentibusque ad famam eius undi-
 6 que barbaris ingentis brevi copias armavit, cum quibus
 in Hispaniam angusto diremptam freto traiceret. *interea*
 Masinissa cum victore exercitu advenit; isque ibi cum
 Syphace ingenti gloria per se sine ullis Carthaginien-
 sium opibus gessit bellum.
 7 In Hispania nihil memorabile gestum praeterquam
 quod Celtiberum iuventutem eadem mercede, qua pacta
 cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se
 8 perduxerunt, et nobilissimos Hispanos supra trecentos
 in Italiam ad sollicitandos populares, *qui* inter auxilia
 Hannibalis erant, miserunt. [id modo eius anni in
 Hispania ad memoriam insigne est, quod mercennar-
 rium militem in castris neminem ante quam tum Cel-
 tiberos Romani habuerunt.]

TITI LIVI
 AB URBE CONDITA
 LIBER XXV.

PERIOCHA LIBRI XXV.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos aedilis
 factus. Hannibal urbem Tarenton praeter arcem, in quam prae-
 sidium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuvenes, qui se
 noctu venatum ire simulaverant, cepit. ludi Apollinares ex
 Marci carminibus, quibus Cannensis clades praedicta fuerat,
 instituti sunt. a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus
 Hannonem Poenorum ducem prospere pugnatum est. Tib. Sem-
 pronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias
 deductus, a Magone interfectus est. Centenius Paenula, qui
 centurio militaverat, cum petisset a senatu, ut sibi exercitus
 daretur, pollicitusque esset, si impetrasset, de Hannibale victo-
 riam, VIII acceptis militum dux factus confixit acie cum Han-
 nibale et cum exercitu caesus est. Capua obsessa est a Q. Fulvio
 et Ap. Claudio consulibus. Cn. Fulvius praetor male adversus
 Hannibalem pugnavit, in quo proelio XX hominum ceciderunt;
 ipse cum equitibus ducentis effugit. Claudius Marcellus Syra-
 cusas expugnavit tertio anno et ingentem se virum gessit. in
 eo tumultu captae urbis Archimedes intentus formis, quas in
 pulvere descripserat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in
 Hispania tot rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt,
 prope cum totis exercitibus caesi anno octavo, quam in Hispa-
 niam ierunt. amissaque eius provinciae possessio foret, nisi
 L. Marci equitis Romani virtute et industria contractis exer-
 cituum reliquiis eiusdem hortatu bina castra hostium ex-
 pugnata essent. ad XXVII caesa, * ex mille octingentos, praeda
 ingens capta. dux Marcius appellatus est.

I. Dum haec in Africa atque in Hispania geruntur, 1
 Hannibal in agro Sallentino aestatem consumpsit spe per

proditionem urbis Tarentinorum potiundae. ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defece-
 2 runt. eodem tempore in Brittiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Poenos desciverant, Consentini et
 3 Tauriani in fidem populi Romani redierunt; et plures redissent, ni T. Pomponius Veientanus, praefectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio iusti ducis speciem nactus tumultuario exercitu coacto
 4 cum Hannone conflixisset. magna ibi vis hominum, sed inconditae turbae agrestium servorumque, caesa aut capta est. minimum iacturae fuit, quod praefectus inter ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor et ante publicanus omnibus malis artibus et rei publicae et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa proelia parva, haud ullum dignum memoratu fecit et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit.

6 Quo diutius trahebatur bellum et variabant secundae adversaeque res non fortunam magis quam animos hominum, tanta religio et ea magna ex parte externa civitatem incessit, ut aut homines aut dei repente alii
 7 viderentur facti. nec iam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus, sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat nec sacrificantium nec precantium deos patrio more. sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes; quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in urbem compulsa, et quaestus ex alieno errore facilis, quem velut concessae
 9 artis usu exercebant. primo secretae bonorum indignationes exaudiebantur; deinde ad patres etiam ac publicam querimoniam excessit res. incusati graviter ab senatu aediles triumvirique capitales, quod non prohiberent, cum emovere eam multitudinem e foro ac disicere adparatus sacrorum conati essent, haud procul
 11 a fuit, quin violarentur. ubi potentius iam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur,

M. Aemilio praetori urbano negotium ab senatu datum est, ut eis religionibus populum liberaret. is et in 12 contione senatus consultum recitavit et edixit, ut, quicumque libros vaticinios precationesve aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnis litterasque ad se ante kal. Apriles deferret, neu quis in publico sacrove loco novo aut externo ritu sacrificaret. II. Ali-
 1 quot publici sacerdotes mortui eo anno sunt, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus et C. Papirius C. F. Masso pontifex et P. Furius Philus augur et C. Papirius L. F. Masso decemvir sacrorum. in Lentuli locum 2 M. Cornelius Cethegus, in Papiri Cn. Servilius Caepio pontifices suffecti sunt, augur creatus L. Quintius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus.

Comitiorum consularium iam adpetebat tempus, 3 sed quia consules bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. dictator primo comitali 4 die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in praetura fuerat. tum praetores creati Cn. 5 Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Iunius Silanus, P. Cornelius Sulla. comitiis perfectis dictator magistratu abiit. aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio 6 Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. huic petenti aedilitatem cum obsisterent tribuni plebis negantes rationem eius habendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas esset, "si 7 me" inquit "omnes Quirites aedilem facere volunt, satis annorum habeo." tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. aedilicia largitio haec fuit: 8 ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti et diem unum instaurati, et *centeni* congi olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius 9 Fundulus aediles plebei aliquot matronas apud populum

10 probri accusarunt, quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Iudi plebei per biduum instaurati et Iovis epulum fuit ludorum causa.

1 III. Q. Fulvius Flaccus tertium Appius Claudius
2 consulatum ineunt. et praetores provincias sortiti sunt
3 P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quae duorum
4 ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Iunius Silanus Tuscos. consulibus bellum cum Hannibale et binae legiones decretae: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter
5 a Fulvio Centumalo acciperet; praetorum Fulvi Flacci, quae Luceriae sub Aemilio praetore, Neronis Claudii, quae in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. supplementum in eas ipsi scriberent sibi. M. Iunio in
6 Tuscos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sempronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium provinciaeque Lucani et Gallia cum suis exercitibus
7 prorogatae, item P. Lentulo qua vetus provincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusae et qua Hieronis regnum fuisset; T. Otacilio classis, Graecia M. Valerio, Sardinia Q. Mucio Scaevolae, Hispaniae P. et Cn. Corneliis. ad veteres exercitus duae urbanae legiones a
8 consulibus scriptae, summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est.

9 Dilectum consulum M. Postumi Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impediit. publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiaeque neminem in civitate habuerat praeter T. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros in Lucanis ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginenses. hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis, quae portarentur ad exercitus, et ementiti erant falsa naufragia et ea ipsa, quae vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu.
11 in veteres quassasque naves paucis et parvi pretii rebus impositis, cum mersissent eas in alto exceptis in praeparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces emen-

12 tiebantur. ea fraus indicata M. Aemilio praetori priore anno fuerat ac per eum ad senatum delata nec tamen
13 ullo senatus consulto notata, quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. populus severior vindex fraudis erat, excitatique tandem
14 duo tribuni plebis Spurius et L. Carvilius cum rem invisam infamemque cernerent, ducentum milium aeris multam M. Postumio dixerunt. cui certandae cum dies
15 advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet, perorata
16 causa una spes videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, priusquam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. festibus datis tribuni populum summoventur, 16
17 sitellaque lata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. interim publicani Cascae instare, ut concilio
18 diem eximeret; populus reclamare; et forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. cum in eo parum praesidii esset, turbandae rei causa publicani per vacuum summoto locum
19 cuneo inruperunt iurgantes simul cum populo tribunisque. nec procul dimicatione res erat, cum Fulvius
20 consul tribunis "nonne videtis" inquit "vos in ordinem coactos esse et rem ad seditionem spectare, ni
21 prope dimittitis plebis concilium?" IV. plebe dimissa senatus vocatur et consules referunt de concilio
22 plebis turbato vi atque audacia publicanorum: M. Furium Camillum, cuius exilium ruina urbis secutura fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse; de
23 cemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis iudicium de
24 se populi passos: Postumium Pyrgensem suffragium a populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos
25 a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. nihil aliud a caede ac dimicatione continuisse

homines nisi patientiam magistratuum, quod cesserint
 in praesentia furori atque audaciae paucorum vincique
 6 se ac populum Romanum passi sint et comitia, quae
 reus vi atque armis prohibitus erat, ne causa quae-
 rentibus dimicationem daretur, voluntate ipsi sua sustu-
 7 lerint. haec cum ab optimo quoque pro atrocitate rei
 accepta essent, vimque eam contra rem publicam et
 8 pernicioso exemplo factam senatus decresset, confestim
 Carvili tribuni plebis ommissa multae certatione rei
 capitalis diem Postumio dixerunt ac, ni vades daret,
 prendi a viatore atque in carcerem duci iusserunt.
 9 Postumius vadibus datis non adfuit. tribuni plebem
 rogaverunt plebesque ita scivit, si M. Postumius ante
 kal. Maias non prodisset citatusque eo die non respon-
 disset neque excusatus esset, videri eum in exilio esse
 bonaque eius venire, ipsi aqua et igni placere inter-
 10 dici. singulis deinde eorum, qui turbae ac tumultus
 concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere ac vades
 11 poscere coeperunt. primo non dantis, deinde etiam
 eos, qui dare possent, in carcerem coiciebant; cuius
 rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt.

1 V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem auda-
 2 cia protegens exitum habuit. comitia inde pontifici
 maximo creando sunt habita. ea comitia novus pon-
 3 tificex M. Cornelius Cethegus habuit. tres ingenti certa-
 mine petierunt, Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante
 bis consul et censor fuerat, et T. Manlius Torquatus,
 et ipse duobus consulatibus et censura insignis, et P.
 Licinius Crassus, qui aedilitatem curulem petiturus
 4 erat. hic senes honoratosque invenis in eo certamine
 vicit. ante hunc intra centum annos et viginti nemo
 praeter P. Cornelium Calussam pontifex maximus crea-
 tus fuerat, qui sella curuli non sedisset.

5 Consules dilectum cum aegre conficerent, quod
 inopia iuniorum non facile in utrumque, ut et novae
 urbanae legiones et supplementum veteribus scribere-
 6 tur, sufficiebat, senatus absistere eos incepto vetuit et

triumviros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros
 qui ultra quinquagensimum lapidem in pagis forisque
 et conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent
 et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere vide- 7
 rentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites
 facerent. tribuni plebis, si iis videretur, ad populum 8
 ferrent, ut, qui minores septemdecem annis sacramento
 dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem-
 decem annorum aut maiores milites facti essent. ex 9
 hoc senatus consulto creati triumviri bini conquisitio-
 nem ingenuorum per agros habuerunt.

Eodem tempore ex Sicilia litterae Marci Marcelli 10
 de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant,
 in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic
 exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum
 est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaren-
 tur. VI. hi permissu Lentuli primores equitum cen- 1
 turionumque et robora ex legionibus peditum legatos
 in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus
 potestate dicendi facta: "consulem te, M. Marcelle, in 2
 Italia adissemus, cum primum de nobis etsi non ini-
 quum, certe triste senatus consultum factum est, nisi
 hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum tur-
 batam ad grave bellum adversus Siculos simul Pae-
 nosque mitti et sanguine nostro vulneribusque nostris 3
 senatui satisfacturos esse, sicut patrum memoria, qui
 capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum
 ipsum pugnantes satisfecerunt. quamquam quod ob 4
 meritum nostrum suscensuistis, patres conscripti, nobis,
 aut suscensetis? ambo mihi consules et universum se- 5
 natum intueri videor, cum te, M. Marcelle, intueor,
 quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et
 rei publicae et nostra fortuna esset. sine, quaeso, prius- 6
 quam de condicione nostra queror, noxam, cuius argui-
 mur, nos purgare. si non deum ira nec fato, cuius lege
 immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa
 periiimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit? mili-

7 tum an imperatorum? equidem miles nihil umquam
dicam de imperatore meo, cui praesertim gratias sciam
ab senatu actas, quod non desperaverit de re publica,
cui post fugam a Cannis per omnes annos prorogatum
8 imperium. ceteros item ex reliquiis cladis eius, quos
tribunos militum habuimus, honores petere et gerere
9 et provincias obtinere audivimus. an vobis vestrisque
liberis ignoscitis facile, patres conscripti, in haec vilia
capita saevire *libet*? et consuli primoribusque aliis
civitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non
10 fuit; milites utique morituros in aciem misistis? ad
Alliam prope omnis exercitus fugit; ad Furculas Cau-
dinas ne expertus quidem certamen arma tradidit hosti,
11 ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen
tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus
quaeretur, ut et urbs Roma per eum exercitum, qui
12 ab Allia Veios transfugerat, reciperetur, et Caudinae
legiones, quae sine armis redierant Romam, armatae
remissae in Samnium eundem illum hostem sub iugum
13 miserint, qui hac sua ignominia laetatus fuerat. Can-
nensem vero quisquam exercitum fugae aut pavoris
insimulare potest, ubi plus quinquaginta milia homi-
num ceciderunt, unde consul cum equitibus septua-
ginta fugit, unde nemo superest, nisi quem hostis
14 caedendo fessus reliquit? cum captivis redemptio nega-
batur, nos vulgo homines laudabant, quod rei publicae
nos reservassemus, quod ad consulem Venusiam red-
15 issemus, et speciem iusti exercitus fecissemus; nunc
deteriore condicione sumus, quam apud patres nostros
fuerant captivi. quippe illis arma tantum atque ordo
militandi locusque, in quo tenderent in castris, est
mutatus, quae tamen semel navata rei publicae opera
16 et uno felici proelio recuperarunt: nemo eorum rele-
gatus in exilium est, nemini spes emerendi stipendia
adempta, hostis denique est datus, cum quo dimicantes
17 aut vitam semel aut ignominiam finirent; — nos, qui-
bus, nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi

acie miles Romanus superesset, nihil obici potest, non
solum a patria procul Italiaque sed ab hoste etiam
relegati sumus, ubi senescamus in exilio, ne qua spes, 18
ne qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placan-
dae civium irae, ne qua denique bene moriendi sit.
neque ignominiae finem nec virtutis praemium peti- 19
mus; modo experiri animum et virtutem exercere liceat.
laborem et periculum petimus, ut virorum, ut mili-
tum officio fungamur. bellum in Sicilia iam alterum 20
annum ingenti dimicatione geritur; urbes alias Poenus,
alias Romanus expugnat; peditum equitum acies con-
currunt; ad Syracusas terra marique geritur res; cla- 21
morem pugnantium crepitumque armorum exaudimus
resides ipsi ac segnes, tamquam nec manus nec arma
habeamus. servorum legionibus Ti. Sempronius consul
totiens iam cum hoste signis conlatis pugnavit; operae
pretium habent libertatem civitatemque: — pro servis 22
saltem ad hoc bellum emptis vobis simus, congregari
cum hoste liceat et pugnando quaerere libertatem. vis
tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis
experiri virtutem? asperrima quaeque ad laborem peri- 23
culumque depreciamur, ut, quod ad Cannas faciendum
fuit, quam primum fiat, quoniam, quidquid postea
viximus, id omne destinatum ignominiae est." VII. sub 1
haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus
id nec iuris *nec* potestatis suae esse dixit: senatui
scripturum se omniaque de sententia patrum facturum
esse. eae litterae ad novos consules allatae ac per eos 2
in senatu recitatae sunt, consultusque de iis litteris
ita decrevit senatus, militibus, qui ad Cannas commi- 3
litones suos pugnantis deseruissent, senatum nihil vi-
dere cur res publica committenda esset. si M. Claudio 4
proconsuli aliter videretur, faceret quod e re publica
fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere vaca-
ret neu dono militari virtutis ergo donaretur neu in
Italian reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.
Comitia deinde a praetore urbano de senatus sen- 5

tentia plebique scitu sunt habita, quibus creati sunt quinqueviri muris et turribus reficiendis, et triumviri bini, uni sacris conquirendis donisque persignandis, alteri reficiendis aedibus Fortunae et matris *Matutae* intra portam Carmentalem et Spei extra portam, quae priore anno incendio consumptae fuerant. — Tempestates foedae fuere: in Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de caelo multa, duae in Capitolio aedes, vallum in castris multis locis supra Suessulam, et duo vigiles exanimati; murus turresque quaedam Cumis non ictae modo fulminibus sed etiam decussae. Reate saxum ingens visum volitare, sol rubere solito magis sanguineoque similis. horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit; et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt; et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit.

Cum Tarentinorum defectio iam diu et in spe Hannibali et in suspitione Romanis esset, causa forte extrinsecus maturandae eius intervenit. Phileas Tarentinus diu iam per speciem legationis Romae cum esset, vir inquieti animi et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos et Thurinos invenit. custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis nec civitatibus eorum fallere Romanos expediebat. hos crebris colloquiis sollicitatos corruptis aedituis duobus cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. luce prima volgata per urbem fuga est, missique qui sequerentur ab Tarracina comprehensos omnis retraxerunt. deducti in comitium virgisque adprobante populo caesi de saxo deiciuntur. VIII. huius atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia Graecarum civitatum animos irritavit cum publice tum etiam singulos privatim, ut quisque tam foede interemptos aut propinquitatem aut amicitiam contingebat. ex iis tredecim fere nobiles iuvenes Tarentini coniuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus erant.

hi priusquam aliquid moverent, conloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi ad eum proficiscuntur. et cum haud procul castris abessent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt, Nico et Philemenus progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. qui cum et causas consilii sui et, quid pararent, exposuissent, conlaudati oneratque promissis iubentur, ut fidem popularibus facerent praedandi causa se urbe egressos, pecora Carthaginensium, quae pastum propulsa essent, ad urbem agere: tuto ac sine certamine id facturos promissum est. conspecta ea praeda iuvenum est, minusque iterum ac saepius id eos audere miraculo fuit. congressi cum Hannibale rursus fide sanxerunt liberos Tarentinos leges suas suaque omnia habituros neque ullum vectigal Poeno pensuros praesidiumve invito recepturos; prodito praesidio *hospitia Romana praedam* Carthaginensium fore. haec ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediendi redeundique in urbem frequentiore facere. et erat venandi studio insignis, canesque et alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid aut ab hoste ex parato adlatum reportans donabat aut praefecto aut custodibus portarum. nocte maxime commeari propter metum hostium credebant. ubi iam eo consuetudinis adducta res est, ut, quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agenda rei Hannibali visum est. tridui viam aberat; ubi, quo minus mirum esset uno eodemque loco stativa eum tam diu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse iam segnis mora eius desierat. IX. ceterum postquam Tarentum ire constituit, decem milibus peditum atque equitum, quos in expeditionem velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis quarta vigilia noctis signa movit praemissisque octoginta fere Numidis equitibus praecepit, ut discurrerent circa vias

perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul
 3 spectator agminis falleret; praegressos retraherent, ob-
 vios occiderent, ut praedonum magis quam exercitus
 accolis species esset. ipse raptim agmine acto quin-
 decim ferme milium spatio castra ab Tarento posuit
 4 et ne ibi quidem *denuntiato*, quo pergerent, tantum
 convocatos milites monuit, via omnes irent nec deverti
 quemquam aut excedere ordinem agminis paterentur
 et in primis intenti ad imperia accipienda essent neu
 quid nisi ducum iussu facerent; se in tempore editu-
 5 rum, quae vellet agi. eadem ferme hora Tarentum
 fama praevenerat Numidas equites paucos populari
 6 agros terroremque late agrestibus iniectis. ad quem
 nuntium nihil ultra motus praefectus Romanus, quam
 ut partem equitum postero die luce prima iuberet exire
 7 ad arcendum populationibus hostem; in cetera adeo
 nihil ab eo intenta cura est, ut contra pro argumento
 fuerit illa procuratio Numidarum Hannibalem exer-
 8 citumque *e* castris non movisse. Hannibal concubia
 nocte movit. dux Philemenus erat cum solito captivae
 venationis onere; ceteri proditores ea, quae composita
 9 erant, expectabant. convenerat autem, ut Philemenus
 portula adsueta venationem inferens armatos induceret,
 10 parte alia portam Temenitida adiret Hannibal. ea
 mediterranea regio est orientem spectans, busta ali-
 quantum intra moenia includunt. cum portae adpro-
 pinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est
 refulsitque idem redditus ab Nicone signum; extinctae
 11 deinde utrimque flammae sunt. Hannibal silentio duce-
 bat ad portam. Nico ex improvise adortus sopitos vigiles
 12 in cubilibus suis obtruncat portamque aperit. Hannibal
 cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet,
 ut, quo res postulet, occurrere libero campo possint.
 13 et Philemenus portulae parte alia, qua commeare ad-
 suerat, adpropinquabat. nota vox eius et familiare iam
 signum cum excitasset vigilem, dicente vix sustineri
 14 grandis bestiae onus, portula aperitur. inferentes aprum

duos iuvenes secutus ipse cum expedito venatore vi-
 gilem incautius miraculo magnitudinis in eos, qui fere-
 bant, versum venabulo traiecit. ingressi deinde triginta 15
 fere armati ceteros vigiles obtruncant refringuntque
 portam proximam, et agmen sub signis confestim in-
 rupit. inde cum silentio in forum ducti Hannibali sese
 coniunxerunt. tum duo milia Gallorum Poenus in tres 16
 divisa partis per urbem dimittit Tarentinosque *duces*
singulis partibus addit binos. itinera quam maxime
 frequentia occupari iubet, tumultu orto Romanos passim 17
 caedi, oppidanis parci. sed ut fieri id posset, praecipit
 iuvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vi-
 dissent, quiescere ac silere ac bono animo esse iube-
 rent. X. iam tumultus erat clamorque, qualis esse in 1
 capta urbe solet; sed, quid rei esset, nemo satis pro-
 certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem 2
 credere coortos; Romanis seditio aliqua cum fraude
 videri ab oppidanis mota. praefectus primo excitatus 3
 tumultu in portum effugit; inde acceptus scapha in
 arcem circumvehitur. errorem et tuba audita ex theatro 4
 faciebat, nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc
 ipsum praeparata, et inscianter a Graeco inflata, quis
 aut quibus signum daret, incertum efficiebat. ubi in- 5
 luxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita [tum]
 dubitationem exemerunt et Graeci Romanos passim
 caede stratos cernentes ab Hannibale captam urbem
 senserunt. postquam lux certior erat et Romani, qui 6
 caedibus superfuerant, in arcem confugerant conticisce-
 batque paulatim tumultus, tum Hannibal Tarentinos
 sine armis convocare iubet. convenere omnes, prae- 7
 terquam qui cedentis in arcem Romanos ad omnem
 adeundam simul fortunam persecuti fuerant. ibi Han- 8
 nibal benigne adlocutus Tarentinos testatusque, quae
 praestitisset civibus eorum, quos ad Trasumennum aut
 ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam 9
 Romanorum invectus, recipere se in domos suas quem-
 que iussit et foribus nomen suum inscribere: se domos

eas, quae inscriptae non essent, signo extemplo dato diripi iussurum. si quis in hospitio civis Romani — vacuas autem tenebant domos — nomen inscripsisset, 10 eum se pro hoste habiturum. contione dimissa cum titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili domo fecissent, signo dato ad diripienda hospitia Romana passim discursum est. et fuit praedae aliquantum.

1 XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit; quam cum et a mari, quo in paeneinsulae modum pars maior circumluitur, praealtis rupibus et ab ipsa urbe muro et fossa ingenti saeptam videret eoque nec vi 2 nec operibus expugnabilem esse, ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos a maioribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido praesidio Tarentinos impetum ex arce, cum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersaeptare statuit non sine illa etiam spe, 3 cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri et, si ferocius procucurrissent, magna caede ita attenuari praesidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. ubi coeptum opus est, patefacta repente porta impetum in munientis fecerunt Romani pellique se statio passa est, quae pro opere erat, ut successu cresceret audacia pluresque et longius 4 pulsos persequerentur. tum signo dato coorti undique Poeni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat. nec sustinere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos impeditaque alia opere iam coepto, 5 alia apparatu operis morabantur. plurimi in fossam praecipitavere, occisique sunt plures in fuga quam in pugna. inde opus nullo prohibente fieri coeptum: fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur; modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel sine praesidio tueri se adversus Romanos possent. reliquit tamen modicum praesidium, simul 6 ut in perficiendo muro adiuvaret. ipse profectus cum ceteris copiis ad Galaesum flumen — quinque milia 7 ab urbe abest — posuit castra. ex his stativis regressus

ad inspicendum, quod opus aliquantum opinione eius celerius creverat, spem cepit etiam arcem expugnari posse. et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita et ab urbe muro tantum ac fossa divisa. cum iam machinationum omni genere et operibus op- 10 pugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. alia disiecerunt, alia igni corruerunt. isque finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnandi. reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, 11 quia arcem tenentes, quae in paeneinsula posita imminet faucibus portus, mare liberum habebant, urbs contra exclusa maritimis com meatibus propiusque inopiam erant obsidentes quam obsessi. Hannibal con- 12 vocatis principibus Tarentinis omnes praesentis difficultates exposuit: neque arcis tam munitae expugnandae cernere viam neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari hostes potiantur. quod si naves sint, quibus 13 com meatus inveni prohibeat, extemplo aut arce cesuros aut dedituros se hostis. adsentiebantur Tarentini; 14 ceterum ei, qui consilium adferret, opem quoque in eam rem adferendam censebant esse. Punicas enim 15 naves ex Sicilia accitas id posse facere; suas, quae sinu exiguo intus inclusae essent, cum claustra portus hostis haberet, quem ad modum inde in apertum mare evasuras? “evadent” inquit Hannibal; “multa, quae 16 impedita natura sunt, consilio expediuntur. urbem in campo sitam habetis. planae et satis latae viae patent in omnis partis. via, quae e portu per mediam urbem 17 ad mare transmissa est, plaustis transveham naves haud magna mole. et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur; et illinc mari, hinc terra circumsedebimus arcem, immo brevi aut relictam ab hostibus aut cum ipsis hostibus capiemus.” haec oratio non spem 18 modo effectus sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. contracta extemplo undique plaustra iunctaque inter se, et machinae ad subducendas naves admotae,

munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles
 19 in transitu esset. iumenta inde et homines contracti,
 et opus inpigre coeptum; paucosque post dies classis
 instructa ac parata circumvehitur arcem et ante os
 20 ipsum portus ancoras iacit. hunc statum rerum Han-
 nibal Tarenti relinquit regressus ipse in hiberna. ceterum
 defectio Tarentinorum utrum priore anno an hoc
 facta sit, in diversum auctores trahunt. plures pro-
 pioresque aetate memoriae rerum hoc anno factam
 tradunt.

1 XII. Romae consules praetoresque usque *ad* ante
 2 diem quintum kal. Maias Latinae tenuerunt. eo die
 perpetrato sacro in monte in suas quisque provincias
 proficiscuntur. religio deinde nova obiecta est ex car-
 3 minibus Marcianis. vates hic Marcius inlustris fuerat,
 et cum conquisitio priore anno ex senatus consulto
 talium librorum fieret, in M. Aemili praetoris urbani,
 4 qui eam rem agebat, manus venerant. is protinus novo
 praetori Sullae tradiderat. ex huius Marci duobus
 carminibus alterius post rem factam editi comprobata
 auctoritas eventu alteri quoque, cuius nondum tempus
 5 venerat, adferebat fidem. priore carmine Cannensis
 praedicta clades in haec fere verba erat: "amnem,
 Troiugena, fuge Cannam, ne te alienigenae cogant in
 6 campo Diomedis conserere manus. sed neque credes
 tu mihi, donec complevis sanguine campum, multaue
 milia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex
 terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quae
 incolunt terras, is fuit esca caro tua. nam mihi ita
 7 Iuppiter fatus est." et Diomedis Argivi campos et
 Cannam flumen ii, qui militaverant in iis locis, iuxta
 8 atque ipsam cladem agnoscebant. tum alterum carmen
 recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora
 futura praeteritis sunt, sed perplexius etiam scripturae
 9 genere. "hostis, Romani, si expellere vultis, vomica
 quae gentium venit longe, Apollini vovendos censeo
 ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant, cum populus

dederit ex publico partem, *partem* privati uti conferant
 pro se atque suis. iis ludis faciendis praeerit praetor 10
 is, qui ius populo plebeique dabit summum. decem-
 viri Graeco ritu hostiis sacra faciant. hoc si recte
 facietis, gaudebitis semper fietque res vestra melior;
 nam is divus extinguet perduellis vestros, qui vestros
 campos pascit placide." ad id carmen explanandum 11
 diem unum sumpserunt. postero die senatus consultum
 factum est, ut decemviri de ludis Apollini reque divina
 facienda inspicerent. ea cum inspecta relataque ad sena- 12
 tum essent, censuerunt patres Apollini ludos vovendos
 faciendosque et, quando ludi facti essent, duodecim
 milia aeris praetori ad rem divinam et duas hostias
 maiores dandas. alterum senatus consultum factum est, 13
 ut decemviri sacrum Graeco ritu facerent hisque hostiis,
 Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis,
 Latonae bove femina aurata. ludos praetor in circo 14
 maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos
 ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, con-
 ferret. haec est origo ludorum Apollinarium victoriae, 15
 non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum
 factorumque. populus coronatus spectavit, matronae
 supplicavere; vulgo apertis ianuis in propatulis epulati
 sunt, celebrerque dies omni caerimoniarum genere fuit.

✓ XIII. Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo 1
 in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam videren-
 tur, quod malum diuturnae obsidionis esse solet, iam
 famem Campani sentiebant, quia sementem facere pro-
 hibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos ad Han- 2
 nibalem miserunt orantes, ut, priusquam consules in
 agros suos educerent legiones, viaeque omnes hostium
 praesidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis
 conveyi iuberet Capuam. Hannibal Hannonem ex Brut- 3
 tiis cum exercitu in Campaniam transire et dare ope-
 ram, ut frumenti copia fieret Campanis, iussit. Hanno 4
 ex Bruttis profectus cum exercitu vitabundus castra
 hostium consulesque, qui in Samnio erant, cum Bene-

vento iam adpropinquaret, tria milia passuum ab ipsa
 5 urbe loco edito castra posuit; inde ex sociis circa
 populis, quo aestate comportatum erat, devehī fru-
 mentum in castra iussit praesidiis datis, quae com-
 6 meatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit,
 qua die in castris ad accipiendum frumentum praesto
 essent omni undique genere vehiculorum iumentorum-
 7 que ex agris contracto. id pro cetera socordia negle-
 gentiaque a Campanis actum: paulo plus quadringenta
 vehicula missa et pauca praeterea iumenta. ob id
 castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae
 mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset,
 alia prodicta dies ad frumentum maiore apparatu peten-
 8 dum. ea omnia, sicut acta erant, cum enuntiata Bene-
 ventanis essent, legatos decem extemplo ad consules —
 circa Bovianum castra Romanorum erant — miserunt.
 9 qui cum auditis, quae ad Capuam agerentur, inter se
 comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duce-
 ret, Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus
 10 nocte Beneventi moenia est ingressus. [ex propinquo
 cognoscit Hannonem cum exercitus parte profectum
 frumentatum; per quaestorem Campanis datum fru-
 mentum; duo milia plaustrorum, inconditam inermem-
 que aliam turbam advenisse; per tumultum ac trepi-
 dationem omnia agi, castrorumque formam et militarem
 11 ordinem inmixtis agrestibus et servis sublaturum. his
 satis compertis consul militibus edicit, signa tantum
 armaque in proximam noctem expedirent: castra Pu-
 12 nica oppugnanda esse. quarta vigilia profecti sarcinis
 omnibus impedimentisque Beneventi relictis paulo ante
 lucem cum ad castra pervenissent, tantum pavoris in-
 iecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud
 13 dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci et
 munimenta defenderunt, quae nulla ex parte adiri nisi
 14 arduo ac difficili ascensu poterant. luce prima proelium
 ingens accensum est. nec vallum modo tutantur Poeni,
 sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentis

per ardua hostes. XIV. vincit tamen omnia pertinax 1
 virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas
 perventum est, sed cum multis vulneribus ac militum
 pernicie. itaque convocatis *legatis* tribunisque militum 2
 consul absistendum temerario incepto ait: tutius sibi
 videri reduci eo die exercitum Beneventum, dein postero
castra castris hostium iungi, ne exire inde Campani
 neve Hanno regredi posset; id quo facilius obtineatur, 3
 collegam quoque et exercitum eius se acciturum totum-
 que eo versuros bellum. haec consilia ducis, cum iam
 receptui caneret, clamor militum aspernantium tam
 segne imperium disiecit. proxima ea parte hostibus 4
 erat cohors Paeligna, cuius praefectus Vibius Aceaus
 arreptum vexillum trans vallum hostium traiecit. exe- 5
 cratus inde seque et cohortem, si eius vexilli hostes
 potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in
 castra inrupit. iamque intra vallum Paeligni pugnabant, 6
 cum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiae
 legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis cap-
 torum *castrorum* concederent decus, T. Pedanius prin- 7
 ceptus primus centurio, cum signifero signum ademisset,
 "iam hoc signum et hic centurio" inquit "intra vallum
 hostium erit: sequantur qui capi signum ab hoste
 prohibitori sunt." manipulares sui primum transcen-
 dentem fossam, dein legio tota secuta est. iam et 8
 consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato
 consilio, ab *resistendo* revocandoque ad incitandos hor-
 tandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimi-
 mine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium
 legio esset. itaque pro se quisque omnes per aequa 9
 atque iniqua loca, cum undique tela conicerentur, arma-
 que et corpora hostes obicerent, pervadunt inrumpunt-
 que. multi volnerati, etiam quos vires *et* sanguis de-
 sereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur.
 capta itaque momento temporis velut in plano sita 10
 nec permunita castra. caedes inde, non iam pugna erat
 omnibus intra vallum permixtis. supra decem milia 11

hostium occisa, supra septem milia capitum cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et iumentorum apparatu capta. et alia ingens praeda fuit, quam Hanno, populabundus passim cum isset, ex sociorum 12 populi Romani agris traxerat. inde deletis hostium castris Beneventum reditum, praedamque ibi ambo consules — nam et Ap. Claudius eo post paucos dies 13 venit — vendiderunt divideruntque. et donati quorum opera castra hostium capta erant, ante alios Accaas Paelignus et T. Pedanius, princeps tertiae legionis. 14 Hanno ab Cominio Ocrito, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugae magis quam itineris modo in Bruttios 1 rediit. XV. et Campani audita sua pariter sociorumque clade legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua, tantum non ad portas et muros bellum esse; ni propere subveniat, celerius Capuam quam Arpos in 2 potestatem hostium venturam. ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini aequare sit solitus, desertam indefensamque 3 populo Romano tradat. Hannibal curae sibi fore rem Campanam pollicitus in praesentia duo milia equitum cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent prohibere.

4 Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae praesidiique, quod ibi obsideretur, cura est. C. Servilius legatus, ex auctoritate patrum a P. Cornelio praetore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. cuius adventu, 5 qui ante in exigua spe vocati saepe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostis vocabant sollicitabantque. et erat satis validum praesidium traductis ad arcem Tarenti tuendam a *Meta-* 6 *ponto* militibus. itaque Metapontini extemplo metu, quo 7 tenebantur, liberati ad Hannibalem defecere. Hoc idem

eadem ora maris et Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper 8 interfectos. eorum amici cognatique litteras ac nuntios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiiis erant, miserunt, si exercitum ad moenia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thuriis cum modico praesidio praeerat, 9 quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse non militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam iuventutis Thurinae; eam ex industria centuriaverat armaveratque ad talis casus. divisis copiis inter 10 se duces Poeni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit, Mago cum equitatu tectus collibus apte *ad* 11 *legendas* insidias oppositis subsistit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto in aciem copias educit et fraudis intestinae et hostium insidiarum ignarus. pedestre proelium fuit persegne paucis 12 in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis expectantibus magis quam adiuvantibus eventum; et Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. quo ubi est ventum, coorti cum clamore 13 equites prope inconditam Thurinorum turbam nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc 14 pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. postremo et ipsi terga vertunt atque ad urbem fugiunt. ibi proditores conglobati cum popularium 15 agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant instare Poenum, permixtosque et hostis urbem invasuros, ni propere portas claudant. ita exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem, Atinius tamen cum paucis receptus. seditio 16 inde paulisper tenuit cum *alii manendum in Romanae*

societatis fide, alii cedendum fortunae et tradendam urbem victoribus censerent. ceterum, ut plerumque, 17 fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mite ac iustum consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. 18 Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt non ad frumenta modo, quae iam in herbis erant, corrupenda, sed ad Capuam oppugnandam, 19 nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquae tertium annum impunita 20 defectio esset. ceterum ne Beneventum sine praesidio esset, et ut ad subita belli, si Hannibal, quod factorum haud dubitabant, ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equitis vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire iubent: legionibus stativisque ad obtinendas res 1 in Lucanis aliquem praeficeret. XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium 2 factum est: ad exta sacrificio perpetrato angues duo ex occulto adlapsi adedere iocur conspectique repente 3 ex oculis abierunt. *ob* id cum haruspicum monitu sacrificium instauraretur atque intentius exta reservarentur, iterum ac tertium tradunt *adlapsos* libatoque iocinere 4 ~~intactos~~ angues abisse. cum haruspices ad imperatorem id pertinere prodigium praemonuissent et ab occultis cavendum hominibus consultisque, nulla tamen 5 providentia fatum imminens moveri potuit. Flavus Lucanus fuit caput partis eius Lucanorum — cum pars ad Hannibalem defecisset —, quae cum Romanis stabat, et iam *altero* anno in magistratu erat, ab iisdem illis 6 creatus praetor. is mutata repente voluntate locum gratiae apud Poenum quaerens neque transire ipse neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et eiusdem hospitis proditi capite ac sanguine foedus cum hostibus sanxisset. ad Magonem, 7

qui in Bruttis praecerat, clam in colloquium venit fideque ab eo accepta, si Romanum iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos, deducit Poenum in locum *natum tegendis insidiis*, quo cum paucis Gracchum adducturum ait: Mago 8 ibi pedites equitesque armatos — et capere eas latebras ingentem numerum — occuleret. loco satis inspecto 9 atque undique explorato dies composita gerendae rei est. Flavus ad Romanum imperatorem venit. rem se 10 ait magnam incohasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esse. omnium populorum praetoribus, qui ad Poenum in illo communi Italiae motu descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quae prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret, Hannibalis vis senesceret ac prope ad nihilum venisset. veteri delicto haud implacabilis fore 12 Romanos: nullam umquam gentem magis exorabilem promptioremque veniae dandae fuisse. quotiens rebellioni etiam maiorum suorum ignotum! haec ab sese 13 dicta; ceterum ab ipso Graccho eadem haec audire malle eos praesentisque contingere dextram *et* id pignus fidei secum ferre. locum se concilio iis dixisse a conspectu amotum haud procul castris Romanis; ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem et 15 sermoni et rei abesse ratus ac similitudine veri captus cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus duce hospite *in* insidias praecipitatur. hostes subito 16 exorti, et, ne dubia proditio esset, Flavus iis se adiungit. tela undique in Gracchum atque equites concipiuntur. Gracchus ex equo desilit; idem ceteros facere 17 iubet hortaturque, ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. reliquum autem quid 18 esse paucis a multitudine in valle silva ac montibus saepta circumventis praeter mortem? id referre, utrum 19 praebentes corpora pecorum modo inulti trucidentur,

an toti a patiendo expectandoque eventu in impetum atque iram versi, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata arma-
 20 que et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent; qui eam victimam prae se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregium solacium suae morti inventurum. inter haec dicta paludamento circa laevum brachium intorto — nam ne scuta quidem secum extulerant — in hostis impetum fecit.
 22 maior quam pro numero hominum editur pugna: iaculis maxime aperta corpora Romanorum, et cum undique ex altioribus locis in cavam vallem coniectus esset,
 23 transfiguntur. Gracchum iam nudatum praesidio vivum capere Poeni nituntur; ceterum conspicatus Lucanum hospitem inter hostis, adeo infestus confertos invasit,
 24 ut parci ei sine multorum pernicie non posset. exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris
 25 iussit. si haec vera fama est, Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit. XVII. sunt qui in agro Beneventano prope Calorem fluvium contendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi
 2 causa progressum, cum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem saxisque, quae
 3 volvit amnis, propugnantem interfectum. sunt qui haruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea quae ante dicta prodigia sunt procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. adeo nec locus nec ratio mortis in viro tam claro et insigni constat.
 4 funeris quoque Gracchi varia est fama. alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale — et ea vulgatio fama est — tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum extractum esse, armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum motibusque armorum et corporum suae cuique genti adsuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exe-

quias celebrante. haec tradunt, qui in Lucanis rei gestae auctores sunt. si illis, qui ad Calorem fluvium
 6 interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt; eo delato ad Hannibalem,
 7 missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quaestorem deferret. is funus imperatoris in castris celebrantibus cum exercitu Beneventanis fecit.

XVIII. Consules agrum Campanum ingressi cum
 1 passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et trepidi ad signa milites palatos passim revocarunt et vixdum instructa acie fusi supra mille et quingentos milites amiserunt. inde
 2 ingens ferocia superbae suoapte ingenio genti crevit, multisque proeliis lacescebant Romanos; sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat incaute atque inconsulte inita. restituit tamen his animos et illis
 3 minuit audaciam parva una res; sed in bello nihil tam leve est, quod non magnae interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes
 4 erat, perfamiliari hospitio iunctus. creverat consuetudo, quod aeger Romae apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. is tum Badius progressus ante stationes, quae
 5 pro porta stabant, vocari Crispinum iussit. quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quaeri, manente memoria etiam in discidio publicorum foederum privati iuris, paulum a ceteris processit. postquam in conspectum venere, "provoco
 6 te" inquit "ad pugnam, Crispine," Badius; "conscendamus equos summotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus." ad ea Crispinus nec sibi nec illi ait
 7 hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se, etiamsi in acie occurrerit, declinaturum, ne hospitali caede dextram violet; conversusque abibat. enimvero ferocius
 8 tum Campanus increpare mollitiam ignaviamque et se digna probra in insontem iacere, hospitem hostem

appellans simulantemque parcere, cui sciat parem se
 9 non esse. si parum publicis foederibus ruptis dirempta
 simul et privata iura esse putet, Badium Campanum
 T. Quinctio Crispino Romano palam duobus exerciti-
 10 bus audientibus renuntiare hospitium. nihil sibi cum
 eo consociatum, nihil foederatum hosti cum hoste, cuius
 patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum
 11 venisset. si vir esset, congregeretur. diu cunctantem
 Crispinum perpulere turmales, ne inpune insultare Cam-
 12 panum pateretur; itaque tantum moratus, dum imperatores
 consuleret, permetterentne sibi extra ordinem in
 provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma ce-
 pit equumque conscendit et Badium nomine compellans
 13 ad pugnam evocavit. nulla mora a Campano facta est;
 infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum
 sinistrum umerum Badio hasta transfixit superque de-
 lapsus cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes iacen-
 14 tem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parma
 15 atque equo relicto ad suos aufugit; Crispinus equum
 armaque capta et cruentam cuspidem insignis spoliis
 ostentans cum magna laude et gratulatione militum
 ad consules est deductus laudatusque ibi magnifice et
 donis donatus.

1 XIX. Hannibal ex agro Beneventano castra ad
 Capuam cum movisset, tertio post die quam venit
 2 copias in aciem eduxit haudquaquam dubius, quod Cam-
 panis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna,
 quin multo minus se suumque totiens victorem exer-
 3 citum sustinere Romani possent. ceterum postquam
 pugnari coeptum est, equitum maxime incursu, cum
 iaculis obrueretur, laborabat Romana acies, donec
 signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent
 4 equos. ita equestre proelium erat, cum procul visus
 Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaestor
 praeerat, utrique parti parem metum praebuit, ne hostes
 5 novi adventarent. velut ex composito utrimque signum
 receptui datum, reductique in castra prope aequo Marte

discesserunt; plures tamen ab Romanis primo incursu
 equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent a 6
 Capua Hannibalem, nocte, quae secuta est, diversi,
 Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abit.
 postero die, cum vacua castra Romanorum esse nun- 7
 tiatum Hannibali esset et duobus agminibus diversos
 abisse, incertus primo, utrum sequeretur, Appium in-
 stitit sequi. ille circumducto hoste, qua voluit, alio 8
 itinere ad Capuam redit.

Hannibali alia in his locis bene gerendae rei for- 9
 tuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Paenula,
 insignis inter primi pili centuriones et magnitudine
 corporis et animo. is perfunctus militia per P. Cor- 10
 nelium Sullam praetorem in senatum introductus petit
 a patribus, uti sibi quinque milia militum darentur:
 se peritum et hostis et regionum brevi operae pre- 11
 tium facturum et, quibus artibus ad id locorum nostri
 et duces et exercitus capti forent, iis adversus inven-
 torem usurum. id non promissum magis stolide quam 12
 stolide creditum, tamquam eadem militares et impe-
 ratoriae artes essent. data pro quinque octo milia 13
 militum, pars dimidia cives, pars socii. et ipse ali-
 quantum voluntariorum in itinere ex agris concevit ac
 prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit, ubi Han-
 nibal nequiquam secutus Claudium substiterat. haud 14
 dubia res erat, quippe inter Hannibalem ducem et cen-
 turionem, exercitusque alterum vincendo veteranum,
 alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultu-
 arium ac semermem. ut conspecta inter se agmina 15
 sunt et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo in-
 structae acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re,
diu: duas amplius horas constitit pugna spe concitante,
 donec dux stetit, Romanam aciem. postquam is non 16
 pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dede-
 coris, si sua temeritate contractae cladi superesset,
 obiectans se hostium telis cecidit, fusa extemplo est
 Romana acies. sed adeo ne fugae quidem iter patuit 17

omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint, ceteri passim alii alia peste absumpti sint.

1 XX. Capua a consulibus iterum summa vi obsideri
coepta est, quaeque in eam rem opus erant compor-
2 tabantur parabanturque. Casilinum frumentum con-
vectum; ad Volturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum
communium *in eoque et Puteolis* — *triennio* ante Fabius
Maximus munierat — praesidium impositum, ut mare
3 proximum et flumen in potestate *essent*. in ea duo
maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper
missum erat quodque M. Iunius praetor ex Etruria
coemerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per
4 hiemem copia esset. ceterum super eam cladem, quae
in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus,
qui vivo Graccho summa fide stipendia fecerat, velut
exauctoratus morte ducis ab signis discessit.

5 Hannibal non Capuam neglectam neque in tanto
discrimine desertos volebat socios; sed prospero ex
temeritate unius Romani ducis successu in alterius ducis
6 exercitusque opprimendi occasionem imminebat. Cn.
Fulvium praetorem Apuli legati nuntiabant primo, dum
urbes quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem descia-
vissent, oppugnaret, intentius rem egisse; postea nimio
successu et ipsum et milites praeda impletos in tan-
tam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina
7 militiae esset. cum saepe alias, tum paucis diebus ante
expertus, qualis sub incerto duce exercitus esset, in
1 Apuliam castra movit. XXI. circa Herdoneam Roma-
nae legiones et praetor Fulvius erat. quo ubi allatum
est hostis adventare, prope est factum, ut iniussu prae-
toris signis convulsis in aciem exirent. nec res magis
ulla tenuit quam spes haud dubia suo id arbitrio, ubi
2 vellent, facturos. nocte insequentem Hannibal, cum tu-
multuatum in castris et plerosque ferociter, signum ut
daret, instituisse duci ad arma vocantis sciret, haud
3 dubius prosperae pugnae occasionem dari, tria milia

expeditorum militum in villis circa vepribusque et silvis
disponit, qui signo dato simul omnes e latebris existe-
rent, et Magonem *ac* duo ferme milia equitum, qua 4
fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere
iubet. his nocte praeparatis prima luce in aciem copias
educit. nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla 5
spe quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem
temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa
acies ad libidinem militum forte procurrentium con-
sistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, de-
inde per libidinem aut metum deserentium locum. prima 6
legio et sinistra ala in primo instructae, et in longi-
tudinem porrecta acies. clamantibus tribunis nihil in- 7
trorsus roboris ac virium esse et, quacumque impetum
fecissent hostis, perrupturos, nihil, quod salutare esset,
non modo ad animum sed ne ad aures quidem ad-
mittebat. et Hannibal haudquaquam similis dux neque 8
simili exercitu neque ita instructo aderat. ergo ne cla-
morem quidem atque impetum primum eorum Romani
sustinuere. dux, stultitia et temeritate Centenio par, 9
animo haudquaquam comparandus, ubi rem inclinatam
ac trepidantis suos videt, equo arrepto cum ducentis
ferme equitibus effugit; cetera a fronte pulsa, *inde a* 10
tergo atque alis circumventa acies eo usque est caesa,
ut ex duodeviginti milibus hominum duo milia haud
amplius evaserint. castris hostes potiti sunt.

XXII. Hae clades super aliam alia Romam cum 1
essent nuntiatae, ingens quidem et luctus et pavor
civitatem cepit; sed tamen, quia consules, ubi summa
rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent,
minus his cladibus commovebantur. legatos ad con- 2
sules mittunt C. Laetorium M. Metilium, qui nuntia-
rent, ut reliquias duorum exercituum cum cura collige-
rent darentque operam, ne per metum ac desperationem 3
hosti se dederent, id quod post Cannensem accidisset
cladem, et ut desertores de exercitu volonum conqui-
rent. idem negotii P. Cornelio datum, cui et dilectus 4

mandatus erat, isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret iique ad signa reducerentur. haec omnia intentissima cura acta.

5 Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, qui, ut quaeque
6 in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam regressus Q. Fulvium collegam invenit Casilino omnia deportantem molientemque ad oppugnandam Capuam.
7 tum ambo circumsederunt urbem et Claudium Neronem praetorem ab Suessula ex Claudianis castris
8 exciverunt. is quoque modico ibi praesidio ad tenendum locum relicto ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria praetoria circa Capuam erecta; tres exercitus diversis partibus opus adgressi fossa valloque circumdare urbem parant et castella excitant modicis intervallis multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo
9 portis muroque se contineret Campanus. prius tamen, quam haec continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur desertam ab eo Capuam ac prope redditam Romanis obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo sed etiam circumvallatis ferret. consulibus litterae a P. Cornelio praetore missae, ut, priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum
12 liberos fore suaque omnia habituros, qui ante idus Martias exissent; post eam diem quique exissent quique ibi mansissent, hostium futuros numero. ea pronuntiata Campanis atque ita spreta, ut ultro contumelias dicerent minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones spe aut vi aut dolo arcis Tarentinae potiundae; quod ubi parum processit, ad
15 Brundisium flexit iter prodi id oppidum ratus. ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt querentes simul orantesque. quibus

Hannibal magnifice respondit et antea se solvisse obsidionem et nunc adventum suum consules non laturos. cum hac spe dimissi legati vix regredi Capuam iam
16 duplici fossa valloque cinctam potuerunt.

XXIII. Cum maxime Capua circumvallaretur, 1 Syracusarum oppugnatio ad finem venit, praeterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam prodicione adiuta. namque Marcellus initio veris incertus, 2 utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocraten verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, 3 quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem nec fame, ut quam prope liberi a Carthagine commeatus alerent, tamen, 4 ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos — erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsus — conloquiis suae partis temptare hominum animos iussit et fidem dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus victuros esse. non erat conloqui copia, quia multo- 5 rum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. servus unus 6 exulum pro transfuga intromissus in urbem conventis paucis initium conloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam nave retibus operi circumvectique ita ad castra Romana conlocutique cum transfugis, et iidem saepius eodem modo et alii atque alii. postremo ad octoginta facti. et cum iam composita 7 omnia ad prodicionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quendam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. alia subinde spes, postquam haec vana evaserat, ex- 8 cepit. Damippus quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. huius utique redimendi et Epicydae 9 cura erat ingens, nec abnuvit Marcellus, iam tum Aetolorum, quibus socii Lacedaemonii erant, amicitiam

10 adfectantibus Romanis. ad colloquium de redemptione
 eius missis medius maxime atque utrisque opportunus
 locus ad portum Trogilorum propter turrin, quam
 11 vocant Galeagram, est visus. quo cum saepius com-
 mearent, unus ex Romanis ex propinquo murum con-
 templans, numerando lapides aestimandoque ipse secum,
 12 quid in fronte paterent singuli, altitudinem muri, quan-
 tum proxime coniectura poterat, permensus humilio-
 remque aliquanto pristina opinione sua et ceterorum
 omnium ratus esse et vel mediocribus scalis supera-
 13 bilem, ad Marcellum rem defert. haud spernenda
 visa. sed cum adiri locus, quia ob id ipsum intentius
 14 custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur; quam
 obtulit transfuga nuntians diem festum Dianae per
 triduum agi, et quia alia in obsidione desint, vino
 largius epulas celebrari et ab Epicyde praebito uni-
 15 versae plebei et per tribus a principibus diviso. id
 ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum
 conlocutus electisque per eos ad rem tantam agendam
 audendamque idoneis centurionibus militibusque et
 scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari iubet,
 ut mature corpora curarent quietique darent: nocte in
 16 expeditionem eundum esse. inde ubi id temporis
 visum, quo *de* die epulatis iam vini satias principium-
 que somni esset, signi unius milites ferre scalas iussit;
 et ad mille fere armati tenui agmine per silentium
 17 eo deducti. ubi sine strepitu ac tumultu primi evase-
 runt in murum, secuti ordine alii, cum priorum audacia
 1 dubiis etiam animum faceret. XXIV. iam mille arma-
 torum *muri* ceperant partem, cum ceterae adnotae
sunt copiae pluribusque scalis in murum evadebant
 2 signo ab Hexapylo dato, quo per ingentem solitudi-
 nem erat perventum, quia magna pars in turribus
 epulati aut sopiti vino erant aut semigraves potabant.
 paucos tamen eorum *inproviso oppressos* in cubilibus
 3 interfecerunt. prope Hexapylon est portula; *ea* magna
 vi refringi coepta et e muro ex composito tuba datum

signum erat et iam undique non furtim, sed vi aperte
 gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis 4
 locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant
 quam fallendi, sicut territi sunt. nam simulac tu- 5
 barum est auditus cantus clamorque tenentium muros
 partemque urbis, omnia teneri custodes *rati* alii per
 murum fugere, alii salire de muro praecipitarique
 turba paventium. magna pars tamen ignara tanti 6
 mali erat et gravatis omnibus vino somnoque et in
 vastae magnitudinis urbe partium sensu non satis
 pertinente in omnia. sub lucem Hexapylo effracto 7
 Marcellus omnibus copiis urbem ingressus excitavit
 convertitque omnes ad arma capienda opemque, si
 quam possent, iam captae prope urbi ferendam. Epi- 8
 cydes ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato pro-
 fectus agmine, haud dubius, quin paucos per negle-
 gentiam custodum transgressos murum expulsurus
 foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos 9
 dictitans et maiora ac terribiliora vero adferre, post-
 quam conspexit omnia circa Epipolas armis completa,
 laccessito tantum hoste paucis missilibus retro in
 Achradinam agmen convertit, non tam vim multitu- 10
 dinemque hostium metuens, quam ne qua intestina
 fraus per occasionem oreretur clausasque inter tumul-
 tum Achradinae atque Insulae inveniret portas. Mar- 11
 cellus ut moenia ingressus ex superioribus locis urbem
 omnium ferme illa tempestate pulcherrimam subiectam
 oculis vidit, inlacrimasse dicitur partim gaudio tantae
 perpetratae rei, partim vetusta gloria urbis. Athe- 12
 niensium classes demersae et duo ingentes exercitus
 cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant et
 tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine
 gesta, tot tam opulenti tyranni regesque, praeter 13
 ceteros Hiero cum recentissimae memoriae rex, tum
 ante omnia, quae virtus ei fortunaque sua dederat,
 beneficiis in populum Romanum insignis. ea cum 14
 universa occurrerent animo subiretque cogitatio, iam

illa momento horae arsura omnia et ad cineres redi-
15 tura, priusquam signa Achradinam admoveret, prae-
mittit Syracusanos, qui intra praesidia Romana, ut
ante dictum est, fuerant, ut adloquio leni impellerent
hostis ad dedendam urbem.

1 XXV. Tenebant Achradinae portas murosque maxu-
me transfugae, quibus nulla erat per condiciones veniae
spes; ei nec adire muros nec adloqui quemquam passi.
2 itaque Marcellus, postquam id inceptum inritum fuit,
ad Euryalum signa referri iussit. tumulus est in ex-
trema parte urbis aversus a mari viaeque imminens
ferenti in agros mediterraneaue insulae, percommode
3 situs ad commeatus excipiendos. praeerat huic arci
Philodemus Argius ab Epicyde impositus; ad quem
missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni,
cum longo sermone habito dilatus per frustrationem
esset, rettulit Marcello tempus eum ad deliberandum
4 sumpsisse. cum is diem de die differret, dum Hippo-
crates atque Himilco admoverent castra legionesque,
haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Roma-
5 num exercitum inclusum muris posse, Marcellus, ut
Euryalum neque tradi neque capi vidit posse, inter
Neapolim et Tychem — nomina ea partium urbis et
instar urbium sunt — posuit castra timens, ne, si
frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles
6 avidus praedae non posset. legati eo ab Tycha et
Neapoli cum infulis et velamentis venerunt precantes,
7 ut a caedibus et ab incendiis parceretur. de quorum
precibus quam postulatis magis consilio habito Mar-
cellus ex omnium sententia edixit militibus, ne quis
8 liberum corpus violaret: cetera praedae futura. castra
testis parietum pro muro saepta; portis regione
platearum patentibus stationes praesidiaque disposuit,
ne quis in discursu militum impetus in castra fieri
9 posset. inde signo dato milites discurrerunt; refractis-
que foribus cum omnia terrore ac tumultu streperent,
a caedibus tamen temperatum est; rapinis nullus ante

modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata
bona egresserunt. inter haec et Philodemus, cum spes 10
auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epi-
cyden rediret, deducto praesidio tradidit tumultum
Romanis. aversis omnibus ad tumultum ex parte 11
captae urbis Bomilcar noctem eam nactus, qua propter
vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana
classis non posset, cum triginta quinque navibus ex 12
portu Syracusano profectus libero mari vela in altum
dedit quinque et quinquaginta navibus Epicydae et
Syracusanis relictis; edoctisque Carthaginiensibus, in 13
quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum
navibus post paucos dies redit, multis, ut fama est,
donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus Euryalo recepto praesidioque 1
addito una cura erat liber, ne qua ab tergo vis
hostium in arcem accepta inclusos impeditosque moe-
nibus suos turbaret. Achradinam inde trinis castris 2
per idonea dispositis loca spe ad inopiam omnium
rerum inclusos redacturum circumsegit. cum per ali- 3
quot dies quietae stationes utrimque fuissent, repente
adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique
oppugnarentur Romani, fecit. nam et Hippocrates 4
castris ad magnum portum communitis signoque iis
dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Roma-
norum adortus est, quibus Crispinus praeerat, et
Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit, et
classis Punica litori, quod inter urbem et castra Ro-
mana erat, adpulsa est, ne quid praesidii Crispino
submitti a Marcello posset. tumultum tamen maiorem 5
hostes praebuerunt quam certamen. nam et Crispinus
Hippocraten non reppulit tantum munimentis, sed
insecutus etiam est trepide fugientem, et Epicyden
Marcellus in urbem compulit. satisque iam etiam in 6
posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis
eorum excursionibus periculi foret. accessit et ab
pestilentia commune malum, quod facile utrorumque 7

animos averteret a belli consiliis. nam tempore autumni et locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem quam in urbe, intoleranda vis aestus per utraque castra omnium ferme corpora movit. ac primo temporis ac loci vitio et aegri erant et moriebantur; postea curatio ipsa et contactus aegrorum volgabat morbos, ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut adsidentis curantisque eadem vi morbi repletos secum traherent cotidianaque funera et mors ob oculos esset et undique dies noctesque ploratus audirentur. postremo ita adsuetudine mali efferaverant animos, ut non modo lacrimis iustoque conploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem aut sepelirent, iacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem expectantium mortuique aegros, aegri validos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent. et ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. multo tamen vis maior pestis Poenorum castra quam Romana *adorta erat, nam Romani* diu circumsedendo Syracusas caelo aquisque adsuerant magis. ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt; et Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruerat mali, traduxerat in urbem suos infirmaque corpora tecta et umbrae recreaverant. multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

1 XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, ** *occupaverant*, haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta; tria milia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest. eo et commeatus e civitatibus suis comportabant et auxilia accersebant. interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret non ipsis modo salutarem

opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodam modo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent classemque suam augerent. igitur centum triginta navibus longis, septingentis onerariis profectus a Carthagine satis prosperos ventos ad traiciendum in Siciliam habuit. sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus fama primo, dein praeter spem mora cum gaudio et metum in vicem Romanis Syracusanisque praebuisset, Epicydes metuens, ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina mercennariorum militum ducibus ad Bomilcarem navigat. classem in statione versa in Africam habentem atque timentem navale proelium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset — quippe etiam plures habebat —, quam quod venti aptiores Romanae quam suae classi flarent, perpulit tamen, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. et Marcellus, cum et Siculum exercitum ex tota insula conciri videret et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. duae classes infestae circa promunturium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursurae. itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot saevierat, prior Bomilcar movit, cuius primo classis petere altum visa est, quo facilius superaret promunturium. ceterum postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum, qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro inde Africam repeterere iuberent, ipse Siciliam praetervectus Tarentum petit. Epicydes tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captae urbis rediret, Agrigentum navigat,

expectaturus magis eventum quam inde quicquam moturus.

1 XXVIII. Quae ubi in castra Siculorum sunt
nuntiata, Epicyden Syracusis excessisse, a Carthagi-
2 niensibus relictam insulam et prope iterum traditam
Romanis, legatos de condicionibus dedendae urbis
3 explorata prius per conloquia voluntate eorum, qui
obsidebantur, ad Marcellum mittunt. cum haud ferme
discreparet, quin, quae ubique regum fuissent, Roma-
4 norum essent, Siculis cetera cum libertate ac legibus
suis servarentur, evocatis ad conloquium iis, quibus
5 ab Epicyde creditae res erant, missos se simul ad
Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum aiunt,
ut una omnium, qui obsiderentur quique extra obsi-
6 dionem fuissent, fortuna esset, neve alteri proprie
sibi paciscerentur quicquam. recepti deinde ab iis,
7 ut necessarios hospitesque adloquerentur, expositis,
quae pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe
salutis perpulere eos, ut secum praefectos Epicydis
8 Polyclitum et Philistionem et Epicyden, cui Sindon
cognomen erat, adgrederentur. interfectis iis et mul-
9 tudine ad contionem vocata, inopiam quaeque ipsi
inter se fremere occulti soliti erant conquesti, quam-
quam tot mala urgerent, negarunt fortunam accusan-
dam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu
ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syra-
cusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium;
nam ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde
Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum
bellum movisse et obsidere urbem coepisse, ut cru-
delis tyrannos eius, non ut ipsam urbem expugnarent.
Hippocrate vero interempto, Epicyde intercluso ab
Syraculis et praefectis eius occisis, Carthaginiensibus
omni possessione Siciliae terra marique pulsis —
quam superesse causam Romanis, cur non perinde ac
si Hiero ipse viveret, unicus Romanae amicitiae cul-
tor, incolumis Syracusas esse velint? itaque nec urbi

nec hominibus aliud periculum quam ab semet ipsis
esse, si occasionem reconciliandi se Romanis praeter-
misissent; eam autem, qualis illo momento horae sit,
nullam deinde fore, si simul liberatas ab impotenti-
bus tyrannis *Syracusas esse et applicare se Romanis*
apparuisset.

XXIX. Omnium ingenti adsensu audita ea oratio 1
est. praetores tamen prius creari quam legatos nomi-
nari placuit. ex ipsorum deinde praetorum numero
missi oratores ad Marcellum, quorum princeps „neque 2
primo“ inquit „Syracusani a vobis defecimus, sed
Hieronymus, nequaquam tam in vos impius quam in
nos; nec postea pacem tyranni caede compositam 3
Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates
atque Epicydes oppressis nobis hinc metu, hinc fraude
turbaverunt. nec quisquam dicere potest aliquando
nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum
non fuerit. nunc certe caede eorum, qui oppressas 4
tenebant Syracusas, cum primum nostri arbitrii esse
coepimus, extemplo venimus ad tradenda arma, deden-
dos nos, urbem, moenia, nullam recusandam fortunam,
quae imposita a vobis fuerit. gloriam captae nobi- 5
lissimae pulcherrimaeque urbis Graecarum dei tibi
dederunt, Marcelle. quidquid umquam terra marique
memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit.
famaene credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam 6
posteris quoque eam spectaculo esse, quo quisquis
terra, quisquis mari venerit, nunc nostra de Athenien-
sibus Carthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis
ostendat, incolumesque Syracusas familiae vestrae sub
clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas
tradas? ne plus apud vos Hieronymi quam Hieronis 7
memoria momenti faciat: diutius ille multo amicus
fuit quam hic hostis, et illius benefacta etiam † re sen-
sistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius valuit.“
Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos; 8
inter ipsos plus belli ac periculi erat. namque trans-

fugae tradi se Romanis rati mercennariorum quoque
 9 militum auxilia in eundem compulere metum; arreptis-
 que armis praetores primum obtruncant, inde ad cae-
 dem Syracusanorum discurrunt quosque fors obtulit,
 irati interfecere atque omnia, quae in promptu erant,
 10 diripuerunt. tum, ne sine ducibus essent, sex prae-
 fectos creavere, ut terni Achradinae ac Naso praesent.
 sedato tandem tumultu exequentibus sciscitando,
 quae acta cum Romanis essent, dilucere id quod erat
 coepit, aliam suam ac perfugarum causam esse.

1 XXX. in tempore legati a Marcello redierunt falsa
 eos suspitione incitatos memorantes, nec causam ex-
 2 petendae poenae eorum ullam Romanis esse. erat e-
 tribus Achradinae praefectis Hispanus, Moericus nomine.
 ad eum inter comites legatorum de industria unus ex
 Hispanorum auxiliariis est missus, qui sine arbitris
 Moericum nactus primum, quo in statu reliquisset
 Hispaniam — et nuper inde venerat —, exponit:
 3 omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si
 operae pretium faciat, principem popularium esse,
 seu militare cum Romanis seu in patriam reverti
 lubeat. contra, si malle obsideri pergat, quam spem
 4 esse terra marique clauso? motus his Moericus, cum
 legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter
 eos mittit, qui per eundem illum Hispanum secretus
 ab aliis ad Marcellum deductus cum fidem accepisset
 composuissetque agenda ordinem rei, Achradinam
 5 redit. tum Moericus, ut ab suspitione prodicionis
 averteret omnium animos, negat sibi placere legatos
 commeare ultro citroque, neque recipiendum quem-
 quam neque mittendum et, quo intentius custodiae
 serventur, opportuna dividenda praefectis esse, ut suae
 quisque partis tutandae reus sit. omnes adsensi sunt.
 6 partibus dividendis ipsi regio evenit ab Arethusa fonte
 usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani,
 7 fecit. itaque Marcellus nocte navem onerariam cum
 armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam

iussit exponique milites regione portae, quae prope
 fontem Arethusam est. hoc cum quarta vigilia factum 8
 esset expositosque milites porta, ut convenerat, rece-
 pisset Moericus, luce prima Marcellus omnibus copiis
 moenia Achradinae adgreditur ita, ut non eos solum, 9
 qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab
 Naso etiam agmina armatorum concurrerent relictis
 stationibus suis ad vim et impetum Romanorum arcen-
 dum. in hoc tumultu actuariae naves instructae iam 10
 ante circumvectaeque ad Nasum armatos exponunt,
 qui inproviso adorti semiplenas stationes et adaper-
 tas fores portae, qua paulo ante excurrerant armati, haud
 magno certamine Nasum cepere desertam trepidatione
 et fuga custodum. neque in ullis minus praesidii aut 11
 pertinaciae ad manendum quam in transfugis fuit,
 quia ne suis quidem satis credentes e medio certa-
 mine effugerunt. Marcellus, ut captam esse Nasum 12
comperit et Achradinae regionem unam teneri Moeri-
 cumque *cum* praesidio suis adiunctum, receptui cecinit,
ne regiae opes, quarum fama maior quam res erat,
 diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum ut iis, qui in 1
 Achradina erant, transfugis spatium locusque fugae
 datus est, Syracusani tandem liberi metu portis Achra- 2
 dinae apertis oratores ad Marcellum mittunt nihil
 petentis aliud quam incolumitatem sibi liberisque suis.
 Marcellus consilio advocato et adhibitis etiam Syra- 3
 cusanis, qui per seditiones pulsati ab domo intra praes-
 idia Romana fuerant, respondit non plura per annos 4
 quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis
 maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga popu-
 lum Romanum esse. sed pleraque eorum quo debu-
 erint recidisse, foederumque ruptorum ipsos ab se
 graviores multo, quam populus Romanus voluerit,
 poenas exegisse. se quidem tertium annum circum- 5
 sedere Syracusas, non ut populus Romanus servam eam
 civitatem haberet, sed ne transfugarum *mercennariorum-*

6 que duces captam et oppressam tenerent. quid potu-
erint Syracusani facere, exemplo vel eos esse Syracu-
sanorum, qui intra praesidia Romana fuerint, vel
Hispanum ducem Moericum, qui praesidium tradiderit,
7 sed forte consilium. sibi omnium laborum periculorum-
que circa moenia Syracusana terra marique tam diu
exhaustorum nequaquam tanti eum fructum esse, quod
8 capere Syracusas potuisset. inde quaestor cum prae-
sidio Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custo-
diendamque missus. *Achradina* diripienda militi data
est custodibus divisis per domos eorum, qui intra
9 praesidia Romana fuerant. cum multa irae, multa
avaritiae foeda exempla ederentur, Archimeden me-
moriae proditum est in tanto tumultu, quantum *pavor*
captae urbis in discursu diripientium militum ciere
poterat, intentum formis, quas in pulvere descriperat,
10 ab ignaro milite, quis esset, interfectum; aegre id
Marcellum tulisse sepulturaeque curam habitam, et
propinquis etiam inquisitis honori praesidioque nomen
11 ac memoriam eius fuisse. hoc maxime modo Syra-
cusae captae; in quibus praedae tantum fuit, quantum
vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus
aequis certabatur.

12 Paucis ante diebus, quam Syracusae caperentur,
T. Otacilius cum quinquere milibus octoginta Uticam
13 ab Lilybaeo transmisit et, cum ante lucem portum
intrasset, onerarias frumento onustas cepit egressus-
que in terram depopulatus est aliquantum agri circa
Uticam praedamque omnis generis retro ad navis
14 egit. Lilybaeum tertio die, quam inde profectus erat,
cum centum triginta onerariis navibus frumento prae-
daque onustis rediit idque frumentum extemplo Syra-
15 cusas misit; quod ni tam in tempore subvenisset,
victoribus victisque pariter perniciose fames instabat.

1 XXXII. Eadem aestate in Hispania, cum biennio
ferme nihil admodum memorabile factum esset con-

siliisque magis quam armis bellum gereretur, Romani
imperatores egressi hibernis copias coniunxerunt. ibi 2
consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt
sententiae, quando ad id locorum id modo actum esset,
ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tem-
pus esse id iam agi, ut bellum in Hispania finiretur.
et satis ad id virium credebant accessisse viginti milia 3
Celtiberorum ea hieme ad arma excita. hostium tres
exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius et Mago 4
coniunctis castris quinque ferme dierum iter ab Ro-
manis aberant. propior erat Hamilcaris filius Has- 5
drubal, vetus in Hispania imperator; ad urbem nomine
Amtorgim exercitum habebat. eum volebant prius 6
opprimi duces Romani, et spes erat satis superque
ad id virium esse; illa restabat cura, ne fuso eo per-
culsi alter Hasdrubal et Mago in avios saltus montes-
que recipientes sese bellum extraherent. optimum 7
igitur rati divisis bifariam copiis totius simul Hispa-
niae amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P.
Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorum-
que adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem,
Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus Cel- 8
tiberis adiunctis cum Hasdrubale Barcino bellum gere-
ret. una profecti ambo duces exercitusque Celtiberis 9
praegredientibus ad urbem Amtorgim in conspectu
hostium dirimente anni ponunt castra. ibi Cn. Scipio 10
cum quibus ante dictum est copiis substitit; P. Scipio
profectus ad destinatum belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit exi- 1
guum Romanum exercitum in castris et spem omnem
in Celtiberorum auxiliis esse, peritus omnis barbaricae 2
et praecipue [omnium] earum gentium, in quibus per
tot annos militabat, perfidiae, facili linguae *commercio*, 3
cum utraque castra plena Hispanorum essent, per
occulta conloquia paciscitur magna mercede cum Celti-
berorum principibus, ut copias inde abducant. nec 4
atrox visum facinus; non enim ut in Romanos verte-

rent arma agebatur, et merces, quanta vel pro bello
satis esset, dabatur, ne bellum gererent, et cum quies
ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos
5 suaque grata vulgo erant. itaque non ducibus facilius
quam multitudini persuasum est. simul ne metus qui-
dem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi reti-
nerent. id quidem cavendum semper Romanis ducibus
erit, exemplaue haec vere pro documentis habenda,
ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris
7 suarumque proprie virium in castris habeant. signis
repente sublatis Celtiberi abeunt nihil aliud quaeren-
tibus causam obtestantibusque, ut manerent, Romanis
8 respondentes quam domestico se avocari bello. Scipio,
postquam socii nec precibus nec vi retineri poterant,
nec se aut parem sine illis hosti esse aut fratri rursus
conungi vidit posse, nec ullum aliud salutare con-
siliium in promptu esse, retro quantum posset cedere
9 statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti aequo
se committeret loco, qui transgressus flumen prope
vestigii abeuntium insistebat.

1 XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror,
2 periculum maius ab novo hoste urgebat. Masinissa
erat iuvenis, eo tempore socius Carthaginensium, quem
deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is
3 tum cum equitatu Numidarum et adveniēti P. Scipioni
occurrit et deinde adsidue dies noctesque infestus
4 aderat, ut non vagos tantum procul a castris lignatum
pabulatumque progressos exciperet, sed ipsis obequi-
taret castris invectusque in medias saepe stationes
5 omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque
saepe incursu repentino in portis valloque trepidatum
est, nec aut locus aut tempus ullum vacuum a metu
6 ac sollicitudine erat Romanis, compulsique intra vallum
adempto rerum omnium usu. cum prope iusta obsidio
esset futuramque artio rem eam appareret, si se Indi-
bilis, quem cum septem milibus et quingentis Suesse-
tanorum adventare fama erat, Poenis coniunxisset,

dux cautus et providens Scipio victus necessitatibus 7
temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam
iret et, quocumque occurrisset loco, proelium conse-
reret. relicto igitur modico praesidio in castris prae- 8
positoque Ti. Fonteio legato media nocte profectus
cum obviis hostibus manus conseruit. agmina magis 9
quam acies pugnabant, superior tamen, ut in tumultu-
aria pugna, Romanus erat. ceterum et equites Nu-
midae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab
lateribus circumfusi magnum terrorem intulere, et 10
contracto adversus Numidas certamine novo tertius
insuper advenit hostis, duces Poeni adsecuti ab tergo
iam pugnantis; ancepsque proelium Romanos circum-
steterat incertos, in quem potissimum hostem quamve
in partem conferti eruptionem facerent. pugnanti 11
hortantique imperatori et offerenti se, ubi plurimus
labor erat, latus dextrum lancea traicitur; cuneusque
is hostium, qui in confertos circa ducem impetum
fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem
vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem
nuntiantes discurrunt imperatorem Romanum cecidisse.
ea pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie 12
pro victoribus et Romani pro victis essent, fecit.
fuga confestim ex acie duce amisso fieri coepta est; 13
ceterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque
armorum alia auxilia haud difficilis erat, ita effugere 14
tantum equitum aequantiumque equos velocitate pedi-
tum vix poterant; caesique prope plures in fuga quam
in pugna sunt, nec superfuisset quisquam, ni praecipiti
iam ad vesperum die nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Poeni fortuna 1
usi confestim e proelio vix necessaria quiete data
militibus ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen
rapiunt non dubia spe, cum se coniunxissent, debellari
posse. quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque 2
victoria recenti laetos gratulatio ingens facta impera-
tore tanto cum omni exercitu deleto et alteram pro

3 haud dubia parem victoriam expectantes. ad Romanos
 nondum quidem fama tantae cladis pervenerat, sed
 maestum quoddam silentium erat et tacita divinatio,
 qualis iam praesagientibus animis imminenti mali
 4 esse solet. imperator ipse, praeterquam quod ab sociis
 se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat,
 coniectura etiam et ratione ad suspicionem acceptae
 cladis quam ad ullam bonam spem pronior erat:
 5 quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi
 defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum
 6 potuisset? quo modo autem non obstitisse aut ab tergo
 secutum fratrem, ut, si prohibere, quo minus in unum
 coirent et duces et exercitus hostium, non posset, ipse
 7 certe cum fratre coniungeret copias? his anxius curis
 id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde,
 quantum posset; et una nocte ignaris hostibus et ob
 8 id quietis aliquantum emensus est iter. luce ut sen-
 serunt profectos, hostes praemissis Numidis quam po-
 terant maxime citato agmine sequi coeperunt. ante
 noctem adsecuti Numidae nunc ab tergo, nunc in
 latera incursantes consistere coegerunt ac tutari agmen;
 9 quantum possent tamen tuto, ut simul pugnarent pro-
 cederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres
 1 copiae adsequerentur. XXXVI. ceterum nunc agendo,
 nunc sustinendo agmen cum aliquamdiu haud multum
 2 procederetur et nox iam instaret, revocat a proelio
 suos Scipio et conlectos in tumulum quendam non
 quidem satis tutum, praesertim agmini perculso, edi-
 3 tiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. ibi
 primo impedimentis et equitatu in medium receptis
 circumdati pedites haud difficulter impetus incursan-
 4 tium Numidarum arcebant; dein, postquam toto agmine
 tres imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant
 apparebatque parum armis ad tuendum locum sine
 5 munimento valituros esse, circumspectare atque agi-
 tare dux coepit, si quo modo posset vallum circum-
 icere. sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut

nec virgulta vallo caedendo nec terra caespiti faciendo
 aut ducendae fossae aliive ulli operi apta inveniri
 posset; nec natura quicquam satis arduum aut absci- 6
 sum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem
 praerberet; omnia fastigio leni subvexa. ut tamen 7
 aliquam imaginem valli obicerent, clitellas inligatas
 oneribus velut struentes ad altitudinem solitam cir-
 cumdabant cumulo sarcinarum omnis generis obiecto,
 ubi ad moliendum clitellae defuerant. Punici exer- 8
 citus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile
 agmen erexere; munitionis facies nova primo eos velut
 miraculo quodam tenuit, cum duces undique vocifera- 9
 rentur, quid starent et non ludibrium illud vix femi-
 nis puerisve morandis satis validum distraherent diri-
 perentque? captum hostem teneri latentem post sarcinas.
 haec contemptim duces increpabant; ceterum neque 10
 transilire nec moliri onera obiecta nec caedere stipatas
 clitellas ipsisque obrutas sarcinis facile erat. truden- 11
 tes sudibus cum amoliti obiecta onera armatis dedissent
 viam, pluribusque idem partibus fieret, capta iam
 undique castra erant. pauci a multis percussique a 12
 victoribus passim caedebantur; magna pars tamen
 militum cum in propinquas refugisset silvas, in
 castra P. Scipionis, quibus Ti. Fonteius legatus prae-
 erat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo 13
 impetu hostium caesum tradunt, alii cum paucis in
 propinquam castris turrim perfugisse; hanc igni cir-
 cumdatam atque ita exustis foribus, quas nulla moliri
 potuerant vi, captam omnique intus cum ipso impe-
 ratore occisos. — Anno octavo, postquam in Hispaniam 14
 venerat, Cn. Scipio undetricensimo die post fratris
 mortem est interfectus. luctus ex morte eorum non
 Romae maior quam per totam Hispaniam fuit; quin 15
 apud civis partem doloris et exercitus amissi et
 alienata provincia et publica trahebat clades; Hispa- 16
 niae ipsos lugebant desiderabantque duces, Gnaeum
 magis, quod diutius praefuerat iis priorque et favorem

occupaverat et specimen iustitiae temperantiaeque Romanae primus dederat.

1 XXXVII. Cum deleti exercitus amissaeque Hispaniae viderentur, vir unus res perditas restituit. erat
2 in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger iuvenis animique et ingenii aliquanto quam
3 pro fortuna, in qua erat natus, maioris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua
4 per tot annos omnis militiae artis edoctus fuerat. is et ex fuga collectis militibus et quibusdam de praesidiis deductis haud contemnendum exercitum fecerat
5 iunxeratque cum Ti. Fonteio, P. Scipionis legato. sed tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut castris citra Hiberum communis, cum ducem exercitus comitiis militaribus
6 creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnis suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint.
7 omne inde tempus — exiguum id fuit — muniendis castris convehendisque comitatibus consumpsit; et omnia imperia milites cum impigre, tum haudquam
8 quam abiecto animo exequabantur. ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Hiberum et adpropinquare adlatum est, signumque pugnae propositum ab novo duce
9 milites viderunt, recordati, quos paulo ante imperatores habuissent quibusque et ducibus et copiis freti prodire in pugnam soliti essent, flere omnes repente et offensare capita et alii manus ad caelum tendere deos incusantes, alii strati humi suum quisque nominatim ducem implorare. neque sedari lamentatio poterat excitantibus centurionibus manipulares et ipso mulcente et increpante Marcio, quod in muliebris et inutiles se proiecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos et rem publicam secum acuerent animos, et ne inultos imperatores suos iacere sinerent:
11 cum subito clamor tubarumque sonus — iam enim

prope vallum hostes erant — exauditur. inde verso repente in iram luctu discurrunt ad arma, ac velut accensi rabie concurrunt ad portas et in hostem neglegenter atque incomposite venientem incurrunt. extemplo improvisa res pavorem incutit Poenis, mirabundique, unde tot hostes subito exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus caesis exstitisset, quis castris praeesset, quis signum dedisset pugnae — ad haec tot tam necopinata primo
13 omnium incerti stupentesque referunt pedem, dein valida inpressione pulsi terga vertunt. et aut fugientium caedes foeda fuisset aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum obsistensque ad prima signa et quosdam ipse retinens concitatam repressisset aciem. inde in castra avidos adhuc caedisque et sanguinis reduxit. Carthaginienses trepide primo ab hostium vallo acti
15 postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt.

Par neglegentia in castris custodiendis fuit; nam
16 etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. ob hoc cum omnia neglecta apud hostis
17 essent, exploratis iis Marcius ad consilium prima specie temerarium magis quam audax animum adiecit, ut ultro castra hostium oppugnaret, facilius esse ratus
18 unius Hasdrubalis expugnari castra quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua defendi; simul aut, si successisset coeptis, erecturum se ad
19 fictas res aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma contemptum sui dempturum. XXXVIII. ne tamen
1 subita res et nocturnus terror et iam non suae fortunae consilium perturbaret, adloquendos adhortandosque sibi milites ratus contione advocata ita disseruit: „vel mea
2 erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel praesens omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuivis

facere potest mihi hoc imperium, ut amplum iudicio vestro, ita re ipsa grave ac sollicitum esse. quo enim
 3 tempore, nisi metus maerorem obstupesceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solacia invenire aegro
 animo possem, cogor vestram omnium vicem, quod
 4 difficillimum in luctu est, unus consulere. et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum
 exercituum patriae conservare possim, cogitandum
 5 est, avertere animum ab assiduo maerore licet. praesto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies
 noctesque curis insomniisque agitant et excitant saepe
 6 somno, neu se, neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rem
 publicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque
 7 instituta sequi iubent et, ut imperiis vivorum nemo oboedientior me uno fuerit, ita post mortem suam,
 quod in quaque re facturos illos fuisse maxime cen-
 8 seam, id optimum ducere. vos quoque velim, milites, non lamentis lacrimisque tamquam extinctos prosequi
 — vivunt vigentque fama rerum gestarum —, sed, quotienscumque occurret memoria illorum, velut si
 adhortantis signumque dantis videatis eos, ita proelia
 9 inire. nec alia profecto species hesterno die oblata oculis animisque vestris memorabile illud edidit proe-
 lium, quo documentum dedistis hostibus non cum Sci-
 10 pionibus extinctum esse nomen Romanum et, cuius populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade,
 ex omni profecto saevitia fortunae emersuram esse.
 11 nunc, quia tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non enim
 hesterno die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam
 vestram, sed differre in maiorem gloriam atque oppor-
 12 tunitatem volui, ut postmodo praeparati incautos, armati inermes atque etiam sopitos per occasionem
 adgredi possetis. nec huius occasionis spem, milites,
 13 forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. a vobis

quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus castra tutati sitis, nihil aliud respondeatis, quam id ipsum timentis vos omnia et operibus firmata habuisse et ipsos paratos instructosque fuisse. et ita se res habet: ad id, quod
 14 ne timeatur fortuna facit, minime tuti sunt homines, quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne
 15 obsessi modo ipsi atque oppugnati castra sua ultro oppugnemus. audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso, quod difficillimum videtur, facilius erit. tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos.
 16 exploratum habeo non vigiliarum ordinem, non stationes iustas esse. clamor in portis auditus et primus
 17 impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno paventisque ad necopinatum tumultum et inermis in cubilibus suis oppressos illa caedes edatur, a qua vos
 hesterno die revocatos aegre ferebatis. scio audax
 18 videri consilium; sed in rebus asperis et tenui spe fortissima quaeque consilia tutissima sunt, quia, si in occasionis momento, cuius praetervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequiquam mox omissam
 quaeras. unus exercitus in propinquo est, duo haud
 19 procul absunt; nunc adgredientibus spes aliqua est; et iam temptastis vestras atque illorum vires. si
 20 diem proferimus et hesternae eruptionis fama contemni desierimus, periculum est, ne omnes duces, omnes copiae convenient. tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio in-
 columi exercitu non sustinuit? ut dividendo copias
 21 periere duces nostri, ita separatim ac divisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. proinde nihil praeter noctis proximae opportunitatem expectemus. ite deis bene iuvantibus, corpora curate,
 22 ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium inrumpatis, quo vestra tutati estis.“

Laeti et audiere ab novo duce novum consilium, 23

et, quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumptum, et maior pars noctis quieti data est. quarta vigilia
 1 movere. XXXIX. erant ultra proxuma castra sex milium intervallo distantes aliae copiae Poenorum. valles cava intererat, condensa arboribus. in huius silvae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica
 2 abditur et equites. ita medio itinere intercepto ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostis ductae, et, cum statio nulla pro portis neque in valle custodiae essent, velut in sua castra nullo usquam
 3 obsistente penetravere. inde signa canunt et tollitur clamor. pars semisomnos hostis caedunt, pars ignes casis stramento arido tectis iniciunt, pars portas occupant, ut fugam intercludant. hostes simul ignis, clamor, caedes velut alienatos sensibus nec audire
 5 nec providere quicquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum. alii ruunt ad portas, alii ob saeptis itineribus super vallum saliunt. et ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt, ubi ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus circumventi caesique ad unum omnes sunt; quamquam, etiamsi quis ex ea caede effugisset, adeo raptim a captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut praevenire nuntius cladis non
 8 posset. ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucem pabulatum lignatumque et praedatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere, arma tantum in stationibus posita, milites inermes aut humi sedentes accubantesque aut
 9 obambulantes ante vallum portasque. cum his tam securis solutisque Romani calentes adhuc ab recenti pugna ferocesque victoria proelium ineunt. itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum facto atrox proelium oritur. diuque tenuisset, ni
 10 cruenta scuta Romanorum visa indicium alterius cladis

Poenis atque inde pavorem inieciissent. hic terror in
 11 fugam avertit omnis; effusique, qua iter est, nisi quos caedes oppressit, exuuntur castris. ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad
 12 triginta septem milia hostium caesa auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Graeco in Latinum sermonem vertit, captos ad mille octingentos triginta, praedam ingentem partam; in ea fuisse clipeum argenteum
 13 pondo centum triginta septem cum imagine Barcin Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta
 14 tradit, septem milia caesa hostium; altero proelio eruptione pugnatum cum Hasdrubale, decem milia occisa, quattuor milia trecentos triginta captos. Piso
 15 quinque milia hominum, cum Mago cedentis nostros effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. apud omnis
 16 magnum nomen Marcii ducis est. et verae gloriae eius etiam miracula addunt: flammam ei contionanti fusam e capite sine ipsius sensu cum magno pavore circumstantium militum; monumentumque victoriae
 17 eius de Poenis usque ad incensum Capitolium fuisse in templo clipeum Marcium appellatum cum imagine Hasdrubalis. — Quietae deinde aliquamdiu in Hispa-
 18 nia res fuere utrisque post tantas in vicem acceptas inlatasque clades cunctantibus periculum summae rerum facere.

XL. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus
 1 captis Syracusis, cum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam sed etiam maiestatem populi Romani augetet, ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusae, Romam devexit, hostium quidem illa spolia et parta belli iure; ceterum inde primum initium mirandi
 2 Graecarum artium opera licentiaeque huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi factum est, quae postremo in Romanos deos, templum id ipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. visebantur enim
 3 ab externis ad portam Capenam dedicata a. M. Mar-

cello templa propter excellentia eius generis orna-
 4 menta, quorum perexigua pars comparet. Legationes
 omnium ferme civitatum Siciliae ad eum convenie-
 bant. dispar ut causa earum, ita condicio erat. qui
 ante captas Syracusas aut non desciverant aut redi-
 erant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique
 quos metus post captas Syracusas dederat, ut victi
 5 a victore leges acceperunt. erant tamen haud parvae
 reliquiae belli circa Agrigentum Romanis, Epicydes
 et Hanno duces reliqui prioris belli et tertius novus
 ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Liby-
 phoenicum generis Hippacritanus — Muttinen popu-
 lares vocabant —, vir inpiger et sub Hannibale
 6 magistro omnis belli artes edoctus. huic ab Epicyde
 et Hannone Numidae dati auxiliares, cum quibus ita
 pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos
 in fide animos eorum ferendo in tempore cuique
 7 auxilium adiit, ut brevi tempore totam Siciliam im-
 pleret nominis sui, nec spes alia maior apud faventis
 8 rebus Carthaginensium esset. itaque inclusi ad *id*
 tempus moenibus Agrigenti dux Poenus Syracusanus-
 que non consilio Muttinis quam fiducia magis ausi
 egredi extra muros ad Himeram annum posuerunt
 9 castra. quod ubi perlatum ad Marcellum est, ex-
 templo copias movit et ab hoste quattuor ferme
 milium intervallo consedit, quid agerent pararentve,
 10 expectaturus. sed nullum neque locum neque tempus
 cunctationi consiliove dedit Muttines, transgressus
 annum ac stationibus hostium cum ingenti terrore
 11 ac tumultu invectus. postero die prope iusto proelio
 compulit hostis intra munimenta. inde revocatus
 seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti
 ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad
 mitigandos revocandosque eos profectus magno opere
 monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste ma-
 12 nus consererent. id ambo aegre passi duces, magis
 Hanno, iam ante anxius gloria eius: Muttinem sibi

modum facere, degenerem Afrum imperatori Cartha-
 giniensi misso ab senatu populoque! is perpulit¹³
 cunctantem Epicyden, ut transgressi flumen in aciem
 exirent: nam si Muttinem opperirentur, et secunda
 pugnae fortuna evenisset, haud dubie Muttinis gloriam
 fore. XLI. enimvero indignum ratus Marcellus se,¹
 qui Hannibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola
 repulisset, his terra marique victis ab se hostibus
 cedere, arma propere capere milites et efferri signa
 iubet. instruente exercitum decem effusis equis ad²
 volant ex hostium acie Numidae nuntiantes populares
 suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex
 numero suo concesserint Heracleam, dein quod prae-³
 fectum suum ab obtreptantibus ducibus gloriae eius
 sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quie-
 tuos in pugna. gens fallax promissi fidem praestitit.⁴
 itaque et Romanis crevit animus nuntio celeri per
 ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem
 maxime timuerant, et territi hostes, praeterquam quod⁵
 maxima parte virium suarum non iuvabantur, timore
 etiam incusso, ne ab suomet ipsi equite oppugnaren-
 tur. itaque haud magni certaminis fuit *proelium*;⁶
 primus clamor atque inpetus rem decrevit. Numidae
 cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut
 terga dantis suos viderunt, fugae tantum parumper
 comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido⁷
 agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim
 in civitatis proximas dilapsi. multa milia hominum
 caesa, capta *sex milia* et octo elephantum. haec ultima
 in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracu-
 sas rediit.

Iam ferme in exitu annus erat; itaque senatus⁸
 Romae decrevit, ut P. Cornelius praetor litteras Ca-
 puam ad consules mitteret: dum Hannibal procul⁹
 abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam
 gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus
 subrogandos Romam veniret. litteris acceptis inter se¹⁰

consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret,
 11 Fulvius ad Capuam maneret. consules Claudius crea-
 vit Cn. Fulvium Centimalum et P. Sulpicium Servii
 filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum
 12 gessisset. praetores deinde creati *L. Cornelius Len-*
tulus M. Cornelius Cethegus C. Sulpicius C. Calpurnius
 13 *Piso.* Pisoni iuris dictio urbana, Sulpicio Sicilia,
 Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. consulibus
 prorogatum in annum imperium est.

TITI LIVI AB URBE CONDITA

LIBER XXVI.

PERIOCHA LIBRI XXVI.

Hannibal ad tertium lapidem ab urbe Roma super Anie-
 nem castra posuit. ipse cum duobus milibus equitum usque
 ad ipsam Capenam portam, ut situm urbis exploraret, obequi-
 tavit. et cum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis
 descendisset, certamen tempestas diremit; nam cum in castra
 redisset, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio
 et Ap. Claudio consulibus. principes Campanorum veneno sibi
 mortem consciverunt. cum senatus Campanorum deligatus esset
 ad palos, ut securi feriretur, litteras a senatu missas Q. Fulvius
 consul, quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu
 posuit et lege agi iussit et supplicium peregit. cum comitiis
 apud populum quaereretur, cui mandaretur Hispaniarum im-
 perium, nullo id volente suscipere P. Scipio, P. filius eius, qui
 in Hispania ceciderat, professus est se iturum et suffragio po-
 puli consensuque omnium missus Novam Carthaginem expugna-
 vit, cum haberet annos XXIV videreturque divina stirpe creatus,
 quia et ipse, postquam togam acceperat, cotidie in Capitolio
 erat, et in cubiculo matris eius anguis saepe videbatur. res
 praeterea gestas in Sicilia continet et amicitiam cum Aetolis
 iunctam bellumque gestum adversus Acarnanas et Philippum,
 Macedoniae regem.

I. Cn. Fulvius Centimalus P. Sulpicius Galba con- 1
 sules cum idibus Martiis magistratum inissent, senatu
 in Capitolium vocato de re publica, de administratione
 belli, de provinciis exercitibusque patres consuluerunt.
 Q. Fulvio Ap. Claudio, prioris anni consulibus, pro- 2
 rogatum imperium est atque exercitus, quos habebant,

decreti adiectumque, ne a Capua, quam obsidebant,
 3 abscederent prius quam expugnassent. ea tum cura
 maxime intentos habebat Romanos, non ab ira tantum,
 quae in nullam umquam civitatem iustior fuit, quam
 4 quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua
 traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus
 5 animos videbatur ad veteris imperii respectum. et prae-
 toribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio
 in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, pro-
 6 rogatum est imperium; prorogatum et M. Marcello,
 ut pro consule in Sicilia reliqua belli perficeret eo
 7 exercitu, quem haberet; si supplemento opus esset, sup-
 pleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor
 8 in Sicilia praeesset, dum ne quem militem legeret ex
 eo numero, quibus senatus missionem redditumque in
 9 patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui
 Sicilia evenerat, duae legiones, quas P. Cornelius
 habuisset, decretae et supplementum de exercitu Cn.
 Fulvii, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatus-
 10 que erat. huic generi militum senatus eundem quem
 Cannensibus finem statuerat militiae. additum etiam
 utrorumque ignominiae est, ne in oppidis hibernarent
 neve hiberna propius ullam urbem decem milibus pas-
 11 suum aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones
 datae, quibus Q. Mucius praefuerat; supplementum, si
 12 opus esset, consules scribere iussi. T. Otacilio et M.
 Valerio Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classi-
 busque, quibus praeerant, decretae; quinquaginta Graecia
 cum legione una, centum Sicilia cum duabus legionibus
 13 habebant naves. tribus et viginti legionibus Romanis
 eo anno bellum terra marique est gestum.

1 II. Principio eius anni cum de litteris L. Marcii
 referretur, res gestae magnificae senatui visae; titulus
 honoris, quod imperio non populi iussu, non ex aucto-
 ritate patrum dato "propraetor senatui" scripserat,
 2 magnam partem hominum offendebat: rem mali exempli
 esse, imperatores legi ab exercitibus et sollemne auspi-

candorum comitorum in castra et provincias procul
 ab legibus magistratibusque ad militarem temeritatem
 transferri. et cum quidam referendum ad senatum cen- 3
 serent, melius visum differri eam consultationem, donec
 proficiscerentur equites, qui ab Marcio litteras attule-
 rant. rescribi de frumento et vestimentis exercitus 4
 placuit eam utramque rem curae fore senatui; adscribi
 autem "propraetori L. Marcio" non placuit, ne id ipsum,
 quod consultationi reliquerant, pro praeiudicato ferret.
 dimissis equitibus de nulla re prius consules rettule- 5
 runt, omniumque in unum sententiae congruebant, agen-
 dum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore
 ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret
 in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio im-
 perator praefuisset. ea res cum tribunis acta promul- 6
 gataque est.

Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sem- 7
 pronius Blaesus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum
 in Apulia amissum in contionibus vexabat, multos im-
 peratores temeritate atque inscitia exercitum in locum
 praecipitem perduxisse dictitans, neminem praeter Cn. 8
 Fulvium ante conrupisse omnibus vitiis legiones suas,
 quam proderet. itaque vere dici posse prius eos perisse,
 quam viderent hostem, nec ab Hannibale, sed ab im-
 peratore suo victos esse. neminem, cum suffragium 9
 ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum per-
 mittat. quid interfuisse inter Ti. Sempronium et Cn.
 Fulvium? Ti. Sempronium, cum ei servorum exercitus 10
 datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio,
 ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie
 esset, praesidio sociis, hostibus terrori essent; Cumas,
 Beneventum aliasque urbes eos velut e faucibus Han-
 nibalis ereptas populo Romano restituisse: Cn. Ful- 11
 vium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos,
 liberaliter educatos servilibus vitiis imbuisse. ergo
 effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et
 inbelles inter hostes essent nec impetum modo Poe-

12 norum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. nec
 hereule mirum esse *cessisse* milites in acie, cum primus
 13 omnium imperator fugeret; magis mirari se aliquos
 stantis cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvi fuisse
 pavoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postu-
 mium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse
 14 quam deserere circumventos exercitus: Cn. Fulvium
 prope unum nuntium deleti exercitus Romam redisse.
 facinus indignum esse Cannensem exercitum, quod ex
 acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde
 dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc
 15 idem in Cn. Fulvi legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio
 fugam ex proelio ipsius temeritate commisso impuni-
 tam esse, et eum in ganea lustrisque, ubi iuventam
 16 egerit, senectutem acturum, milites, qui nihil aliud
 peccaverint, quam quod imperatoris similes faerint,
 relegatos prope in exilium ignominiosam pati militiam.
 adeo imparem libertatem Romae diti ac pauperi, hono-
 1 rato atque inhonorato esse. III. reus ab se culpam
 in milites transferebat: eos ferociter pugnam poscentis
 productos in aciem, non eo quo voluerint, quia serum
 diei fuerit, sed postero die, et tempore et loco aequo
 instructos, seu famam seu vim hostium non sustinuisse.
 2 cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum,
 ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios impe-
 3 ratores. qui autem solum se restantem prodesse rei
 publicae, nisi si mors sua remedio publicis cladibus
 4 futura esset, potuisse? non se inopia commeatus in
 loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato
 euntem insidiis circumventum; vi aperta, armis, acie
 victum. nec suorum animos nec hostium in potestate
 habuisse: suum cuique ingenium audaciam aut pavo-
 5 rem facere. bis est accusatus pecuniaque anquisitum;
 tertio testibus datis, cum, praeterquam quod omnibus
 probris onerabatur, iurati permulti dicerent fugae pavo-
 6 risque initium a praetore ortum, ab eo desertos mili-
 tes, cum haud vanum timorem ducis crederent, terga

dedisse, tanta ira accensa est, ut capite anquirendum
 contio succlamaret. de eo quoque novum certamen 7
 ortum; nam cum bis pecunia anquisisset, tertio capitis
 se anquirere diceret, tribuni plebis appellati conlegae 8
 negarunt se in mora esse, quo minus, quod ei more
 maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus
 mallet, anquireret, quoad vel capitis vel pecuniae iudi- 9
 casset privato. tum Sempronius perduellionis se iudi-
 care Cn. Fulvio dixit diemque comitiis ab C. Calpurnio
 praetore urbano petit. inde alia spes ab reo temptata 10
 est, si adesse in iudicio Q. Fulvius frater posset, florens
 tum et fama rerum gestarum et propinqua spe Capuae
 potiundae. id cum per litteras miserabiliter pro fratris 11
 capite scriptas petisset Fulvius, negassentque patres
 e re publica esse abscedi a Capua, postquam dies co- 12
 mitiorum aderat, Cn. Fulvius exulatum Tarquinius abiit.
 id ei iustum exilium esse scivit plebs.

IV. Inter haec vis omnis belli versa in Ca- 1
 puam erat; obsidebatur tamen acrius quam oppugna-
 batur; nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant
 aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam
 artas. inventus est Numida, qui acceptis litteris eva- 2
 surum se professus praestaret promissum. per media
 Romana castra nocte egressus spem accendit Campanis,
 dum aliquid virum superesset, ab omni parte eruptio- 3
 nem temptandi. ceterum in multis certaminibus eque-
 stria proelia ferme prospera faciebant, pedite superaban-
 tur. sed nequaquam tam laetum vincere quam triste
 vinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato
 hoste. inita tandem ratio est, ut quod viribus deerat 4
 arte aequaretur. ex omnibus legionibus electi sunt
 iuvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces;
 eis parvae breviores quam equestres et septena iacula
 quaternos longa pedes data praefixa ferro, quale hastis
 velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes 5
 equites adsuefecerunt et vehi post sese et desilire per-
 niciter, ubi datum signum esset. *id* postquam ad- 6

suetudine cotidiana satis intrepide fieri visum est, in campum, qui medius inter castra murumque erat, ad-
 7 versus instructos Campanorum equites processerunt, et, ubi ad coniectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit, iaculaque cum impetu alia
 8 super alia emittunt. quibus plurimis in equos virosque passim coniectis permultos volneraverunt, pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata iniectum est, et in percusum hostem equites invecti fugam stragem-
 9 que eorum usque ad portas fecerunt. inde equitatu quoque superior Romana res fuit. institutum, ut velites in legionibus essent. auctorem peditum equiti in-
 10 miscendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

1 V. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem diversum Tarentinae arcis potiundae Capuaeque
 2 retinendae trahebant curae. vicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos, documento futurae, qualemcumque
 3 eventum defectio ab Romanis habuisset. igitur magna parte impedimentorum relicta in Bruttis et omni graviore armatu cum delectis peditum equitumque quam poterat aptissimus ad maturandum iter in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres et
 4 triginta elephantum. in valle occulta post Tifata montem imminentem Capuae consedit. adveniens cum castellum Galatiam praesidio vi pulso cepisset, in circumsedentis Capuam se vertit, praemissisque nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana adgressurus esset, ut eodem et illi ad eruptionem parati portis omnibus
 6 sese effunderent, ingentem praebeuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes, equites peditesque, et cum iis Punicum praesidium, cui Bostar et Hanno praeerant, erupit. Romani ut in re trepida, ne ad unam concurrente partem aliquid indefensi re-
 8 linquerent, ita inter sese copias partiti sunt: Ap. Claudius

Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus; C. Nero propraetor cum equitibus sex legionum via, quae Suesulam fert, C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Volturni amnis. proelium
 9 non solito modo clamore ac tumultu est coeptum, sed ad alium virorum, equorum armorumque sonum disposita in muris Campanorum inbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat; 10 maior vis ab altera parte Fulvium Hannibal et Poeni 11 urgebant. legio ibi sexta loco cessit, qua pulsa cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit, ruperatque mediam aciem Romanorum et in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perumperet an intercluderetur a suis. quem pavorem 12 legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primosque alios centurionum hortatur, ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant: in summo discrimine rem verti; aut viam dandam iis esse, 13 et minore conatu, quam condensam aciem rupissent, in castra inrupturos, aut conficiendos sub vallo esse. nec magni certaminis rem fore: paucos esse et ab suis 14 interclusos, et quae, dum paveat Romanus, interrupta acies videatur, eam, si se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram. Navius ubi 15 haec imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostis infert, iacturum in medios eos minitans, ni se prope sequantur milites et partem capessant pugnae. ingens corpus erat, et arma 16 honestabant, et sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. ceterum postquam iam 17 ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulae coniectae et prope tota in unum acies versa; sed neque multitudo hostium neque telorum vis arcere impetum eius viri potuerunt. VI. Et M. Atilius legatus 1 primus principis ex eadem legione signum inferre

in cohortem Hispanorum coepit; et qui castris prae-
 erant L. Porcius Licinus et T. Popilius legati pro vallo
 acriter propugnant elephantosque transgredientes in
 2 ipso vallo conficiunt. quorum corporibus cum oppleta
 fossa esset, velut aggere aut ponte injecto transitum
 hostibus dedit. ibi *super* stragem iacentium elephan-
 3 torum atrox edita caedes. altera in parte castrorum
 iam impulsus erant Campani Punicumque praesidium et
 sub ipsa porta Capuae, quae Vulturum fert, pugna-
 4 batur; neque tam armati inrumpentibus Romanis resis-
 tiebant, quam porta ballistis scorpionibusque instructa
 5 missilibus procul hostis arcebat. et suppressit impetum
 Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii, cui suos
 ante prima signa adhortanti sub laevo umero summum
 pectus gaeso ictum est. magna vis tamen hostium
 ante portam est caesa, ceteri trepidi in urbem con-
 6 pulsi. et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum
 stragem vidit summaque vi castra hostium defendi,
 omissa oppugnatione recipere signa et convertere agmen
 peditum obiecto ab tergo equitatu, ne hostis instaret,
 7 coepit. legionum ardor ingens ad hostem insequen-
 dum fuit; Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrum-
 que profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum
 in Hannibale praesidii esset, et ipse Hannibal
 8 sentiret. caesa eo die qui huius pugnae auctores sunt
 octo milia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex
 Campanis tradunt, signaque Carthaginiensibus quin-
 9 decim adempta, duodeviginti Campanis. apud alios
 nequaquam tantam molem pugnae inveni plusque pav-
 oris quam certaminis fuisse, cum inopinato in castra
 Romana Numidae Hispanique cum elephantis inru-
 10 pissent, elephantis per media castra vadentes stragem
 tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium
 vincula iumentorum facerent; fraudem quoque *super*
 11 tumultum adiectam inmissis ab Hannibale, qui habitu
 Italico gnari Latinae linguae iuberent consulum ver-
 bis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque

militum in proximos montes fugere; sed eam celeriter 12
 cognitam fraudem oppressamque magna caede hostium;
 elephantos igni e castris exactos. Hoc ultimum — ut 13
 cumque initum finitumque est — ante deditionem Ca-
 puae proelium fuit. medix tuticus, qui summus magi-
 stratus apud Campanos est, eo anno Seppius Loesius
 erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. matrem 14
 eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare
 ostentum, cum respondisset haruspex summum quod
 esset imperium Capuae perventurum ad eum puerum,
 nihil ad eam spem adgnoscentem dixisse ferunt “ne 15
 tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos
 ad filium meum perveniet.” ea ludificatio veri et ipsa 16
 in verum vertit; nam cum fame ferroque urgerentur
 nec spes ulla superesset sisti *posse, iis, qui nati* in
 spem honorum erant, honores detrectantibus, Loesius 17
 querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam
 summum magistratum ultimus omnium Campanorum
 cepit.

VII. Ceterum Hannibal ut nec hostis elici amplius 1
 ad pugnam vidit neque per castra eorum perrumpi ad
 Capuam posse, ne suos quoque commeatus interclu- 2
 derent novi consules, abscedere inrito incepto et movere
 a Capua statuit castra. multa secum, quoniam inde 3
 ire pergeret, volventi subiit animum impetus caput
 ipsum belli Romam petendi, cuius rei semper cupitae
 praetermissam occasionem post Cannensem pugnam et
 alii vulgo fremebant et ipse non dissimulabat: necopi- 4
 nato pavore ac tumultu non esse desperandum aliquam
 partem urbis occupari posse; et, si Roma in discri- 5
 mine esset, Capuam extemplo omisso aut ambo
 imperatores Romanos aut alterum ex iis, et, si divi-
 sissent copias, utrumque infirmiore factum aut sibi
 aut Campanis bene gerendae rei fortunam duros esse.
 una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo 6
 dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia
 audenda *agenda*que donis perlicit, ut litteris acceptis

specie transfugae castra Romana ingressus altera parte
 7 clam Capuam pervadat. litterae autem erant adhortatione plenae: profectionem suam, quae salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. ne
 8 desponderent animos; tolerando paucos dies totam soluturos obsidionem. inde navis in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, quod iam ante praesidii causa
 10 fecerat, castellum iussit. quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte traici posset exercitus, allatum est, cibariis decem dierum praeparatis deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem traiecit.

1 VIII. Id priusquam fieret, ita futurum conpertum ex transfugis Fulvius Flaccus senatui Romam cum scripsisset, varie animi hominum pro cuiusque ingenio
 2 adfecti sunt. ut in re tam trepida senatu extemplo vocato P. Cornelius, cui Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia neque Capuae neque ullius alterius rei memor ad urbis praesidium revocabat; Fabius Maximus abscedi a Capua terrerique et circummagi ad nutus comminationesque Hannibalis flagitiosum ducebat: qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset, eum a Capua repulsum spem
 5 potiundae urbis Romae cepisse! non ad Romam obsidendam, sed ad Capuae liberandam obsidionem ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Iovem foederum ruptorum ab Hannibale testem deosque alios
 6 defensuros esse. has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit, qui utriusque rei memor imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, quid ad urbem praesidii esset; quantas autem Hannibal copias duceret aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. si ita Romam e ducibus alter et exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur,
 8 inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam

Romam veniendum esset. hoc senatus consulto Capuam
 9 perlato Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere aegro, digrediendum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim milia peditum, mille equites Vulturnum traducit. inde cum Hannibalem Latina via
 10 iturum satis comperisset, ipse per Appiae municipia quaeque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lavinium praemisit, ut commeatus paratos et in urbibus
 11 haberent et ex agris deviiis in viam proferrent praesidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique res publica in manu esset.

IX. Hannibal quo die Vulturnum est transgressus, 1
 haud procul a flumine castra posuit; postero die praeter 2
 Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus per Suessanum Allifanumque et Casinatam agrum via Latina ducit. sub Casino biduo stativa habita et passim populationes factae. inde praeter 3
 Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum, ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris causa invenit. et Fulvium 4
 Vulturnus tenuerat amnis navibus ab Hannibale incensis rates ad traiciendum exercitum in magna inopia materiae aegre comparantem. traiecto ratibus exercitu 5
 relicum Fulvio expeditum iter non per urbes modo sed circa viam expositis benigne commeatibus erat, alacresque milites alius alium, ut adderet gradum memor ad defendendam iri patriam, hortabantur. Romam 6
 Fregellanus nuntius diem noctemque itinere continuato ingentem attulit terrorem; tumultuosius, quam quod allatum erat, concursus hominum adfingentium vana auditis totam urbem concitat. ploratus mulierum non 7
 ex privatis solum domibus exaudiebatur, sed undique matronae in publicum effusae circa deum delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixae genibus, supinas manus ad caelum ac deos tendentes orantes- 8
 que, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent matresque Romanas et liberos parvos inviolatos ser-

9 varent. senatus magistratibus in foro praesto est, si
 quid consulere velint. alii accipiunt imperia discedunt-
 que ad suas quisque officiorum partes, alii offerunt
 se, si quo usus operae sit. praesidia in arce, in Ca-
 pitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano
 10 atque arce Aefulana ponuntur. inter hunc tumultum
 Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu Capua
 adfertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem
 venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum con-
 11 sulibus imperium esset. Hannibal infestius perpopulato
 agro Fregellano propter intercisos pontis, per Frusi-
 natem Ferentinatempque et Anagninum agrum in Labi-
 12 canum venit. inde Algido Tusculum petiit, nec receptus
 moenibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit.
 inde in Pupiniam exercitu demisso octo milia passuum
 13 ab Roma posuit castra. quo propius hostis accedebat,
 eo maior caedes fiebat fugientium praecedentibus Nu-
 midis, pluresque omnium generum atque aetatium
 capiebantur.

1 X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena
 cum exercitu Romam ingressus media urbe per Carinas
 Esquilias contendit; inde egressus inter Esquilinam
 2 Collinamque portam posuit castra. aediles plebis com-
 meatum eo conportarunt. consules senatusque in castra
 venerunt. ibi de summa re publica consultatum. pla-
 cuit consules circa portas Collinam Esquilinamque
 ponere castra, C. Calpurnium praetorem urbanum Capi-
 tolio atque arce praeesse et senatum frequentem in
 foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto
 3 opus esset. Inter haec Hannibal ad Anienem fluvium
 tria milia passuum ab urbe castra admovit. ibi sta-
 tivis positus ipse cum duobus milibus equitum ad por-
 tam Collinam usque ad Herculis templum est progressus
 atque, unde proxime poterat, moenia situmque urbis
 4 obequitans contemplabatur. id eum tam licenter atque
 otiose facere Flacco indignum visum est; itaque immisit
 equites summoverique atque in castra redigi hostium

equitatum iussit. cum commissum proelium esset, con- 5
 sules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad
 mille et ducenti erant, media urbe transire Esquilias
 iusserunt, nullos aptiores inter convalles tectaue hor- 6
 torum et sepulera et cavas undique vias ad pugnan-
 dum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioque clivo
 Publicio in equis decurrentis quidam vidissent, captum
 Aventinum conclamaverunt. ea res tantum tumultum 7
 ac fugam praebuit, ut, nisi castra Punica extra urbem
 fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit;
 tunc in domos atque in tecta refugiebant vagosque in
 viis suos *pro* hostibus lapidibus telisque incessebant.
 nec comprimere tumultus apeririue error poterat re- 8
 fertis itineribus agrestium turba pecorumque, quae
 repentinus pavor in urbem compulerat. equestre proe- 9
 lium secundum fuit, summotique hostes sunt. et quia
 multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere
 oriebantur, placuit omnes, qui dictatores, consules cen-
 sutoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset
 a muris hostis. et diei quod reliquum fuit et nocte 10
 insequenti multi temere excitati tumultus sunt com-
 pressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal 1
 in aciem omnis copias eduxit; nec Flaccus consulesque
 certamen detrectavere. instructis utrimque exercitibus 2
 in eius pugnae casum, in qua urbs Roma victori prae-
 mium esset, imber ingens grandine mixtus ita utram-
 que aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra
 sese receperint nullius rei minore quam hostium metu.
 et postero die eodem loco acies instructas eadem tem- 3
 pestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira sere-
 nitas cum tranquillitate oriebatur. in religionem ea 4
 res apud Poenos versa est, auditaque vox Hannibalis
 fertur, potiundae sibi urbis Romae modo mentem non
 dari, modo fortunam. minuere etiam spem eius duae 5
 aliae, parva magnaue, res: magna illa, quod, cum
 ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, milites

sub vexillis in supplementum Hispaniae profectos audiit; 6 parva autem, quod *per* eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse nihil ob id deminuto 7 pretio cognitum ex quodam captivo est. id vero adeo superbum atque indignum visum, eius soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romae emptorem, ut extemplo vocato praecone tabernas argentarias, quae circa forum Romanum essent, iusserit 8 venire. his motus ad Tutiam fluvium castra rettulit, sex milia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniae pergit ire, templum ea tempestate inclutum divitiis. 9 Capenates aliique, *qui* accolae eius erant, primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes multo auro argentoque id exornatum habebant. iis omnibus donis tum spoliatum templum. aeris acervi, cum rudera milites religione inducti iacerent, post profectionem 10 Hannibalis magni inventi. huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. Coelius Romam euntem ab Ereto devertisse eo Hannibalem tradit iterque eius ab 11 Reate Cutiliisque et ab Amiterno orditur; ex Campania in Samnium, inde in Paelignos pervenisse praeterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse, inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum Forulosque 12 vicum venisse. neque ibi error est, quod tanti *ducis* tantique exercitus vestigia intra tam brevis aevi memoriam potuerint confundi — isse enim ea constat —, 13 tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

1 XII. Ceterum non quantum Romanis pertinaciae ad premendam obsidione Capuam fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque *per Samnium* et Lucanos in Bruttium agrum ad fretum ac Regium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppresserit. Capua etsi nihilo segnus obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit, et admiratio 4 orta est non simul regressum Hannibalem. inde per conloquia intellexerunt relictos se desertosque et spem

Capuae retinendae deploratam apud Poenos esse. ac 5 cessit edictum proconsulis ex senatus consulto propositum vulgatumque apud hostis, ut qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset. nec 6 ulla facta est transitio metu magis eos quam fide continente, quia maiora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. ceterum quem ad modum nemo 7 privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. nobilitas rem publicam 8 deseruerant neque in senatum cogi poterant; in magistratu erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua vim ac ius magistratui, quem gerebat, dempsisset; iam ne in foro quidem aut publico loco 9 principum quisquam apparebat, domibus inclusi patriae occasum cum suo exitio in dies expectabant; summa 10 curae omnis in Bostarem Hannonemque, praefectos praesidii Punici, versa erat, suo, non sociorum periculo sollicitos. ii conscriptis ad Hannibalem litteris 11 non libere modo sed etiam aspere, quibus non Capuam solam traditam in manum hostibus, sed se quoque *et* praesidium in omnis cruciatus proditos incusabant: ab 12 isse eum in Bruttios velut avertentem sese, ne Capua in oculis eius caperetur; at hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanae abstrahi a Capua obsidenda potuisse: tanto constantiorem inimicum Ro- 13 manum quam amicum Poenum esse. si redeat Capuam bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos eruptioni fore. non cum Reginis neque Tarentinis 14 bellum gesturos transisse Alpis; ubi Romanae legiones sint, ibi et Carthaginensium exercitus debere esse. sic ad Cannas, sic ad Trasumennum rem bene gestam coeundo conferundoque cum hoste castra, fortunam temptando. in hanc sententiam litterae conscriptae 15 Numidis proposita mercede eam professis operam dantur. ii specie transfugarum cum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent, famesque, quae iam diu Capuae erat, nulli non probabilem causam

16 transitionis faceret, mulier repente Campana in castra
 venit, scortum transfugarum unius, indicatque impera-
 17 tori Romano Numidas fraude composita transisse litte-
 rasque ad Hannibalem ferre: id unum ex iis, qui sibi
 rem aperuisset, arguere sese paratam esse. productus
 primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat;
 paulatim dein convictus veris, cum tormenta posci et
 18 parari videret, fassus id ita esse, litteraeque prolatae,
 et additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie
 19 transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. ii
 supra septuaginta comprehensi et cum transfugis novis
 mulcati virgis manibusque praecisis Capuam rediguntur.
 conspectum tam triste supplicium fregit animos Cam-
 1 panorum. XIII. concursus ad curiam populi factus
 coegit Loesium senatum vocare; et primoribus, qui
 iam diu publicis consiliis aberant, propalam minaban-
 tur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros
 se et in publicum omnis vi extracturos esse. is timor
 2 frequentem senatum magistratui praebuit. ibi cum
 ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos
 agerent, Vibius Virrius, qui defectionis auctor ab Ro-
 manis fuerat, interrogatus sententiam negat eos, qui
 3 de legatis et de pace ac deditioe loquantur, memi-
 nisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate
 4 habuissent, nec quid ipsis patiendum sit. "quid? vos"
 inquit "eam deditioem fore censetis, qua quondam,
 ut adversus Samnites auxilium impetrarem, nos nostra-
 5 que omnia Romanis dedidimus? iam e memoria ex-
 cessit, quo tempore et in qua fortuna a populo Romano
 defecerimus? iam, quem ad modum in defectione prae-
 sidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad con-
 6 tumeliam necarimus? quotiens in obsidentis quam
 inimice eruperimus, castra oppugnarimus, Hannibalem
 vocaverimus ad opprimendos eos? hoc, quod recen-
 tissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum mise-
 7 rimus? age contra, quae illi infeste in nos fecerint,
 repetite, ut ex eo, quid speretis, habeatis. cum hostis

alienigena in Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta
 bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hanni-
 bale ambo consules et duo consulares exercitus ad
 Capuam oppugnandam miserunt. alterum annum cir- 8
 cumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi
 nobiscum ultima pericula et gravissimos labores per-
 pessi, circa vallum ac fossas saepe trucidati ac prope
 ad extremum castris exuti. sed omitto haec: vetus 9
 atque usitata res est in oppugnanda hostium urbe
 labores ac pericula pati. illud irae atque odii execra-
 bilis *inexpiabilis*que indicium est: Hannibal ingentibus 10
 copiis peditum equitumque castra oppugnavit et ex
 parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsi-
 dione; profectus trans Vulturnum perussit Calenum
 agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt; ad 11
 ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit: eam
 quoque tempestatem imminet spreverunt; trans-
 gressus Anienem amnem tria milia passum ab urbe
 castra posuit, postremo ad moenia ipsa et ad portas
 accessit, Romam se adepturum eis, nisi omitterent
 Capuam, ostendit: non omiserunt. feras bestias, caeco 12
 impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos
 earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas:
 Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi, quorum 13
 ploratus hinc prope exaudiebantur, arae, foci, deum
 delubra, sepulera maiorum temerata ac violata a Capua
 non averterunt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta
 sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec iniuria forsi- 14
 tan: nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset.
 itaque quoniam aliter dis immortalibus est visum, cum
 mortem ne recusare quidem debeam, cruciatu contu-
 meliasque, quas parat hostis, dum liber, dum mei
 potens sum, effugere morte, praeterquam honesta, etiam
 leni possum. non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium 15
 victoria insolenti subnixos, neque vinctus per urbem
 Romanam triumphum spectaculum trahar, ut deinde in
 carcere *expirem* aut *ad* palum deligatus lacerato virgis

tergo cervicem securi Romanae subiciam; nec dirui
 incendique patriam videbo, nec rapi ad stuprum matres
 16 Campanas virginesque et ingenuos pueros. Albam, unde
 ipsi oriundi erant, a fundamentis prouerunt, ne stirpis,
 ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Ca-
 puae parsuros credam, cui infestiores quam Carthagini
 17 sunt. itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam
 haec tot tam acerba videant, in animo est, iis apud
 18 me hodie epulae instructae parataeque sunt. satiatis
 vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit,
 circumferetur: ea potio corpus a cruciatu, animum a
 contumeliis, oculos, auris a videndis audiendisque omni-
 bus acerbis indignisque, quae manent victos, vindicabit.
 parati erunt, qui magno rogo in propatulo aedium
 19 accenso corpora exanima iniciant. haec una via et
 honesta et libera ad mortem. et ipsi virtutem mira-
 buntur hostes, et Hannibal fortis socios sciet ab se
 1 desertos ac proditos esse." XIV. Hanc orationem Virri
 plures cum adsensu audierunt, quam forti animo id,
 2 quod probabant, exsequi potuerunt: maior pars senatus,
 multis saepe bellis expertam populi Romani clemen-
 tiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore,
 legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt
 3 miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme
 senatores domum secuti sunt epulatique cum eo et,
 quantum facere potuerant alienatis mentibus vino ab
 imminentis sensu mali, venenum omnes sumpserunt;
 4 inde misso convivio dextris inter se datis ultimoque
 complexu conlacrimantes suum patriaeque casum alii,
 ut eodem rogo cremarentur, manserunt, alii domos
 5 digressi sunt. inpletas cibus vinoque venae minus effica-
 cem in maturanda morte vim veneni fecerunt: itaque
 noctem totam plerique eorum et diei insequentis par-
 tem cum animam egissent, omnes tamen prius, quam
 aperirentur hostibus portae, expirarunt.
 6 Postero die porta Iovis, quae adversus castra Ro-
 mana erat, iussu proconsulis aperta est. ea intromissa

legio una et duae alae cum C. Fulvio legato. is cum 7
 omnium primum arma telaque, quae Capuae erant, ad
 se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispo-
 sitis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Pu-
 nicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra
 ad imperatores Romanos iussit. quo cum venissent, 8
 extemplo iis omnibus catenae iniectae, iussique ad
 quaestores deferre quod auri atque argenti haberent.
 auri pondo duo milia septuaginta fuit, argenti triginta
 milia pondo et mille ducenta. senatores quinque et 9
 viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi,
 quorum de sententia maxime descitum ab Romanis
 constabat. XV. de supplicio Campani senatus haud- 1
 quaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat: facilis
 impetrandae veniae Claudius, Fulvio durior sententia
 erat. itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius 2
 rei totum reiciebat: percunctandi etiam aequum esse 3
 potestatem fieri patribus, num communicassent consilia
 cum aliquis sociorum Latini nominis [municipiorum],
 et num ope eorum in bello forent adiuti. id vero 4
 minime committendum esse Fulvius dicere, ut solli-
 citarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi
 et subicerentur indicibus, quis *neque quid dicerent* ne-
 que quid facerent, quicquam umquam pensi fuisset;
 itaque se eam quaestionem oppressurum extincturum-
 que. ab hoc sermone cum digressi essent, et Appius 5
 quamvis ferociter loquentem collegam non dubitaret
 tamen litteras super tanta re ab Roma expectaturum,
 Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto foret, di- 6
 mittens praetorium tribunis militum ac praefectis so-
 cium imperavit, uti duobus milibus equitum delectis
 denuntiarent, ut ad tertiam bucinam praesto essent.
 cum hoc equitatu nocte Teanum profectus prima luce 7
 portam intravit atque in forum perrexit; concursuque
 ad primum equitum ingressum facto magistratum Sidi-
 cinum citari iussit imperavitque, ut produceret Cam-
 panos, quos in custodia haberet. producti omnes vir- 8

gisque caesi ac securi percussi. inde citato equo Cales percurrit; ubi cum in tribunali consedisset productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit litterasque a C. Calpurnio praetore Fulvio et
 9 senatus consultum tradit. murmur ab tribunali totam contionem pervasit, differri rem integram ad patres de Campanis. et Fulvius id ita esse ratus acceptas litteras neque resolutas cum in gremio reposuisset, praeconi imperavit, ut licetorem lege agere iuberet. ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium.
 10 tum litterae lectae senatusque consultum serum ad impediendam rem actam, quae summa ope adproperata erat, ne impediri posset. consurgentem iam Fulvium Taurea Vibellius Campanus, per mediam vadens turbam, nomine inclamavit et, cum mirabundus, quidnam
 12 sese vellet, resedisset Flaccus, "me quoque" inquit "iube occidi, ut gloriari possis multo fortio-
 13 ipse es, virum abs te occisum esse." cum Flaccus negaret profecto satis compotem mentis esse, modo prohiberi etiam se, si id vellet, senatus consulto di-
 14 ceret, tum Vibellius "quando quidem" inquit "capta patria, propinquis amicisque amissis, cum ipse manu mea coniugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quae his civibus meis, petatur a virtute invisae
 15 huius vitae vindicta." atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus ante pedes
 1 imperatoris moribundus procubuit. XVI. Quia et quod ad supplicium attinet Campanorum et pleraque alia de Flacci unius sententia acta erant, mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuae quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales neque sua manu interfectum, sed cum inter ceteros ad palum deligatus *quiritarum*, quia parum inter strepitus exaudiri possent quae vociferabatur, silentium
 3 fieri Flaccum iussisse; tum Tauream illa, quae ante memorata sunt, dixisse, virum se fortissimum ab ne-

quaquam pari ad virtutem occidi; sub haec dicta iussu proconsulis praeconem ita pronuntiasse: "licetor, viro
 4 forti adde virgas et in eum primum lege age." lectum quoque senatus consultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt; sed quia adscriptum in senatus consulto fuerit, si ei videretur, integram rem ad senatum reiceret, interpretatum esse, quid magis e re publica duceret, aestimationem sibi permissam.

Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Ca-
 5 latia in deditionem acceptae. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. ita ad septuaginta 6 principes senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi; alii per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati variis casibus interierunt; multitudo alia civium Campanorum venum data. de urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam 7 delendam censentibus urbem praevalidam, propinquam, inimicam. ceterum praesens utilitas vicit; nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandae multitudo incola-
 8 rum libertinorumque et institorum opificumque retenta; ager omnis et tecta publica populi Romani facta. ceterum habitari tantum tamquam urbem Capuam fre-
 9 quentarique placuit, corpus nullum civitatis nec senatum nec plebis concilium nec magistratus esse: sine 10 consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore; praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros. ita ad Capuam res compositae consilio ab omni parte 11 laudabili: severe et celeriter in maxime noxios animadversum; multitudo civium dissipata in nullam spem reditus; non saevitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque, et cum emolumento quaesita etiam 12 apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cuius ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt populi

13 ingemuissent; confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus sociis et quam nihil in Hannibale auxili ad receptos in fidem tuendos esset.

1 XVII. Romani patres perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex milia peditum et trecentos equites, quos ipse legisset, et socium Latini nominis peditum numerum parem et octingentos equites
2 decernunt. eum exercitum Puteolis in naves inpositum Nero in Hispaniam transportavit. cum Tarracoenem navibus venisset expositisque ibi copiis et navibus subductis socios quoque navalis multitudinis augendae
3 causa armasset, profectus ad Hiberum flumen exercitum ab Ti. Fonteio et L. Marcio accepit. inde pergit
4 ad hostis ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat; in Ausetanis is locus est inter oppida Iiturgim et Mentissam. huius saltus fauces Nero *in-*
5 *sedit.* Hasdrubal, cum in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde emissus foret, se omnem
6 exercitum ex Hispania deportaturum. quam rem cum laeto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal conloquio petivit, ut coram leges conscriberentur de tradendis arcibus urbium dieque statuenda, ad quam praesidia deducerentur, suaque omnia sine
7 fraude Poeni deportarent. quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal quacumque posset
8 evadere e saltu iussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas cum ad hostem silentio fallendum aptior tum ad evadendum per artas semitas
9 ac difficilis esset. ventum insequenti die ad conloquium est; sed loquendo plura scribendoque dedita opera, quae in rem non essent, die consumpto in posterum
10 dilatum est. addita insequens nox spatium dedit et
11 alios emittendi. nec postero die res finem invenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus noctesque

emittendis clam e castris Carthaginiensibus absumptae. et postquam pars maior emissa exercitus erat, iam ne iis quidem, quae ultro dicta erant, stabatur, minus-
12 que ac minus cum timore simul fide decrescente conveniebat. iam ferme pedestres omnes copiae evaserant e saltu, cum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem conloquium differret: illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei seriae esse. ne tum quidem
13 suspecta fraus cum esset, data venia eius diei, extemploque Hasdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus sine ullo tumultu in tutum evasit. hora ferme
14 quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. tum demum
15 Claudius Punicam fraudem adgnosens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi paratus confingere acie; sed hostis detrectabat pugnam. leviam tamen
16 proelia inter extremum Punicum agmen praecursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter haec Hispaniae populi nec qui post
1 cladem acceptam defecerant redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. et Romae senatui populoque post
2 receptam Capuam non Italiae iam maior quam Hispaniae cura erat. et exercitum augeri et imperatorem mitti placebat. nec tam, quem mitterent, satis con-
3 stabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. cum alii
4 alium nominarent, postremum eo decursum est, ut proconsuli creando in Hispaniam comitia haberentur; diemque comitiis consules edixerunt. primo expecta-
5 verant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. quae ut destituta expectatio est, redintegratus luctus acceptae cladis desideriumque imperatorum amissorum. maesta itaque civitas, prope
6 inops consilii, comitorum die tamen in campum de-

scendit; atque in magistratus versi circumspectant ora principum aliorum alios intuentium fremuntque adeo perditas res desperatumque de re publica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere, cum subito P. Cornelius, *P. Cornelii*, qui in Hispania ceciderat, filius, quattuor et viginti ferme annos natus, professus se petere in superiore, unde conspici posset, loco constitit. in quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. iussi deinde inire suffragium ad unum omnes non centuriae modo sed etiam homines P. Scipioni imperium esse in Hispania iusserunt. ceterum post rem actam, ut iam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent? nonne favor plus valisset quam ratio? aetatis maxime paenitebat; quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque ex funestis duabus familiis in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patriumque res gerendae essent, proficiscentis. XIX. quam ubi ab re tanto impetu acta sollicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata contione ita de aetate sua imperioque mandato et bello, quod gerendum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque et impleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani aut ratio ex fiducia rerum subicere solet. fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab iuventa in ostentationem earum compositus, pleraque apud multitudinem aut *ut* per nocturnas visa species aut velut divinitus mente monita agens, sive et ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque velut sorte oraculi missa sine cunctatione exsequerentur. ad hoc iam inde ab initio praeparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret ingressusque aedem consideret et plerumque solus in secreto ibi tempus

tereret. hic mos, *quem* per omnem vitam servabat, seu consulto seu temere vulgatae opinioni fidem apud quosdam fecit stirpis eum divinae virum esse, rettulitque famam in Alexandro Magno prius vulgatam, et vanitate et fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris eius visam persaepe prodigii eius speciem interventuque hominum evolutam repente atque ex oculis elapsam. his miraculis nunquam ab ipso elusa fides est; quin potius aucta arte quadam nec abnuendi tale quicquam nec palam adfirmandi. multa alia eiusdem generis, alia vera, alia adsimulata, admirationis humanae in eo iuvene excesserant modum; quibus freta tunc civitas aetati haudquaquam maturae tantam rerum molem tantumque imperium permisit.

Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat quaeque a Puteolis cum C. Nerone traiectae erant, decem milia militum et *mille* equites adduntur; et M. Iunius Silanus propraetor adiutor ad res gerendas datus est. ita cum triginta navium classe — omnes autem quinqueremes erant — ab ostiis Tiberinis profectus praeter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum et deinde Pyrenaei circumvectus promunturium, Emporiis, urbe Graeca — oriundi et ipsi a Phocaea sunt —, copias exposuit. inde sequi navibus iussis Tarraconem pedibus profectus conventum omnium sociorum — etenim legationes ad famam eius ex omni se provincia effuderant — habuit. naves ibi subduci iussit remissis quattuor triremibus Massiliensium, quae officii causa ab domo prosecutae fuerant. responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare coepit ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret, ingensque omnibus, quae diceret, cum maiestas inesset tum fides. XX. profectus ab Tarracone et civitates sociorum et hiberna exercitus adiit conlaudavitque milites, quod duabus tantis deinceps cladibus icti provinciam ob-

2 tinuissent nec fructum secundarum rerum sentire hostis
 3 passi omni eis Hiberum agro eos arcuissent sociosque
 4 cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum
 5 tanto honore, ut facile appareret nihil minus vereri
 6 quam ne quis obstaret gloriae suae. successit inde
 7 Neroni Silanus, et in hiberna milites novi deducti.
 8 Scipio omnibus, quae adeunda agendaque erant, mature
 9 aditis peractisque Tarraconem concessit. nihilo minor
 10 fama apud hostis Scipionis erat quam apud civis so-
 11 ciosque, et divinatio quaedam futuri, quo minus ratio
 12 timoris reddi poterat oborti temere, maiorem inferens
 13 metum. in hiberna diversi concesserant, Hasdrubal
 14 Gisgonis usque ad Oceanum et Gadis, Mago in medi-
 15 terranea maxime supra Castulonensem saltum; Has-
 16 drubal Hamilcaris filius proximus Hiberno circa Sagun-
 17 tum hibernavit.

7 Aestatis eius extremo, qua capta est Capua et
 8 Scipio in Hispaniam venit, Punica classis ex Sicilia
 9 Tarentum accita ad arcendos commeatus praesidi Ro-
 10 mani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem
 11 omnis ad arcem a mari aditus, sed adsidendo diutius
 12 artiorem annonam sociis quam hosti faciebat. non
 13 enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora aper-
 14 tosque portus praesidio navium Punicarum poterat,
 15 quantum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex
 16 omni genere hominum absumebat, ut arcis praesidium
 17 etiam sine invecto, quia pauci erant, ex ante prae-
 18 parato sustentari posset, Tarentinis classique ne in-
 19 vectum quidem sufficeret. tandem maiore gratia quam
 20 venerat classis dimissa est. annona haud multum laxa-
 21 verat, quia remoto maritimo praesidio subvehi fru-
 22 mentum non poterat.

1 XXI. Eiusdem aestatis exitu M. Marcellus ex Si-
 2 cilia provincia cum ad urbem venisset, a C. Calpurnio
 3 praetore senatus ei ad aedem Bellonae datus est. ibi
 4 cum de rebus ab se gestis disseruisset, questus leniter
 5 non suam magis quam militum vicem, quod provincia

confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit,
 ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit.
 cum multis verbis actum esset, utrum minus conve- 3
 niret, cuius nomine absentis ob res prospere ductu
 eius gestas supplicatio decreta foret et dis immortali-
 bus habitus honos, ei praesenti negare triumphum, an 4
 quem tradere exercitum successori iussissent, quod nisi
 manente in provincia bello non decerneretur, eum quasi
 debellato triumphare, cum exercitus testis meriti at-
 que immeriti triumphum abesset, medium visum, ut ovans 5
 urbem iniret. tribuni plebis ex auctoritate senatus ad
 6 populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans
 iniret, imperium esset. pridie quam urbem iniret, in 6
 monte Albano triumphavit; inde ovans multam prae
 se praedam in urbem intulit: cum simulacro captarum 7
 Syracusarum catapultae ballistaeque et alia omnia in-
 8 strumenta belli lata et pacis diuturnae regiaeque opu-
 9 lentiae ornamenta, argenti aerisque fabrefacti vis, alia
 10 supellex pretiosaque vestis et multa nobilia signa,
 11 quibus inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae
 fuerant. Punicae quoque victoriae signum octo ducti 9
 elephantum. et non minimum fuere spectaculum cum
 coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus et Moe-
 10 ricus Hispanus, quorum altero duce nocturno Syra-
 11 cusas introitum erat, alter Nasum quodque ibi praesidii
 erat prodiderat. his ambobus civitas data et quingena 11
 iugera agri, Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius
 aut hostium populi Romani fuisset, et aedes Syracusis
 cuius vellet eorum, in quos belli iure animadversum
 12 esset; Moerico Hispanisque, qui cum eo transierant,
 13 urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano
 defecissent, iussa dari. id M. Cornelio mandatum, ut,
 14 ubi ei videretur, urbem agrumque eis adsignaret. in
 eodem agro Belligeni, per quem inlectus ad transitio-
 nem Moericus erat, quadringenta iugera agri decreta.
 Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis
 15 octo milia peditum, tria Numidarum equitum exposuit.

ad eos Murgentia et Ergetium urbes defecere. secutae
 defectionem earum Hybla et Macella sunt et igno-
 15 biliores quaedam aliae. et Numidae praefecto Muttine
 vagi per totam Siciliam sociorum populi Romani agros
 16 urebant. super haec exercitus Romanus iratus, partim
 quod cum imperatore non devectus ex provincia esset,
 partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni
 fungebantur militia, magisque eis auctor ad seditio-
 17 nem quam animus deerat. inter has difficultates M. Cor-
 nelius praetor et militum animos nunc consolando nunc
 castigando sedavit et civitates omnis, quae defecerant,
 in dicionem redegit atque ex iis Murgentiam Hispani-
 nis, quibus urbs agerque debebatur ex senatus con-
 sulto, attribuit.

1 XXII. Consules cum ambo Apuliam provinciam
 haberent, minusque iam terroris a Poenis et Hanni-
 bale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque pro-
 vincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Laevino
 2 successit. Fulvius Romam comitiorum causa arcessitus
 cum comitia consulibus rogandis haberet, praerogativa
 Voturia iuniorum T. Manlium Torquatum et T. Ota-
 3 cilium absentem consules dixit. cum ad Manlium, qui
 praesens erat, gratulandi causa turba coiret, nec dubius
 esset consensus populi, magna circumfusum turba ad
 4 tribunal consulis venit petitque, ut pauca sua verba
 audiret centuriamque, quae tulisset suffragium, revo-
 5 cari iuberet. erectis omnibus expectatione, quidnam
 postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit:
 6 impudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui,
 cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi
 7 aliorum capita ac fortunas committi. proinde, si vi-
 deretur ei, redire in suffragium Voturiam iuniorum
 iuberet et meminisse in consulibus creandis belli, quod
 8 in Italia sit, temporumque rei publicae. vixdum re-
 quiesse auris a strepitu et tumultu hostili, quo paucos
 ante menses invaserint prope moenia Romana. post
 haec cum centuria frequens succlamasset nihil se mutare

sententiae eosdemque consules dicturos esse, tum Tor- 9
 quatus "neque ego vestros" inquit "mores consul ferre
 potero, neque vos imperium meum. redite in suffra-
 gium et cogitate bellum Punicum in Italia et hostium
 duces Hannibalem esse." tum centuria et auctoritate 10
 mota viri et admirantium circa fremitu petiit a con-
 sule, ut Voturiam seniorum citaret: velle sese cum 11
 maioribus natu conloqui et ex auctoritate eorum con-
 sules dicere. citatis Voturia senioribus datum secreto
 in Ovili cum iis conloquendi tempus. seniores de tribus 12
 consulendum dixerunt esse, duobus plenis iam hono-
 rum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum
 aliquem adversus Poenos consulem creari vellent, M.
 Valerio Laevino: egregie adversus Philippum regem
 terra marique rem gessisse. ita de tribus consulta- 13
 tione data senioribus dimissis iuniores suffragium in-
 eunt. M. [Marcellum] Claudium fulgentem tum Sicilia
 domita et M. Valerium absentis consules dixerunt.
 auctoritatem praerogativae omnes centuriae secutae
 sunt. eludant nunc antiqua mirantis: non equidem, 14
 si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis
 quam norunt, aut principes graviores temperantiores-
 que a cupidine imperii aut multitudinem melius mo-
 ratam censeam fieri posse. centuriam vero iuniorum 15
 seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio
 mandaret, vix ut veri simile sit, parentium quoque
 hoc saeculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.
 XXIII. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso 1
 et L. Manlius Acidinus et C. Laetorius et L. Cincius
 Alimentus creati sunt. forte ita incidit, ut comitiis 2
 perfectis nuntiaretur T. Otacilium, quem T. Manlio,
 nisi interpellatus ordo comitiorum esset, conlegam ab-
 sentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in
 Sicilia esse. — Ludi Apollinares et priore anno fuerant 3
 et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio praetore,
 senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. — Eodem 4
 anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. in aede

Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine
 5 icta decussaque ad Victorias, quae in antefixis erant,
 haesit neque inde procidit. et Anagninae et Fregellis
 nuntiatum est murum portasque de caelo tactas, et in
 foro Subertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse,
 et Ereti lapidibus pluvisse, et Reate mulam peperisse.
 6 ea prodigia hostiis maioribus sunt procurata, et ob-
 secratio in unum diem populo indicta et novemdiale
 sacrum. — Sacerdotes publici aliquot eo anno demor-
 7 tui sunt novique suffecti: in locum M. Aemili Num-
 idae decemviri sacrorum M. Aemilius Lepidus, in
 locum M. Pomponi Mathonis pontificis C. Livius, in
 8 locum Sp. Carvili Maximi auguris M. Servilius. T. Ota-
 cilius Crassus pontufex quia exacto anno mortuus erat,
 ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Clau-
 dius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flamo-
 nio abiit.

1 XXIV. Per idem tempus M. Valerius Laevinus,
 temptatis prius per secreta colloquia principum animis,
 ad indictum ante ad id ipsum concilium Aetolorum
 2 classe expedita venit. ubi cum Syracusas Capuamque
 captam in fidem in Italia Siciliaeque rerum secunda-
 3 rum ostentasset adiecissetque iam inde a maioribus
 traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus
 alios in civitatem atque aequum secum ius accepissent,
 alios in ea fortuna haberent, ut socii esse quam cives
 4 mallent; Aetolos eo in maiore futuros honore, quod
 gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent:
 5 Philippum eis et Macedonas gravis accolas esse, quo-
 rum se vim ac spiritus et iam fregisse et eo redac-
 turum esse, ut non iis modo urbibus, quas per vim
 ademissent Aetolis, excedant, sed ipsam Macedoniam
 6 infestam habeant; et Acarnanas, quos aegre ferrent
 Aetoli a corpore suo diremptos, restitutum se in
 7 antiquam formulam iurisque ac dicionis eorum —: haec
 dicta promissaque a Romano imperatore Scopas, qui
 tum praetor gentis erat, et Dorimachus, princeps Aeto-

lorum, adfirmaverunt auctoritate sua, minore cum vere-
 cundia et maiore cum fide vim maiestatemque populi
 Romani extollentes. maxime tamen spes potiundae 8
 movebat Acarnaniae. igitur conscriptae condiciones,
 quibus in amicitiam societatemque populi Romani veni-
 rent, additumque, ut, si placeret vellentque, eodem 9
 iure amicitiae Elei Lacedaemoniique et Attalus et Pleu-
 ratus et Scerdilaedus essent, Asiae Attalus, hi Thra-
 cum et Illyriorum reges; bellum ut extemplo Aetoli 10
 cum Philippo terra gererent; navibus ne minus viginti
 quinque quinquerebus adiuvaret Romanus; urbium 11
 Corcyrae tenus ab Aetolia incipienti solum tectaque
 et muri cum agris Aetolorum, alia omnis praeda populi
 Romani esset, darentque operam Romani, ut Acarna-
 niam Aetoli haberent; si Aetoli pacem cum Philippo 12
 facerent, foederi adscriberent ita ratam fore pacem, si
 Philippus arma ab Romanis sociisque quique eorum
 dicionis essent abstinuisset; item, si populus Romanus 13
 foedere iungeretur regi, ut caveret, ne ius ei belli in-
 ferendi Aetolis sociisque eorum esset. haec convene- 14
 runt conscriptaque biennio post Olympiae ab Aetolis,
 in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monu-
 mentis essent, sunt posita. morae causa fuerant re- 15
 tenti Romae diutius legati Aetolorum. nec tamen
 impedimento id rebus gerendis fuit: et Aetoli extemplo
 moverunt adversus Philippum bellum, et Laevinus Za-
 cynthum — parva insula est propinqua Aetoliae, urbem
 unam eodem, quo ipsa est, nomine habet —, eam praeter
 arcem vi cepit et Oeniadas Nasumque Acarnanum captas
 Aetolis contribuit; Philippumque satis implicatum bello 16
 finitimo ratus, ne Italiam Poenosque et pacta cum
 Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Aetolorum defectio Pellae hiber- 1
 nanti adlata est. itaque, quia primo vere moturus
 exercitum in Graeciam erat, ut Illyrios finitimasque 2
 eis urbes ab tergo metu quietas Macedonia haberet,
 expeditionem subitam in Oricinorum atque Apollonia-

tium fines fecit egressosque Apolloniatas cum magno
 3 terrore ac pavore compulit intra muros. vastatis proximi-
 mis Illyrici in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter;
 inde Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam
 4 transitum Dardanis facturam, cepit. his raptim actis
 memor Aetolici iunctique cum eo Romani belli per
 Pelagoniam et Lyncum et Bottiaeam in Thessaliam
 5 descendit — ad bellum secum adversus Aetolos cap-
 pensendum incitari posse homines credebat — et relicto
 ad fauces Thessaliae Perseo cum quattuor milibus ar-
 6 matorum ad arcendos aditu Aetolos, ipse, priusquam
 maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque
 7 inde in Thraciam exercitum ac Maedos duxit. incurrere
 ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occu-
 patum externo bello ac sine praesidio esse regnum
 8 sensisset. ad frangendas igitur vires vastare agros et
 urbem Iamphorynnam, caput arcemque Maedicae, op-
 9 pugnare coepit. Scopas ubi profectum in Thraciam
 regem occupatumque ibi bello audivit, armata omni
 iuventute Aetolorum bellum inferre Acarnaniae parat.
 10 adversus quos Acarnanum gens, et viribus impar et
 iam Oeniadas Nasumque amissa cernens Romanaque
 insuper arma ingruere, ira magis instruit quam con-
 11 silio bellum. coniugibus liberisque et senioribus super
 sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab
 quindecim ad sexaginta annos coniurant nisi victores
 12 se non redituros: qui victus acie excessisset, eum ne
 quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram execra-
 tionem in popularis, obtestationem quam sanctissimam
 13 potuerunt adversus hospites composuerunt precatique
 simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidis-
 sent, eos uno tumulo contegerent adicerentque humatis
 14 titulum: "hic siti sunt Acarnanes, qui adversus vim
 atque iniuriam Aetolorum pro patria pugnantes mor-
 15 tem occubuerunt." per haec incitatis animis castra
 in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. nuntiis
 ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset,

omittere Philippum id, quod in manibus erat, coege-
 runt bellum Iamphorynna per deditionem recepta et
 prospero alio successu rerum. Aetolorum impetum 16
 tardaverat primo coniurationis fama Acarnanicae, deinde
 auditus Philippi adventus regredi etiam in intimos
 coegit fines. nec Philippus, quamquam, ne opprime- 17
 rentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium
 est progressus. inde, cum audisset reditum Aetolorum
 ex Acarnania, et ipse Pellam rediit. XXVI. Laevinus 1
 veris principio a Corcyra profectus navibus superato
 Leucata promunturio cum venisset Naupactum, Anti-
 cyram inde se petiturum edixit, ut praesto ibi Scopas
 Aetolique essent. sita Anticyra est in Locride laeva 2
 parte sinum Corinthiacum intranti. breve terra iter 3
 eo, brevis navigatio ab Naupacto est. tertio ferme
 post die utrimque oppugnari coepta est. gravior a
 mari oppugnatio erat, quia et tormenta machinaeque
 omnis generis in navibus erant, et Romani inde op-
 pugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per
 deditionem Aetolis traditur, praeda ex pacto Romanis
 cessit. litterae *interea* Laevino redditae consulem eum 4
 absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpi-
 cium. ceterum diuturno ibi morbo implicitus serius
 spe omnium Romam venit.

M. Marcellus cum idibus Martiis consulatum inisset, 5
 senatum eo die moris modo causa habuit, professus
 nihil se absente conlega neque de re publica neque de
 provinciis acturum. scire se frequentis Siculos prope 6
 urbem in villis obtrectatorum suorum esse; quibus
 tantum abesse ut per se non liceat palam Romae cri-
 mina [edita] ficta ab inimicis vulgare, ut, ni simularent 7
 aliquem sibi timorem absente conlega dicendi de con-
 sule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit.
 ubi quidem conlega venisset, non passurum quicquam
 prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur.
 dilectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habi- 8
 tum, ut quam plurimi questum de se Romam venirent;

eundem litteris falsis urbem inplesse, bellum in Sicilia
 9 esse, ut suam laudem minuatur. moderati animi glo-
 riam eo die adeptus consul senatum dimisit; ac prope
 iustitiam omnium rerum futuram videbatur, donec alter
 10 consul ad urbem venisset. otium, ut solet, excitavit
 plebis rumores: belli diuturnitatem et vastatos agros
 circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, ex-
 haustam dilectibus Italiam et prope quotannis caesos
 11 exercitus querebantur, et consules bellicosos ambo viros
 acresque nimis et feroces creatos, qui vel in pace
 tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello
 respirare civitatem forent passuri.

1 XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quae pridie
 Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum in-
 2 cendium ortum. eodem tempore septem tabernae, quae
 postea quinque, et argentariae, quae nunc novae ap-
 3 pellantur, arsere; comprehensa postea privata aedificia
 — neque enim tum basilicae erant —, comprehensae
 lautumiae forumque piscatorium et atrium regium.
 4 aedis Vestae vix defensa est tredecim maxime servo-
 rum opera, qui in publicum redempti ac manu missi
 5 sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit; nec
 ulli dubium erat humana id fraude factum esse, quod
 pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent.
 6 itaque consul ex auctoritate senatus pro contione edixit,
 qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur,
 praemium fore libero pecuniam, servo libertatem.
 7 eo praemio inductus Campanorum Calaviorum servus —
 Manus ei nomen erat — indicavit dominos et quin-
 que praeterea iuvenes nobiles Campanos, quorum pa-
 rentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium
 8 fecisse vulgoque facturos alia, ni comprehendantur. con-
 prehensi ipsi familiaeque eorum. et primo elevabatur
 index indiciumque: pridie eum verberibus castigatum
 ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re
 9 fortuita crimen commentum; ceterum ut coram coar-
 guebantur, et quaestio ex ministris facinoris foro medio

haberi coepta est, fassi omnes, atque in dominos ser-
 vosque conscios animadversum est. indici libertas data
 et viginti milia aeris.

Consuli Laevino Capuam praetereunti circumfusa 10
 multitudo Campanorum est obsecrantium cum lacri-
 mis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret oratum,
 si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad
 ultimum perditum irent nomenque Campanorum a
 Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus sibi privatam simul- 11
 tatem cum Campanis negare ullam esse; publicas
 inimicitias et esse et futuras, quoad eo animo esse
 erga populum Romanum sciret. nullam enim in terris 12
 gentem esse, nullum infestiorum populum nomini Ro-
 mano. ideo se moenibus inclusos tenere eos, quia, si
 qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros
 vagari et laniare et trucidare quodcumque obvium
 detur. alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Ro- 13
 mam incendendam profectos. inventurum in semusto
 foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestae 14
 aedem petitam et aeternos ignes et conditum in pene-
 trali fatale pignus imperi Romani. se minime censere
 tutum esse Campanis potestatem intrandi Romana
 moenia fieri. Laevinus Campanos iure iurando a Flacco 15
 adactos, quinto die, quam ab senatu responsum acce-
 pissent, Capuam redituros, sequi se Romam iussit. hac 16
 circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis
 secutisque Romam, praebuit *speciem dolentis duarum*
clarissimarum urbium excidio ac celeberrimis viris
victos bello accusatores in urbem adducentis.

De re publica tamen primum ac de provinciis 17
 ambo consules ad senatum rettulere. XXVIII. ibi Lae- 1
 vinus, quo statu Macedonia et Graecia, Aetoli, Acar-
 nanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset
 terra marique, exposuit: Philippum, inferentem bellum 2
 Aetolis, in Macedoniam retro ab se compulsam ad in-
 tuma penitus regni abisse, legionemque inde deduci
 posse; classem satis esse ad arcendum Italia regem.

3 haec de se deque provincia, cui praefuerat, consul-
 tum de provinciis communis relatio fuit. decrevere
 patres, ut alteri consulum Italia bellumque cum Han-
 nibale provincia esset, alter classem, cui T. Otacilius
 praefuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prae-
 4 tore obtineret. exercitus eis duo decreti, qui in Etruria
 Galliaque essent; eae quattuor erant legiones; urbanae
 duae superioris anni in Etruriam, duae, quibus Sul-
 5 picius consul praefuisset, in Galliam mitterentur; Galliae
 et legionibus praeesset, quem consul, cuius Italia pro-
 6 vincia esset, praefecisset; in Etruriam C. Calpurnius
 post praeturam prorogato in annum imperio missus.
 et Q. Fulvio Capua provincia decreta prorogatumque
 7 in annum imperium; exercitus civium sociorumque
 minui iussus, ut ex duabus legionibus una legio, quin-
 8 que milia peditum et trecenti equites essent, dimissis,
 qui plurima stipendia haberent, et sociorum septem
 milia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem
 9 ratione stipendiorum habita in veteribus militibus di-
 mittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni nec de
 provincia Apulia nec de exercitu, quem habuerat, quic-
 quam mutatum; tantum in annum prorogatum imperi-
 um est. P. Sulpicius, conlega eius, omnem exercitum
 10 praeter socios navalis iussus dimittere est. item ex
 Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeesset, ubi consul
 11 in provinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio prae-
 tori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati
 12 duarum instar legionum. totidem legiones in Sardi-
 niam P. Manlio Vulsoni praetori decretae, quibus L. Cor-
 13 nelius in eadem provincia priore anno praefuerat. ur-
 banas legiones ita scribere consules iussi, ne quem
 militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii,
 Q. Fulvi fuisset, neve eo anno plures quam una et
 viginti Romanae legiones essent.

1 XXIX. His senatus consultis perfectis sortiti pro-
 vincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum
 2 bello adversus Hannibalem Laevino evenit. quae sors,

velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos
 expectatione sortis in consulum conspectu stantis, ut
 comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos
 hominum converterint et postmodo sermones prae-
 buerint. circumibant enim senatorum domos cum veste 3
 sordida adfirmantes se non modo suam quosque patriam
 sed totam Siciliam relicturos, si eo Marcellus
 iterum cum imperio redisset. nullo suo merito eum 4
 ante inplacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Ro-
 mam de se questum venisse Siculos sciat, facturum!
 obrui Aetnae ignibus aut mergi fretó satius illi in-
 sulae esse quam velut dedi noxae inimico. hae Sicu- 5
 lorum querellae domos primum nobilium circumlatae
 celebrataeque sermonibus, quos partim misericordia
 Siculorum partim invidia Marcelli excitabat, in sena-
 tum etiam pervenerunt. postulatum a consulibus est, 6
 ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Mar-
 cellus, si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam
 forsitan futuram fuisse sententiam suam dicere: nunc, 7
 ne quis timore frenari eos dicere possit, quo minus
 de eo libere querantur, in cuius potestate mox futuri
 sint, si conlegae nihil intersit, mutare se provinciam
 paratum esse. deprecari senatus praedictum: nam 8
 cum extra sortem conlegae optionem dari provinciae
 inicium fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo con-
 tumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? ita 9
 senatus, cum, quid placeret, magis ostendisset quam
 decresset, dimittitur. inter ipsos consules permutatio
 provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hanniba-
 lem, facta est, ut, ex quo primus post adversa omnia 10
 secundae pugnae gloriam ceperat, in eius laudem post-
 remus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime
 bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis Siculi in senatum 1
 introducti multa de Hieronis regis fide perpetua erga
 populum Romanum verba fecerunt in gratiam publicam
 avertentes; Hieronymum ac postea Hippocraten atque 2

Epiciden tyrannos cum ob alia tum propter defectio-
nem ab Romanis ad Hannibalem invisos fuisse sibi.
ob eam causam et Hieronymum a principibus iuven-
3 tutis prope publico consilio interfectum, et in Epi-
cydis Hippocratisque caedem septuaginta nobilissimo-
rum iuvenum coniurationem factam; quos Marcelli mora
destitutos, quia ad praedictum tempus exercitum ad
Syracusas non admovisset, indicio facto omnis ab
4 tyrannis interfectos. eam quoque Hippocratis et Epi-
cydis tyrannidem Marcellum excitasse Leontinis cru-
5 deliter direptis. numquam deinde principes Syracusa-
norum desisse ad Marcellum transire pollicerique se
urbem, cum vellet, ei tradituros; sed eum primo vi
6 capere maluisse; dein, cum id neque terra neque mari
omnia expertus potuisset, auctores traditarum Syra-
cusarum fabrum aerarium Sosim et Moericum Hispanum
quam principes Syracusanorum habere, totiens
id nequiquam ultro offerentis, praeoptasse, quo scilicet
7 iustiore de causa vetustissimos socios populi Romani
trucidaret ac diriperet. si non Hieronymus ad Hanni-
balem defecisset, sed populus Syracusanus et senatus,
si portas Marcello Syracusani publice et non oppressis
Syracusanis tyranni eorum Hippocrates et Epicides
clausissent, si Carthaginiensium animis bellum cum
8 populo Romano gessissent, quid ultra quam quod fecerit,
nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum
9 potuisse? certe praeter moenia et tecta exhausta urbis
et refracta ac spoliata deum delubra, dis ipsis orna-
mentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse.
10 bona quoque multis adempta, ita ut ne nudo quidem
solo, reliquiis direptae fortunae, alere sese ac suos
possent. orare se patres conscriptos, ut, si nequeant
omnia, saltem quae compareant cognoscique possint,
11 restitui dominis iubeant. talia conquestos cum exce-
dere ex templo, ut de postulatis eorum patres consuli
12 possent, Laevinus iussisset, "maneant immo," inquit
Marcellus, "ut coram iis respondeam, quando ea con-

dicione pro vobis, patres conscripti, bella gerimus, ut
victos armis accusatores habeamus, duae captae hoc
anno urbes, Capua Fulvium reum, Marcellum Syra-
cusae habeant." XXXI. reductis in curiam legatis 1
tum consul "non adeo maiestatis" inquit "populi Ro-
mani imperique huius oblitus sum, patres conscripti,
ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus
causam accusantibus Graecis fuerim. sed non quid ego 2
fecerim in disquisitionem venit, — nam quidquid in
hostibus feci ius belli defendit —, sed quid isti pati
debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest,
nunc an vivo Hierone Syracusas violaverim. sin autem 3
desciverunt a populo Romano, legatos nostros ferro
atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt,
exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt,
quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur?
tradentis urbem principes Syracusanorum aversatus 4
sum; Sosim et Moericum Hispanum, quibus tantam
rem crederem, potiores habui. non estis extremi Sy-
racusanorum, quippe qui aliis humilitatem obiciatis:
quis est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui 5
armatos milites meos in urbem accepturum promiserit?
odistis et exsecramini eos, qui fecerunt, et ne hic
quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum
abest, ut et ipsi tale quicquam facturi fueritis. ipsa 6
humilitas eorum, patres conscripti, quam isti obiciunt,
maximo argumento est me neminem, qui navatam
operam rei publicae nostrae vellet, aversatum esse. et 7
antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis
nunc ad conloquium eundo temptavi pacem; et post-
eaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec
mihi ipsi congresso ad portas cum principibus respon-
sum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus
tandem vi atque armis Syracusas cepi. quae captis 8
acciderint, apud Hannibalem et Carthaginienses victos
iustius quam apud victoris populi senatum quererentur.
ego, patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus 9

essem, numquam spoliis earum urbem Romam exornarem. quae autem singulis victor aut ademi aut dedi, cum belli iure tum ex cuiusque merito satis scio me fecisse. ea vos rata habeatis, patres conscripti, necne, magis rei publicae interest quam mea. quippe mea fides exsoluta est; ad rem publicam pertinet, ne acta mea rescindendo alios in posterum segniore duces faciatis. et quoniam coram et Siculorum et mea verba audistis, patres conscripti, simul templo excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit." ita dimissi Siculi, et ipse in Capitolium ad dilectum discessit.

XXXII. consul alter de postulatis Siculorum ad patres rettulit. ibi cum diu sententiis certatum esset, et magna pars senatus, principe eius sententiae T. Manlio Torquato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostibus et Syracusanorum et populi Romani, et urbem recipi, non capi, et receptam legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute bello adfligi: inter tyrannorum et ducis Romani certamina praemium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam perisse, horreum atque aerarium quondam populi Romani, cuius munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello adiuta ornataque res publica esset. si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperi Romani cultor, quo ore aut Syracusas aut Romam ei ostendi posse, cum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexerit, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriae suae visurus sit? — haec taliaque cum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt patres: acta M. Marcelli, quae is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse; in relicum curae senatui fore rem Syracusanam mandaturosque consuli Laevino, ut, quod sine iactura rei publicae fieri posset, fortunis eius civitatis consuleret. missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et

introducitis Siculis senatus consultum recitatum est, legatique benigne appellati ac dimissi ad genua se Marcelli consulis proiecerunt * et obsecrantes, ut, quae deplorandae ac levandae calamitatis causa dixissent, veniam eis daret et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet. pollicens hoc consul elementer appellatos eos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causa durior erat. neque enim meritas poenas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent; sed satis pensum poenarum tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus credebant: paucos nobilium superesse, quos nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius consulerent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos adfinitatibus plerosque et propinquis etiam cognationibus ex conubio vetusto iunctos. summotis deinde e templo paulisper dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset — mortuus enim post captam Claudius consul erat —, ut coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur. dein cum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos eius, et Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant, in senatu viderent nec Fulvium avocari a Capua nec differri Campanos vellent, interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cuius ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat, "in consilio" inquit "arbitror me fuisse consulibus, Capua capta cum quaeretur, ecqui Campanorum bene meritus de re publica nostra esset. duas mulieres conpertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuae habitantem et Paculam Cluviam, quae quondam quaestum corpore fecisset, illam cotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Romani, hanc captivis egentibus alimenta clam suppedi-

9 tasse; ceterorum omnium Campanorum eundem erga
 nos animum quem Carthaginensium fuisse, securique
 percussos a Q. Fulvio esse magis quorum dignitas
 10 inter alios quam quorum culpa eminebat. per sena-
 tum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, iniussu
 populi non video posse, idque et apud maiores nostros
 in Satricanis factum esse, cum defecissent, ut M. An-
 tistius tribunus plebis prius rogationem ferret, scisce-
 retque plebs, uti senatui de Satricanis sententiae di-
 11 cendae ius esset. itaque censeo cum tribunis plebis
 agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem
 ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis
 12 ius fiat." L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate
 senatus plebem in haec verba rogavit: "omnes Cam-
 pani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt
 in arbitrium dicionemque populi Romani Q. Fulvio
 13 proconsuli, quosque una secum dedidere, quaeque una
 secum dedidere, agrum urbemque, divina humanaque,
 utensiliaque sive quid aliud dediderunt, de iis rebus
 14 quid fieri velitis, vos rogo, Quirites." plebs sic iussit:
 "quod senatus iuratus, maxima pars, censeat, qui ad-
 1 sient, id volumus iubemusque." XXXIV. ex hoc plebei
 scito senatus consultus Oppiae Cliviaeque primum
 bona ac libertatem restituit: si qua alia praemia pe-
 2 tere ab senatu vellent, venire eas Romam. Campanis
 in familias singulas decreta facta, quae non operae
 3 pretium est omnia enumerare. aliorum bona publi-
 canda, ipsos liberosque eorum et coniuges vendendas
 extra filias, quae enupsissent, priusquam in populi
 4 Romani potestatem venirent; alios in vincula conden-
 dos, ac de iis posterius consulendum; aliorum Cam-
 panorum summam etiam census distinxerunt, publi-
 5 canda necne bona essent. pecua captiva praeter equos
 et mancipia praeter puberes virile secus et omnia, quae
 solo non continerentur, restituenda censuerunt dominis.
 6 Campanos omnis, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra-
 quam qui eorum aut ipsi aut parentes eorum apud

hostis essent, liberos esse iusserunt ita, ut nemo eorum 7
 civis Romanus aut Latini nominis esset, neve quis
 eorum, qui Capuae fuisset, dum portae clausae essent,
 in urbe agrove Campano intra certam diem maneret,
 locus ubi habitarent trans Tiberim, qui non contingeret
 Tiberim, daretur; qui nec Capuae nec in urbe Cam- 8
 pana, quae a populo Romano defecisset, per bellum
 fuissent, eos cis Lirim anem Romam versus; qui ad 9
 Romanos transissent, priusquam Capuam Hannibal ve-
 niret, cis Vulturum emovendos censuerunt, ne quis
 eorum propius mare quindecim milibus passuum agrum
 aedificiumve haberet. qui eorum trans Tiberim emoti 10
 essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent habe-
 rentve nisi in Veiente, Sutrimo Nepesinove agro, dum
 ne cui maior quam quinquaginta iugerum agri modus
 esset. senatorum omnium quique magistratus Capuae, 11
 Atellae, Calatiae gessissent bona venire Capuae iusse-
 runt, libera corpora, quae venum dari placuerat, Ro-
 mam mitti ac Romae venire. signa, statuas aeneas, 12
 quae capta de hostibus dicerentur, quae eorum sacra
 ac profana essent, ad pontificum collegium reiecerunt.
 ob haec decreta maestiores aliquanto, quam Romam 13
 venerant, Campanos dimiserunt. nec iam Q. Fulvii
 saevitiam in sese, sed iniquitatem deum atque execra-
 bilem fortunam suam incusabant.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque dilectus 1
 habitus. scripto deinde exercitu de remigum supple-
 mento agi coeptum; in quam rem cum neque hominum 2
 satis, nec, ex qua pararentur stipendiumque acciperent,
 pecuniae quicquam ea tempestate in publico esset,
 edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, 3
 sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque
 dierum triginta. ad id edictum tantus fremitus homi- 4
 num, tanta indignatio fuit, ut magis dux quam materia
 seditioni deesset: secundum Siculos Campanosque ple-
 bem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules
 sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos nihil reliqui 5

praeter terram nudam ac vastam habere. tecta hostis
 incendisse, servos agri cultores rem publicam abduxisse
 nunc ad militiam parvo aere emendo, nunc remiges
 6 imperando; si quid cui argenti aerisve fuerit, stipendio
 remigum et tributis annuis ablatum. se, ut dent, quod
 non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. bona
 sua venderent, in corpora, quae reliqua essent, saevi-
 rent. ne unde redimantur quidem quicquam superesse.
 7 haec non in occulto, sed propalam in foro atque oculis
 ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant,
 8 nec eos sedare consules nunc castigando, nunc con-
 solando poterant. spatium deinde iis tridui se dare
 ad cogitandum dixerunt; quo ipsi ad rem inspiciendam
 9 et expediendam usi sunt. senatum postero die habue-
 runt de remigum supplemento; ubi cum multa dis-
 seruissent, cur aequa plebis recusatio esset, verterunt
 orationem eo, ut dicerent privatis id seu aequum seu
 10 iniquum onus iniungendum esse: nam unde, cum pe-
 cunia in aerario non esset, paraturos navalis socios?
 quo modo autem sine classibus aut Siciliam obtineri
 aut Italia Philippum arceri posse aut tuta Italiae litora
 1 esse? XXXVI. cum in hac difficultate rerum consi-
 lium haereret, ac prope torpor quidam occupasset homi-
 2 num mentes, tum Laevinus consul: magistratus senatui
 et senatum populo, sicut honore praestent, ita ad
 omnia, quae dura atque aspera essent, subeunda duces
 3 debere esse. "si, quod iniungere inferiori velis, id
 prius in te ac tuos ipse iuris statueris, facilius omnis
 oboedientis habeas. nec impensa gravis est, cum *ex*
 ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere
 4 principum vident. itaque *si* classes habere atque ornare
 volumus populum Romanum, privatos sine recusatione
 5 remiges dare, nobismet ipsis primum imperemus. aurum,
 argentum, *aes* signatum omne senatores crastino die
 in publicum conferamus, ita ut anulos sibi quisque et
 coniugi et liberis, et filio bullam, et, quibus uxor
 filiaeve sunt, singulas uncias pondo auri relinquunt;

argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et 6
 libras pondo, ut salinum patellamque deorum causa
 habere possint, ceteri senatores libram argenti tan-
 tum; aeris signati quina milia in singulos patres fami- 7
 liae relinquamus: ceterum omne aurum, argentum, aes 8
 signatum ad triumviros mensarios extemplo deferamus
 nullo ante senatus consulto facto, ut voluntaria con-
 latio et certamen adiuvandae rei publicae excitet ad
 aemulandum animos primum equestris ordinis, dein
 reliquae plebis. hanc unam viam multa inter nos con- 9
 locuti consules invenimus. ingredimini dis bene iuvan-
 tibus. res publica incolumis et privatas res facile
 salvas praestat; publica prodendo tua nequiquam ser-
 ves." in haec tanto animo consensum est, ut gratiae 10
 ultro consulibus agerentur. senatu inde misso pro se 11
 quisque aurum *et* argentum et aes in publicum con-
 ferunt tanto certamine iniecto, ut prima aut inter
 primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut
 nec triumviri accipiundo nec scribae referendo suffi-
 cerent. hunc consensum senatus equester ordo est 12
 secutus, equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine
 coercionem magistratus nec remige in supplementum
 nec stipendio res publica eguit; paratisque omnibus
 ad bellum consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud [magis] tempus belli fuit, 1
 quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus
 immixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. nam 2
 Romanis et in provinciis, hinc in Hispania adversae
 res, hinc prosperae in Sicilia luctum et laetitiam
 miscuerant; et in Italia cum Tarentum amissum damno 3
 et dolori, tum arx cum praesidio retenta praeter spem
 gaudio fuit; et terrorem subitum pavoremque urbis 4
 Romae obsessae et oppugnatae Capua post dies paucos
 capta in laetitiam vertit. transmarinae quoque res 5
 quadam vice pensatae: Philippus hostis tempore haud
 satis opportuno factus, Aetoli novi adsciti socii Atta-
 lusque, Asiae rex, iam velut despondente fortuna Ro-

6 manis imperium orientis. Carthaginienses quoque Ca-
puae amissae Tarentum captum aequabant, et ut ad
moenia urbis Romanae nullo prohibente se pervenisse
in gloria ponebant, ita pigebat inriti pudebat-
7 que adeo se spretos, ut sedentibus ipsis ad Romana
moenia alia porta exercitus Romanus in Hispaniam
8 duceretur. ipsae quoque Hispaniae, quo propius spem
venerant tantis duobus ducibus exercitibusque caesis
debellatum ibi ac pulsos inde Romanos esse, eo plus
ab L. Marcio, tumultuario duce, ad vanum et inritum
9 victoriam redactam esse indignationis praebebant. ita
aequante fortuna suspensa omnia utrisque erant in-
tegra spe, integro metu, velut illo tempore primum
bellum inciperent.

1 XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod
Capua pertinacius oppugnata ab Romanis quam de-
fensa ab se multorum Italiae populorum animos aver-
2 terat, quos neque omnis tenere praesidiis, nisi vellet
in multas parvasque partis carpere exercitum, quod
minime tum expediebat, poterat, nec deductis praesi-
diis spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relin-
3 quere fidem. praeceptum in avaritiam et crudelitatem
animus ad spolianda, quae tueri nequibat, ut vastata
4 hosti relinquerentur, inclinavit. id foedum consilium
cum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim in-
digna patientium modo abalienabantur animi, sed cetero-
rum etiam: quippe ad pluris exemplum quam *malum*
5 pertinebat. nec consul Romanus temptandis urbibus,
6 sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiae
principes erant Dasius et Blattius; Dasius Hannibali
amicus, Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Ro-
manam fovebat et per occultos nuntios spem pro-
7 transigi non poterat. multum ac diu cunctatus, et tum
quoque magis inopia consilii potioris quam spe effectus,
Dasium appellabat. at ille, cum ab re aversus, tum
aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit.

arcessito utroque Hannibal cum pro tribunali quae- 8
dam ageret mox de Blattio cogniturus, starentque
summoto populo accusator et reus, Blattius de pro- 9
ditione Dasium appellabat. enimvero ille velut in mani-
festa re exclamat sub oculis Hannibalis secum de
proditione agi. Hannibali atque eis, qui aderant, quo
audacior res erat, minus similis veri visa est: aemu- 10
lationem profecto atque odium esse, et id crimen ad-
ferri, quod, quia testem habere non possit, liberius
fingenti sit. ita inde dimissi sunt. nec Blattius ante 11
abstinit tam audaci incepto, quam idem obtundendo
docendoque, quam ea res ipsis patriaeque salutaris
esset, pervicit, ut praesidium Punicum — *quingenti*
autem Numidae erant — Salapiaque traderetur Mar-
cello. nec sine caede multa tradi potuit. longe for- 12
tissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque
quamquam improvisa res fuit, nec usus equorum in
urbe erat, tamen armis inter tumultum captis et erup-
tionem temptaverunt et, cum evadere nequirent, pugnan- 13
tes ad ultimum occubuerunt, nec plus quinquaginta
ex iis in potestatem hostium vivi venerunt. plusque 14
aliquanto damni haec ala equitum amissa Hannibali
quam Salapia fuit; nec deinde umquam Poenus, quo
longe plurimum valuerat, equitatu superior fuit.

XXXIX. Per idem tempus cum in arce Tarentina 1
vix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium,
quod ibi erat, Romanum praefectusque praesidii atque
arcis M. Livius in comitatibus ab Sicilia missis habe- 2
bant, qui ut tuto praeterveherentur oram Italiae, classis 2
viginti ferme navium Regii stabat. praecerat classi 3
comitatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus,
ceterum multis fortibus factis militari gloria inlustris. 4
primo quinque naves, quarum maximae duae triremes, 4
a Marcello ei traditae erant[, habuit]; postea rem im-
pigre saepe gerenti tres additae quinqueremes; post- 5
remo ipse a sociis Reginisque et a Velia et a Paesto
debitas ex foedere exigendo classem viginti navium,

6 sicut ante dictum est, efficit. huic ab Regio profectae
 classi Democrates cum pari [classi] navium Tarenti-
 narum numero quindecim milia ferme ab urbe ad Sapri-
 7 portem obvius fuit. velis tum forte improvidus futuri
 certaminis Romanus veniebat; sed circa Crotonem Sy-
 barimque suppleverat remigio navis, instructamque et
 armatam egregie pro magnitudine navium classem
 8 habebat. et tum forte sub idem tempus et venti vis
 omnis cecidit et hostes in conspectu fuere, ut ad com-
 ponenda armamenta expediendumque remigem ac mili-
 9 tem ad imminens certamen satis temporis esset. raro
 alias tantis animis iustae concurrerunt classes, quippe
 cum in maioris discrimen rei, quam ipsae erant, pugna-
 10 rent: Tarentini, ut recuperata urbe ab Romanis post
 centesimum prope annum arcem etiam liberarent, spe
 commeatus quoque hostibus, si navali proelio posses-
 11 sionem maris ademissent, interclusuros; Romani, ut
 retenta possessione arcis ostenderent non vi ac virtute,
 12 sed proditione ac furto Tarentum amissum. itaque ex
 utraque parte signo dato cum rostris concurrissent
 neque retro navem inhiherent nec dirimi ab se hostem
 paterentur, quam quis indeptus navem erat ferrea in-
 iecta manu, ita conserebant ex propinquo pugnam, ut
 non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope con-
 13 lato pede gereretur res. prorae inter se iunctae haere-
 bant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in
 arto stipatae erant naves, ut vix ullum telum in mari
 14 vanum intercideret; frontibus velut pedestris acies ur-
 gebant, perviaequae naves pugnantibus erant. insignis
 tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quae primae
 15 agminum concurrerant inter se. in Romana nave ipse
 Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit
 cognomen, non publico modo sed privato etiam odio
 invisus atque infestus Romanis, quod eius factionis
 16 erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. hic Quincti-
 um simul pugnantem hortantemque suos incautum
 hasta transfigit, atque ille praeceps cum armis procidit

ante proram. victor Tarentinus in turbatam duce amisso 17
 navem impigre transgressus cum summovisset hostis,
 et prora iam Tarentinorum esset, puppim male con-
 globati tuerentur Romani, repente et alia a puppe tri-
 remis hostium apparuit. ita in medio circumventa 18
 Romana navis capitur. hinc ceteris terror iniectus, ubi
 praetoriam navem captam videre; fugientesque passim
 aliae in alto mersae, aliae in terram remis abreptae
 mox praedae fuere Thurinis Metapontinisque. ex one- 19
 rariis, quae cum commeatu sequebantur, perpaucae in
 potestatem hostium venere, aliae ad incertos ventos
 hinc atque illinc obliqua transferentes vela in altum
 evectae sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies 20
 Tarenti res gesta. nam ad quattuor milia hominum
 frumentatum egressa cum in agris passim vagarentur,
 Livius, qui arci praesidioque Romano praeerat, inten- 21
 tus in omnis occasiones gerendae rei C. Persium, in-
 pigrum virum, cum duobus milibus et *quingentis* arma-
 torum ex arce emisit, qui vage effusus per agros 22
 palatosque adortus cum diu passim cecidisset, paucos
 ex multis trepida fuga incidentis semiapertis portarum
 foribus in urbem compulit, nec *multum a fuit, quin*
 urbs eodem impetu caperetur. ita aequatae res ad 23
 Tarentum, Romanis victoribus *terra, Tarentinis* mari.
 frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque frustrata
 pariter.

XL. Per idem tempus Laevinus consul, iam magna 1
 parte anni circumacta, in Siciliam veteribus novisque
 sociis expectatus cum venisset, primum ac potissimum
 omnium ratus Syracusis nova pace inconditas com-
 ponere res; Agrigentum inde, quod belli reliquum erat 2
 tenebaturque a Carthaginensium valido praesidio, duxit
 legiones. et adfuit fortuna incepto. [Hanno erat im- 3]
 perator Carthaginensium, sed omnem in Muttine Nu-
 midisque spem repositam habebant. per totam Siciliam 4
 vagus praedas agebat ex sociis Romanorum neque inter-
 cludi ab Agrigento vi aut arte ulla nec, quin erumperet,

5 ubi vellet, prohiberi poterat, haec eius gloria quia
iam imperatoris quoque famae officiebat, postremo in
invidiam vertit, ut ne bene gestae quidem res iam
6 Hannoni propter auctorem satis laetae essent. post-
remo praefecturam eius filio suo dedit, ratus cum im-
perio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum.
7 quod longe aliter evenit: nam veterem favorem eius
sua insuper invidia auxit, neque ille indignitatem in-
iuriae tulit confestimque ad Laevinum occultos nun-
8 tios misit de tradendo Agrigento. per quos ut est facta
fides compositusque rei gerendae modus, portam ad
mare ferentem Numidae cum occupassent pulsus inde
custodibus aut caesis, Romanos ad *id* ipsum missos
9 in urbem acceperunt. et cum agmine iam in media
urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno
non aliud quam tumultum ac secessionem, id quod et
ante acciderat, Numidarum esse ad comprimendam
10 seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo maior
quam Numidarum procul visa, et clamor Romanus
haudquaquam ignotus ad auris accidisset, priusquam
11 ad ictum teli veniret, capessit fugam. per aversam
portam emissus adsumpto comite Epiclyde cum paucis
ad mare pervenit, nactique opportune parvum navigium,
relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certa-
12 tum erat, in Africam traiecerunt. alia multitudo Poe-
norum Siculorumque, ne temptato quidem certamine
cum caeci in fugam ruerent, clausique exitus essent,
13 circa portas caesa. oppido recepto Laevinus, qui ca-
pita rerum Agrigenti erant, virgis caesos securi per-
cussit, ceteros praedamque vendidit; omnem pecuniam
14 Romam misit. fama Agrigentinarum cladis Siciliam
cum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinave-
runt. prodita brevi sunt viginti oppida, sex vi capta,
voluntaria deditio in fidem venerunt ad quadraginta.
15 quarum civitatum principibus cum pro cuiusque me-
rito consul pretia poenasque exsolvisset, coegissetque
Siculos positus tandem armis ad agrum colendum animos

convertere, ut esset non incolarum modo alimentis 16
frugifera insula, sed urbis Romae atque Italiae, id
quod multis saepe tempestatibus fecerat, annonam le-
varet, ab Agathyrna inconditam multitudinem secum
in Italiam transvexit. quattuor milia hominum erant, 17
mixti ex omni conlutione, exules, obaerati, capitalia ausi
plerique, cum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant,
et postquam eos ex variis causis fortuna similis con-
globaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam
tolerantes vitam. hos neque relinquere Laevinus in 18
insula tum primum nova pace coalescente velut mate-
riam novandis rebus satis tutum ratus est, et Reginis
usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum ad-
suetam latrocinii quaerentibus manum. et quod ad
Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio navi- 1
bus deductis evocatisque edicto Tarraconem sociorum
auxiliis classem onerariasque ostium inde Hiberi flu-
minis petere iubet. eodem legiones ex hibernis con- 2
venire cum iussisset, ipse cum quinque milibus socio-
rum ab Tarracone profectus ad exercitum est. quo
cum venisset, adloquendos maxime veteres milites, qui
tantis superfuerunt cladibus, ratus contione advocata
ita disseruit: "nemo ante me novus imperator militi- 3
bus suis, priusquam opera eorum usus esset, gratias
agere iure ac merito potuit; me vobis, priusquam pro- 4
vinciam aut castra viderem, obligavit fortuna, primum
quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos
mortuosque fuistis, deinde quod amissam tanta clade 5
provinciae possessionem integram et populo Romano
et successori mihi virtute vestra obtinuistis. sed cum 6
iam benignitate deum id paremus atque agamus, non
ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant,
nec ut pro ripa Hiberi stantes arceamus transitu hostes,
sed ut ultro transeamus transferamusque bellum, vereor, 7
ne cui vestrum maius id audaciusque consilium quam
aut pro memoria cladum nuper acceptarum aut pro

8 aetate mea videatur. adversae pugnae in Hispania nullius in animo quam meo minus obliterari possunt, quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumuletur familiae nostrae
9 funus, interfecti sunt; sed ut familiaris paene orbitas ac solitudo frangit animum, ita publica cum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet. ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus
10 bellis victi vicerimus. vetera omitto, Porsinam, Gallos, Samnites; a Punicis bellis incipiam. quot classes, quot
11 duces, quot exercitus priore bello amissi sunt! iam quid hoc bello memorem? omnibus aut ipse adfui claudibus aut, quibus afui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasumennus, Cannae quid aliud sunt quam monumenta occisorum exercituum consulumque
12 Romanorum? adde defectionem Italiae, Siciliae maioris partis, Sardiniae; adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem ac moenia Romana posita et visum prope in portis victorem Hannibalem: in hac ruina rerum stetit una integra atque immobilis virtus
13 populi Romani, haec omnia strata humi erexit ac sustulit. vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpem Italiamque, qui si se cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis; et hae secundae res illas adversas sustinuerunt.
14 nunc benignitate deum omnia secunda, prospera, in dies laetiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur;
15 in Sicilia Syracusae, Agrigentum captum, pulsus tota insula hostes receptaque provincia in ditione populi
16 Romani est; in Italia Arpi recepti, Capua capta; iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil iam maius precatur deos, quam ut incolumi cedere
17 atque abire ex hostium terra liceat. quid igitur minus conveniat, milites, quam, cum aliae super alias clades cumulantur, ac di prope ipsi cum Hannibale starent,

vos hic cum parentibus meis — aequentur enim etiam honore nominis — sustinuisse labantem fortunam populi Romani, nunc eosdem, cum illic omnia secunda laetaque sunt, animis deficere? nuper quoque quae acciderunt, utinam tam sine meo luctu quam ***. nunc dii immortales imperii Romani praesides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque et per nocturnos etiam visus omnia laeta ac prospera portendunt. animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, praesagit nostram Hispaniam esse, brevi extorre hinc omne Punicum nomen maria terrasque foeda fuga impleturum. quod mens sua sponte divinat, idem subicit ratio haud fallax. vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant, tres duces discordantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere: eadem in illos ingruit fortuna, quae nuper nos adflixit; nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos, et diduxere exercitus, quae patri patruoque meo causa exitii fuit. nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. vos modo, milites, favete nomini Scipionum, suboli imperatorum vestrorum velut accisis recrescenti stirpibus. agite, veteres milites, novum exercitum novumque ducem traducite Hiberum, traducite in terras cum multis fortibus factis saepe a vobis peragratas. brevi faciam, ut, quem ad modum nunc noscitis in me patris patruique similitudinem oris vultusque et lineamenta corporis, ita ingenii, fidei virtutisque effigiem vobis reddam, ut revixisse aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.”

XLII. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad praesidium regionis eius M. Silano cum tribus milibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes copias — erant autem viginti quinque milia peditum, duo milia quingenti equites — Hiberum traiecit. ibi

quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tris tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare statuit, urbem cum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam — ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obsides erant —, sitam praeterea cum opportune ad traiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantaevs classis et nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro adiacet mari. nemo omnium, quo iretur, sciebat praeter C. Laelium. is classe circummissus ita moderari cursum navium iussus erat, ut eodem tempore Scipio ab terra exercitum ostenderet et classis portum intraret. septimo die ab Hiberno Carthaginem ventum est simul terra marique. castra ab regione urbis, qua in septemtrionem versa est, posita; his ab tergo — nam frons natura tuta erat — duplex vallum obiectum. etenim sita Carthago sic est: sinus est maris media fere Hispaniae ora, maxime Africo vento oppositus, *ad duo milia* et quingentos passus introrsus retractus, paulo plus *mille et ducentos* passus in latitudinem patens. huius in ostio sinus parva insula obiecta ab alto portum ab omnibus ventis praeterquam Africo tutum facit. ab intimo sinu paeninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari; ab occasu stagnum claudit paulum etiam ad septemtrionem fusum, incertae altitudinis utcumque exaestuatur aut deficit mare. continenti urbem iugum ducentos fere et quinquaginta passus patens coniungit. unde cum tam parvi operis munitio esset, non obiecit vallum imperator Romanus, seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti saepe ad moenia urbis recursus pateret. XLIII. cetera, quae munienda erant, cum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit; circum-

vectusque classem cum monuisset praefectos navium, ut vigiliis nocturnas intenti servarent, omnia ubique primo obsessum hostem conari, regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet et spem potiundae cohortando faceret, contione advocata ita disseruit: “ad urbem unam oppugnandam si quis vos adductos credit, is magis operis vestri quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. oppugnabitur enim vere moenia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque; qui simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quae nunc sub Carthaginiensibus sunt, in dicionem tradent; hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant, et quae nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit; hic tormenta, arma, omnis apparatus belli est, qui simul et vos instruet et hostis nudabit. potiemur praeterea cum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra marique, quae belli usus poscunt, suppeditentur. quae cum magna ipsi habebimus, tum demperimus hostibus multo maiora. haec illis arx, hoc horreum, aerarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est; huc rectus ex Africa cursus est; haec una inter Pyrenaeum et Gadis statio; hinc omni Hispaniae imminet Africa.” ***

XLIV. * armaverat. cum terra marique instrui oppugnationem videret, et ipse copias ita disponit: oppidanorum duo milia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit, quingentis militibus arcem insidit, quingentos tumulo urbis in orientem verso inponit; multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia occurrere iubet. patefacta deinde porta eos, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, emittit. Romani duce ipso praecipiente

parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine
 4 ipso summittendis essent. et primo haud impares ste-
 tere acies; subsidia deinde identidem summissa e ca-
 stris non averterunt solum in fugam hostis, sed adeo
 effusis institerunt, ut nisi receptui cecinisset, permixti
 5 fugientibus inrupturi fuisse in urbem viderentur. tre-
 pidatio vero non in proelio maior quam tota urbe fuit.
 multae stationes pavore atque fuga desertae sunt, re-
 lictique muri, cum, qua cuique erat proximum, de-
 6 siluissent. quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem
 Mercuri vocant, animadvertit, multis partibus nudata
 defensoribus moenia esse, omnis e castris excitos ire
 7 ad oppugnandam urbem et ferre scalas iubet. ipse
 trium prae se iuvenum validorum scutis oppositis —
 ingens enim iam vis omnis generis telorum e muris
 volabat — ad urbem succedit, hortatur, imperat quae
 8 in rem sunt, quodque plurimum ad accendendos mili-
 tum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque
 9 ignaviae cuiusque adest. itaque in vulnera ac tela
 ruunt, neque illos muri neque superstantes armati
 10 arcere queunt, quin certatim ascendant. et ab navibus
 eodem tempore ea, quae mari adluitur, pars urbis
 oppugnari coepta est. ceterum tumultus inde maior
 11 quam vis adhiberi poterat. dum adplicant, dum raptim
 exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum
 est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et
 1 certamine alii alios impediunt. XLV. inter haec re-
 plexerat iam Poenus armatis muros, et vis magna ex
 2 ingenti copia congesta telorum suppeditabat. sed ne-
 que viri nec tela nec quicquam aliud aequae quam
 moenia ipsa sese defendebant. rariae enim scalae alti-
 tudini aequari poterant, et quo quaeque altiores, eo
 3 infirmiores erant. itaque cum summus quisque evadere
 non posset, subirent tamen alii, onere ipso frange-
 bantur. quidam stantibus scalis, cum altitudo caliginem
 4 oculis offudisset, ad terram delati sunt. et cum passim
 homines scalaeque ruerent, et ipso successu audacia

atque alacritas hostium cresceret, signum receptui
 datum est; quod spem non praesentis modo ab tanto 5
 certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in
 posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse,
 opera et difficilia esse et tempus datura ad ferendam
 opem imperatoribus suis.

Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab 6
 defessis iam vulneratisque recentis integrosque alios
 accipere scalas iubet et vi maiore adgredi urbem. ipse, 7
 ut ei nuntiatum est aestum decedere, quod per pisca-
 tores Tarraconenses nunc levibus cumbis, nunc, ubi
 eae siderent, vadis pervagatos stagnum conpertum
 habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo
 secum armatos *quingentos* duxit. medium ferme diei 8
 erat, et ad id, quod sua sponte cedente in mare aestu
 trahebatur aqua, acer etiam septemtrio ortus inclina-
 tum stagnum eodem quo aestus ferebat et adeo nuda-
 verat vada, ut alibi umbilico tenuis aqua esset, alibi
 genua vix superaret. hoc cura ac ratione compertum 9
 in prodigium ac deos vertens Scipio, qui ad transitum
 Romanis mare verterent et stagna auferrent viasque
 ante numquam initas humano vestigio aperirent, Nep-
 tunum iubebat ducem itineris sequi ac medio stagno
 evadere ad moenia. XLVI. ab terra ingens labor suc- 1
 cedentibus erat; nec altitudine tantum moenium im-
 pediebantur, sed quod e *turribus pugnantis* ad ancipites
 utrimque ictus subiectos habebant Romanos, ut latera
 infestiora subeuntibus quam adversa corpora essent.
 at parte in alia quingentis et per stagnum facilis 2
 transitus et in murum ascensus inde fuit; nam neque
 opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni prae-
 sidio satis creditum foret, nec ulla armatorum statio
 aut custodia opposita intentis omnibus ad opem eo
 ferendam, unde periculum ostendebatur. ubi urbem 3
 sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo
 cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne con-
 tractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium 4

non animi solum fuere, sed etiam oculi auresque pugnantium spectantiumque et adhortantium pugnantis, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in aversos inciderunt et utrimque ancipitem hostem habebant. tunc turbatis defensoribus metu et moenia capta, et porta intus forisque pariter refringi coepta; et mox caedendo confectis ac distractis, ne iter inpediretur, foribus armati impetum fecerunt. magna multitudo et muros transcendebat, sed ii passim ad caedem oppidanorum versi; illa, quae portam ingressa erat, iusta acies cum ducibus, cum ordinibus media urbe usque in forum processit. inde cum duobus itineribus fugientis videret hostis, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum praesidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulsati fuerant, refugerat, partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipse ad arcem ducit. et tumulus primo impetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere, cum omnia hostium plena videret neque spem ullam esse, se arcemque et praesidium dedit. quoad dedita arx est, caedes tota urbe passim factae, nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur; tum signo dato caedibus finis factus; ad praedam victores versi, quae ingens omnis generis fuit.

XLVII. Liberorum capitum virile secus ad decem milia capta. inde, qui cives Novae Carthaginis erant, dimisit, urbemque et sua omnia, quae reliqua eis bellum fecerat, restituit. opifices ad duo milia hominum erant: eos publicos fore populi Romani edixit cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam navassent. ceteram multitudinem incolarum iuvenum ac validorum servorum in classem ad supplementum remigum dedit; et auxerat navibus octo captivis classis. extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant, quorum, perinde ac si sociorum liberi essent, cura habita. captus et apparatus ingens belli: cata-

pultae maximae formae centum viginti, minores ducentae octoginta una, ballistae maiores viginti tres, minores quinquaginta duae, scorpionum maiorum minorumque et armorum telorumque ingens numerus, signa militaria septuaginta quattuor. et auri argenti que relata ad imperatorem magna vis: paterae aureae fuerunt ducentae septuaginta sex, librae ferme omnes pondo; argenti infecti signatique decem et octo milia et trecenta pondo, vasorum argenteorum magnus numerus. haec omnia C. Flaminio quaestori adpensa adnumerataque sunt; tritici quadringenta milia modium, hordei ducenta septuaginta. naves onerariae sexaginta tres in portu expugnatae captaeque, quaedam cum suis oneribus, frumento, armis, aere praeterea ferroque et linteis et sparto et navali alia materia ad classem aedificandam, ut minimum omnium inter tantas opes belli captas Carthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Laelio cum sociis navibus urbem custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit fessosque milites omnibus uno die belli operibus, quippe qui et acie dimicassent et capienda urbe tantum laboris periculique adissent et capta cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnasent, curare corpora iussit. postero die militibus navibusque sociis convocatis primum dis immortalibus laudes gratesque egit, qui se non urbis solum opulentissimae omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congestissent omnis Africae atque Hispaniae opes, ut neque hostibus quicquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia superessent. militum deinde virtutem conlaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo moenium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perumperentque. itaque quamquam omnibus omnia deberet, praecipuum muralis coronae decus eius esse, qui primus murum ascendisset; profiteretur, qui

6 se dignum eo duceret dono. duo professi sunt, Q. Ti-
berilius centurio legionis quartae et Sex. Digitius socius
navalis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant,
quam studia excitaverant uterque sui corporis homi-
7 num. sociis C. Laelius praefectus classis, legionariis
8 M. Sempronius Tuditanus aderat. ea contentio cum
prope seditionem veniret, Scipio tris recuperatores cum
se daturum pronuntiasset, qui cognita causa testibus-
que auditis iudicarent, uter prior in oppidum transcen-
9 disset, C. Laelio et M. Sempronio, advocatis partis
utriusque, P. Cornelium Caudinum de medio adiecit
eosque tris recuperatores considerare et causam cogno-
10 scere iussit. cum res eo maiore ageretur certamine,
quod amoti tantae dignitatis non tam advocati quam
moderatores studiorum fuerant, C. Laelius relicto con-
11 silio ad tribunal ad Scipionem accedit eumque docet
rem sine modo ac modestia agi, ac prope esse, ut
manus inter se conferant. ceterum etiam si vis absit,
nihilominus detestabili exemplo rem agi, quippe ubi
12 fraude ac periurio decus petatur virtutis. stare hinc
legionarios milites, hinc classicos, per omnis deos para-
tos iurare magis quae velint, quam quae sciant vera
esse, et obstringere periurio non se solum suumque
caput, sed signa militaria et aquilas sacramentique
13 religionem. haec se ad eum de sententia P. Cornelii
et M. Sempronii deferre. Scipio conlaudato Laelio ad-
contionem advocavit pronuntiavitque se satis comper-
tum habere Q. Tiberilium et Sex. Digitium pariter in
murum escendisse, seque eos ambos virtutis causa
14 coronis muralibus donare. tum reliquos, prout cuius-
que meritum virtusque erat, donavit; ante omnis C.
Laelium praefectum classis et omni genere laudis sibi-
met ipse aequavit et corona aurea ac triginta bubus
donavit.

1 XLIX. Tum obsides civitatum Hispaniae vocari
iussit; quorum quantus numerus fuerit piget scribere,
quippe cum alibi trecentos ferme, alibi tria milia

septingentos viginti quattuor fuisse inveniam. aequae 2
et alia inter auctores discrepant. praesidium Punicum
aliud decem, aliud septem, aliud haud plus quam duum
milia fuisse scribit. capta alibi decem milia capi- 3
tum, alibi supra quinque et viginti invenio. scorpiones
maiores minoresque ad sexaginta captos scripserim,
si auctorem Graecum sequar Silenum; si Valerium
Antiatem, maiorum scorpionum sex milia, minorum
decem et tria milia: adeo nullus mentiendi modus est.
ne de ducibus quidem convenit. plerique Laelium prae- 4
fuisse classi, sunt qui M. Iunium Silanum dicant;
Arinen praefuisse Punico praesidio deditumque Romanis 5
Antias Valerius, Magonem alii scriptores tradunt. non 6
de numero navium captarum, non de pondere auri at-
que argenti et redactae pecuniae convenit. si aliquis
adsentiri necesse est, media simillima veris sunt. ce- 7
terum vocatis obsidibus primum universos bonum ani-
mum habere iussit: venisse enim eos in populi Romani 8
potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines
malit exterasque gentis fide ac societate iunctas habere
quam tristi subiectas servitio. deinde acceptis nomi- 9
nibus civitatum recensuit captivos, quot cuiusque po-
puli essent, et nuntios domum misit, ut ad suos quisque
recipiendos veniret. si quarum forte civitatum legati 10
aderant, eis praesentibus suos restituit; ceterorum cu-
ram benigne tuendorum C. Flaminius quaestori attribuit.
inter haec e media turba obsidum mulier magno natu, 11
Mandoni uxor, qui frater Indibilis Ibergetum reguli
erat, flens ad pedes imperatoris procubuit obtestari-
que coepit, ut curam cultumque feminarum impensius
custodibus commendaret. cum Scipio nihil defuturum 12
iis profecto diceret, tum rursus mulier: "haud magni
ista facimus" inquit; "quid enim huic fortunae non
satis est? alia me cura aetatem harum intuentem —
nam ipsa iam extra periculum iniuriae muliebris sum —
stimulat." et aetate et forma florentes circa eam In- 13
dibilis filiae erant aliaeque nobilitate pari, quae omnes

14 eam pro parente colebant. tum Scipio "meae populi-
que Romani disciplinae causa facerem" inquit, "ne
15 quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violare-
tur; nunc ut id curem impensius, vestra quoque virtus
16 dignitasque facit, quae ne in malis quidem oblitae
decoris matronalis estis." spectatae deinde integritatis
viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac
modeste quam hospitum coniuges ac matres iussit.

1 L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum
adulta virgo adeo eximia forma, ut, quacumque in-
2 cedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunc-
tatus patriam parentesque, inter cetera accepit despon-
sam eam principi Celtiberorum; adulescenti Allucio no-
3 men erat. extemplo igitur parentibus sponsoque ab
domo accitis, cum interim audiret deperire eum sponsae
amore, ubi primum venit, accuratiore eum sermone
4 quam parentis adloquitur: "iuvenis" inquit "iuvenem
appello, quo minor sit inter nos huius sermonis vere-
cundia. ego, cum sponsa tua capta a militibus nostris
ad me ducta esset audiremque tibi eam cordi esse et
5 forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo
aetatis, praesertim in recto et legitimo amore, et non
res publica animum nostrum occupasset, veniam mihi
dari sponsam impensius amanti vellem, tuo, cuius
6 possum, amori faveo. fuit sponsa tua apud me eadem
qua apud soceros tuos parentisque suos verecundia;
servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque
7 dari tibi donum posset. hanc mercedem unam pro eo
munere paciscor: amicus populo Romano sis et, si me
virum bonum credis esse, qualis patrem patruumque
meum iam ante hae gentes norant, scias multos nostri
8 similes in civitate Romana esse nec ullum in terris
hodie populum dici posse, quem minus tibi hostem
9 tuisque esse velis aut amicum malis." cum adulescens
simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis
tenens, deos omnis invocaret ad gratiam illi pro se
referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis

pro suo animo atque illius erga se merito esset, paren-
tes inde cognatique virginis appellati; qui, quoniam 10
gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam
satis magnum attulissent auri pondus, orare Scipio- 11
nem, ut id ab se donum acciperet, coeperunt, haud
minorem eius rei apud se gratiam futuram esse ad-
firmantes quam redditae inviolatae foret virginis. Sci- 12
pio, quando tanto opere peterent, accepturum se polli-
citus poni ante pedes iussit vocatoque ad se Allucio
"super dotem" inquit, "quam accepturus a socero es,
haec tibi a me dotalia dona accedent" aurumque tollere
ac sibi habere iussit. his laetus donis honoribusque 13
dimissus domum implevit popularis laudibus meritis
Scipionis: venisse dis simillimum iuvenem, vincentem
omnia cum armis tum benignitate ac beneficiis. ita- 14
que dilectu clientium habito cum delectis mille et
quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipio-
nem revertit.

LI. Scipio retentum secum Laelium, dum captivos 1
obsidesque et praedam ex consilio eius disponderet,
satis omnibus compositis, data quinqueremi e captivis 2
atque Magone et quindecim fere senatoribus, qui simul
cum eo capti erant, in navem inpositis nuntium victo-
toriae Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari 3
Carthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribus-
que copiis absumpsit. primo die legiones in armis 4
quattuor milium spatio decurrerunt; secundo die arma
curare et tergere ante tentoria iussi; tertio die rudi-
bus inter se in modum iustae pugnae concurrerunt
praepilatisque missilibus iaculati sunt; quarto die quies 5
data; quinto iterum in armis decursum est. hunc or-
dinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati 6
sunt, servarunt. remigium classicique milites tranquillo
in altum evecti agilitatem navium simulacris navalis 7
pugnae experiebantur. haec extra urbem terra mari-
que corpora simul animosque ad bellum acuebant; urbs
ipsa strepebat apparatus belli fabris omnium generum

8 in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat:
nunc in classe ac navali erat, nunc cum legionibus
decurrebat, nunc operibus aspiciendis tempus dabat,
quaeque in officinis quaeque in armamentario ac na-
9 valibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies
certamine ingenti faciebat. his ita incohatis reffectis-
que, quae quassata erant muri, dispositisque praesidiis
10 ad custodiam urbis Tarraconem est profectus, a multis
legationibus protinus in via aditus, quas partim dato
responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraco-
nem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat
conventum. et cuncti fere qui cis Hiberum incolunt
populi, multi etiam ulterioris provinciae convenerunt.
11 Carthaginensium duces primo ex industria famam
captae Carthaginis compresserunt; deinde, ut clarior
res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, eleva-
12 bant verbis: necopinato adventu ac prope furto unius
diei urbem unam Hispaniae interceptam, cuius rei
tam parvae praemio elatum insolentem iuvenem in-
modico gaudio speciem magnae victoriae imposuisse;
13 at ubi adpropinquare tres duces, tres victores hostium
exercitus audisset, occurruram ei extemplo domestico-
14 rum funerum memoriam. haec in vulgus iactabant,
haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium
Carthagine amissa decessisset.